

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

JUHÁSZ ERZSÉBET ESSZÉJE
TOLNAI OTTÓ ÉS BRASNYÓ ISTVÁN VERSEI
HOLTI MÁRIA ÉS PAVLE UGRINOV NOVELLÁI
JUNG KÁROLY, LÁBADI KÁROLY ÉS
HARKAI IMRE NÉPRAJZI TANULMÁNYA
G. CZIMMER ANNA KUPUSZINAI GYŰJTÉSÉNEK
ELSŐ RÉSZE

CSORBA BÉLA ÉS HOFFMANN ARTÚR
VIDEOFILMJÉNEK SZÖVEGE
ERŐS ISTVÁNNÉ KOVÁCS TERÉZ
ÖNÉLETÍRÁSÁNAK ELSŐ RÉSZE

KÖNYV-
SZÍNI-
TÉVÉ- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1988

Április

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

LII. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos, Major Nándor, Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Rajcsán István, Tóbiás László és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat)
és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Juhász Erzsébet</i> : Saját halál? (<i>esszé</i>)	433
<i>Tolnai Ottó</i> : Poroszkálni a meleg sóban (<i>A Wilhelm-dalokból</i>)	439
<i>Brasnyó István</i> versei	447
<i>Holti Mária</i> novellái	453
<i>Pavle Ugrinov</i> : Mohol (<i>novella</i>)	461
<i>Csáth Géza</i> : Napló 1912—1913 (<i>IV. rész</i>)	467

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Jung Károly</i> : Isztriai horvát Attila-mondák (<i>tanulmány</i>)	474
<i>Lábadi Kárcly</i> : Önkormányzat és érdekvédelem a drávaszögi Alfalukban (<i>tanulmány, I. rész</i>)	486
<i>Harkai Imre</i> : Egy szélmalom kapcsán (<i>tanulmány</i>)	494
<i>Csorba Béla—Hoffmann Artúr</i> : Hozott Jordán-víz (dokumentum-szöveg)	500

<i>G. Czimmer Anna</i> : Adatok Kupuszina néprajzához (<i>I. rész</i>)	512
<i>Erős Istvánné Kovács Teréz</i> : Életem történetei (<i>önéletrész, I. rész</i>)	521

SAJÁT HALÁL?

JUHÁSZ ERZSÉBET

*Saját halálát add meg, Istenem,
mindenkinek, azt, mi létében érik,
amelyben vágy volt, inség s értelem.*

(Rilke. Nemes Nagy Ágnes ford.)

Minden élet egyetlen előre tudható bizonyossága, hogy halállal végződik. Ahány ember, annyi sors, annyi különböző élet, csak a halál elkerülhetetlensége az igazán közös. A legigazabb testvériesülésre is a mindannyiunkra egyaránt váro halál ad módot, az élet tartalmai, törekvései és céljai már sokkal kevésbé. De hogyan értendő a fenti rilkei fohász? Mit jelent az, hogy saját halál? Ki-kik egyéni, személyes felkészülését a halálra? Nem egészen. Mert noha mindenki tudja apró gyerekkora óta, hogy egyszer meg fog halni, nehezen elképzelhető, hogy igazán fel tudna készülni rá. A teljes felkészülés képtelenségét, bármilyen furcsa, de még az öngyilkosságok is alátámasztják. Mert igaz ugyan, hogy az öngyilkos saját döntése alapján választja a halált, „elébe megy”, ahelyett hogy megvárná, hogy „érte jöjjön”, lényegében a tulajdon életével perlekedik, vele kel halálos birokra. Ahogyan Csáth Géza írja egy helyütt: „Az öngyilkos tudniillik minden esetben egy következtetésből indul ki. Abból, hogy az ő létfenntartási akciója nem sikerülhet vagy nem fog *sikerülni*. Hogy magát a tényleges kudarcot, a halált, vagy ami azzal egyenlő: a vágyainak nem megfelelő életet kikerülje, keresi önként a halált. Ily módon a halál elől menekül a halálba.” A halálra való felkészülést elsősorban a halálfélelem, vagy ahogy Schopenhauer mondja, a *fuga mortis*, (a haláltól való futás) teszi lehetetlenné, mely „minden élő eltölt”.

A saját halál Rilke értelmezése szerint csak akkor nyerhető el, ha sajátunkká érlelődik-nemesedik az életünk. Sajátunk pedig csak az olyan élet lehet, amelyet a *memento mori* intelmének jegyében élünk. „Azelőtt mindenki tudta — vagy legalábbis sejtette —, hogy

a halál bennünk fészkel, mint gyümölcsben a mag — írja Rilke a *Malte Laurids Brigge feljegyzéseiben*. — Gyermekek kicsi jut, felnőttek nagyobb. Az asszonyok a méhükben hordozták, a férfiak pedig a szívük táján. Ez legalább igazán az övék volt, s különös méltósággal, csendes büszkeséggel járkáltak vele a világban.” A *memento mori* (emlékezz a halálra) intelmér Rilke saját halálfogalmának esetében valóban szó szerint kell érteni, nem pedig áttételesen (készülj a halálra!). Emlékezni egy eljövendő tapasztalatra? Igen. Emlékezni, azaz fölismereni.

Az idő képezi elménk formáját és korlátját — vallja Schopenhauer. „Csak *egy jelen* van, és az mindig létezik — írja *A balátról* című tanulmányában —: mert az igazi létnek ő az egyetlen formája. Be kell látnunk, hogy a *múlt* nem különbözik a jelentől önmagában, hanem csak fölfogásunkban, melynek formája *az idő*, s csakis ennél fogva tűnik föl a jelenvaló mint olyan, mely az elmúlttól különbözik.” Rilke Maltéja a benne érlelődő-kristályosodó saját élet és az attól elválaszthatatlan saját halál je'adásai, megnyilatkozásformái után nyomoz. Emlékezik, de nem a szó mindennapi értelmében. Emlékezni az ő esetében annyit jelent, mint felismerni s egyben meghaladni az időt mint elméjének „formáját és korlátját”. S így már magától értetődő az a körülmény is, hogy e nyomozást nem külső körülmények ösztönzik: Malte nem halálos beteg, nem is öreg, indítéka tehát nem a közelgő halállal való szembenézés, hanem a saját élete megismerésének és átélésének az addiginál hitelesebbnek és mélyrehatóbbnak vélt módja. „Látni tanulok — 'jegyzí fel' —. Nem tudom, miért, de bennem most minden mélyebbre hatol, és nem marad ott, ahol eddig leülepedert. Erről a belső tájról nem tudtam eddig. Most minden oda kerül Hogy mi történik ott, nem tudom.” Illetve: „... hát nem a leginkább sajátunk az, amiről a legkevésbé tudunk valamit?” Ez a saját ismeretlen belső tájaira való alászállás nem más, mint a *forma*, *az idő* ellenében a *Nyitott*, a *tiszta Tér* tetten érésének, kifaggatásának kísérlete. E fogalmakat egyetemes, összegező érvénnyel *A nyolcadik elégiában* fogalmazza meg Rilke:

Tárt szemmel szemlélik az allarok
a Nyitottat. Csupán a mi szemünk
fordul visszára, s áll létünk szabad
kijárata körül, mint egy ke:epce.
Mi van kívül, nem tudjuk, csak az állat
képeről, hiszen már a csecsemőt

megfordítjuk, hogy váltig csak a fiórt látja — nem a Nyitottat, ami oly mély az állat arcán. Nem tudni a halálról
 Azt csak mi látjuk. De a szabad állat,
 az más: *mögötte* rejlik pusztulása,
 s *előtte* — Isten; s ha vonul, örök-
 létben vonul, mint a vizek vonulnak.
 De élénk soha, egy napra se tárul
 a tiszta Tér, amelyben a virágok
 örökké nyílnak. Mindig a világ,
 soha *nincs* anélkül a Seholy:
 a tiszta, ellenőrizhetetlen, mit az ember
 beszív, s nem hajszol, csak *tud* végtelen.

(Rónay György ford.)

Schopenhauer ugyanerről a következőket mondja: „Aki (. . .) emlékezése és képzelete erejénél fogva saját élete folyásának rég elmúlt részeit a legelevenebben meg tudja jeleníteni, az a többieknél világosabb tudatában van a *Mostan azonosságának minden időben.*” Majd így kiált fel: „Idő, halál és pusztulás ellenére is mindannyian együtt vagyunk még!” *Tudni*, azaz magunkban foglalni azt, ami *ellenőrizhetetlen*, az ember létérzékelésének a lehető legnyitottabb módja. Feltehetően mindenkiben benne rejlik valamennyi megragadásának képességéből, ám a *forma* kapaszkodóinak és korlátaiknak elengedése az önnön mélyünkbe való alászállás nélkül nem ragadható meg. Annyi azonban — Rilke szerint — bizonyosra vehető, hogy ha valakinek sikerül ide eljutnia, felismer önmagában egy „cseppnyi öröklétet”.

Ugyanehhez a felismeréshez jut el Schopenhauer, nem a sejtelmek gomolygó bizonytalanságának érzékelése útján, hanem gondolatilag. „A jelennek — írja — két fele van: egy *objektív* és egy *szubjektív*. Csupán az objektívnek formája az időszemlélet, s ez iramlík ezért tova feltartóztathatatlanul: a szubjektív szilárdan áll, s ezért mindig ugyanaz. Ebből ered eleven emlékezésünk a régen eltűnt dolgokra, s el nem múló voltunk tudata — mindamellett, hogy elismerjük létünknek pillanatnyiságát.” Rilke „cseppnyi öröklét”-élménye a saját életéről és saját halálról alkotott felfogásának szerves tartozéka. Sajátunk, Rilke szerint, az olyan élet, amelyhez nem külsőlegesen, nem fenyegető idegen tudatként tartozik a halál, hanem különböző megnyilatkozási formákban szüntelenül átjárja. Nem puszt-

tán tudatunk, hanem egész lényünk *emlékezik* rá, azaz felismeri milliónyi arcát. Alászállni a bennünk rejlő „még korántsem végleges belső tájak közé” nem egynemű állapot, hanem hullámozás a valószerű és valószerűtlen, a véges és végtelen pólusai között. *Felismerése* annak a létet mindenestől átható ingamozgásnak, szédületnek, eleven eldönthetetlenségnek, amely a minden bennünk foglalt tartalom „külön-léte” és „lélegzete” közötti *áramlásban* teremődik meg. Az alászállás legmélyebb régióiban a véges lét és a cseppnyi öröklét közötti „metsző különbségtétel” felszámolódik.

A *Malte Laurids Brigge feljegyzéseinek* egyik jelenetében Christine Brahe, egy halott nő egyszerre csak váratlanul kilépett egy ajtón, aztán: „lassan és közömbösen áthaladt a termen, immár senki sem állta útját; leírhatatlan csöndben úszott tovább, csak egy pohár csengett valahol dideregve — majd szemben, egy másik falba nyíló ajtóban eltűnt” (Görgey Gábor fordítása). Ugyanez az „ellenőrizhetetlen” munkál Malténak egy gyerekkori betegségére való visszaemlékezésében, amely „Holdkóros biztonsággal mindenből kiássa legmélyebb veszedelmeit, amelyekről azt hittük, rég elenyésztek, majd újra előteremtve odaállítja elének egytől egyig mind, az orruk elé, már a következő órában. (...) S velük együtt feltámad az emlékek bomlott zürzavara, ami mindenre rátapad, mint elmerült tárgyakon a nyirkos moszat”. A saját élet feltétele Malténál az élmények és emlékek bomlott zürzavarának való kiszolgáltatottság. Elementáris szédület járja át azt a gyerekkori élményét is, amikor anyjával azt játszották, hogy ő nem fiú többé, hanem kislány, nem Malte, hanem Sophie. Ezt a furcsa játékot csak egy hajszál választja el az önazonosságvesztéstől, sőt bizonyos pillanatokban — átmenetileg — annyi sem. Halálizű ez a játék is, éppúgy, mint az emlékezetes tükörjelenet, amikor a gyerek Malte különböző régi ruhákat ölt magára, s aztán kedvtelve nézegeti saját elváltoztatott alakmását a tükörben. Öntudatlanul is incselkedik saját el-, sőt átváltoztatásával. Egyik alkalommal aztán mindez a vártnál is jobban sikerül. Megrohanja az iszonyat: egyszeriben úgy érzi, semmi köze ahhoz, aki a tükörben vele szemközt látszik. Az önazonosságvesztés kimerevedik benne, ahogyan a halál géمبرíti kőkeménnyé a testet: „Kimelegedve és dühösen rohantam a tükör elé, bajlódva néztem az álarc mögül két kezem tevékenykedését. De a tükör csak éppen erre várt. Elérkezett számára a megtorlás pillanata. Amíg én egyre növekvő szorongással erőlködtem, hogy a rám tekeredett burokból kiszabaduljak, nem tudom, mi módon, de arra kényszerített, hogy felnéznek. És egy képet, egy nem létező valóságot tukmált

rám, egy idegen, szörnyűmód idomtalan valóságot, mely akaratom ellenére minden porcikámat átjárta: mert most ő volt az erősebb, és én voltam a tükör. (...) Még egy másodpercig leírhatatlanul fájdalmasan és meddőn vágyódtam magam után, aztán már csak az Ismeretlen maradt, kivüle senki más.”

Éppen a szembeötlő különbség révén Kosztolányi lét- és halálélménye tudná érzékletesen tovább árnyalni Rilke saját-halál-fogalmát. *A Hajnali részegség* című Kosztolányi-vers a közelgő halál tudatában fogant:

Bizony ma már, hogy izmaim lazulnak,
úgy érzem én, barátom, hogy a porban,
hogy lelkek és göröngyök közt botoltam,
mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak
vendége voltam.

Míntha mindeddig soha sem „emlékezett” volna a halálra, úgy ismeri fel itt az élet örökkévalósághoz viszonyított pillanatnyiságát. Csak az ember egyszerűségében, megismételhetetlenségében hisz, mi sem áll tőle távolabb, mint a schopenhaueri létértelmezés, amely szerint „Én vagyok minden, ami volt, ami van, ami lesz”. Kosztolányi élet- és halálélményét ugyancsak Schopenhauer egy kitételével tudnám a legtalálóbban érzékeltetni: „Aki úgy vélekedik — írja *Abhoz a tanításhoz* hogy valódi lényünk a halálban is elpusztíthatatlan című tanulmányában —, hogy léte a mostani életére szorítkozik, az megelégedt semminek tartja magát: mert 30 évvel ezelőtt semmi volt; és 30 év múlva újból semmi lesz.”

Lényegében Rilke Maltéja is inkább csak kísérletezik a saját élet és saját halál mibenlétének megragadásával. Kísérletei sokkal inkább kérdések, érintések, mint válaszok, de meg kell hagyni, nagyon pontosan kérdez. Annyit tud, hogy az ember élményei, emlékei, tudása és tapasztalatai nem tekinthetők át egykönnyen, bármikor megtörténhet, hogy újabb, még „korántsem végleges tájak” tárulnak fel bensőjében. Ez a mindenkor megisméltelhető eldöntetlenség, ez az ellenőrizhetetlenség teszi Malte életét nyitottá s fogékonnyá arra, hogy a halál milliónyi jelzését felismerve *emlékezz*zen rá. A legtöbb, ami a saját élet rilkei fogalmáról elmondható, hogy „örökös búcsúzás”, s ebben a sorsonként más-más tartalmakat magában foglaló búcsúzásban érlelődik a saját halál. Vagy ahogyan ugyancsak *A nyolcadik elégiában* írja:

Ki fordított meg így, hogy bármit is teszünk, olyanok vagyunk, mint aki épp útra kél? Ahogy az visszanez a végső dombról, ahonnét utólszor föltáruul völgye még, s áll, tétovázik: úgy élünk mi, örökös búcsúzásban.

A búcsúzás valaminek az elvesztését, de ugyanakkor a megőrzését is jelenti. Minthogy attól búcsúzik az ember, aki, ami értékes, fontos a számára. A búcsúzás maradandó élmény és tapasztalat: benne találkozik a mulandó és az elévülhetetlen. Sajáttá ezek az egyénenként más-más tartalmú megszakítottságok közötti kapcsolathálózat, az összekötő íveknek ez a bizonytalan, rebbenékeny rendszere avatja az emberi életet.

Időszerű-e ma vajon, a Rilke körvonalazta sajátélet- — sajátahalál-fogalom? Nem túl sok-e a halál leplezetlen arca s milliónyi álarcban intő mása? Lehet-e győzni az örökös búcsúzást? Életünk külső körülményeibe kevés a beleszólásunk. Önmegvalósításunk túlságosan is részleges, a többi csupa elfojtás és elfojtódás. Van-e módunk s belső kondíciónk a létünkben érő saját halálunkra „emlékezve” élni? Nem vagyok biztos benne. Talán. Hiszen nincs más megoldásunk, mint örökös búcsúzásban érlelni magunkban a saját halálunkat, ezt az egyetlent, elherdálhatatlan vagyunkat.

POROSZKÁLNI A
MELEG SÓBAN

A Wilhelm-dalokból

TOLNAI OTTÓ

TÜLLBEN A TULOK

napozok a hátsó udvaron
ezüsttokájú napozok a gyíkinyen
várom hogy leszáradjon az ótvar
még mindig nagy a gyász
ótata mellé ásták gyöngyvér húgocskám
és most majd nekem varr
függönyből ruhát a mama
tüllben a tulok
tüllben a tulok
gyöngyök kerülnek rongyaimra
most majd végre az én rongyaimra
gyöngyök
só lila sörét a seggembe
gyöngyözik a genny a fülemben
apa nyakalja a gyömbért a góréban
én meg napozok a hátsó udvaron
hull
hull az ótvar a papsajt közé
ha nekem is mindig újra nőne a farkam
mint az ezüsttokájú gyíknak
ezt otffelejteném
ott
a hullala julcsa lába között

AZT SZERETTEM VOLNA

tojótam a mama tyúkjait
 tojótam rendszeresen
 a fehéret a feketét
 volt amikor naponta kétszer
 volt amelyiket háromszor-négyszer is
 a gyöngyösöket nem
 másszon a fene utánuk az ecetfára
 de most már a tyúkokat se tojózom
 rázuhant a kezemre
 kimanikűrözött a cölöpverő
 kifekszik ide a járásszélre
 és egyenkint megcsókolom
 a fűszálak ezüstporos kis kardját
 úgyis mindig azt szerettem volna
 azt és nem ganézni dögöt nyúzni
 azt és nem hegyes karókkal átverni
 a föld puha szívét
 azt szerettem volna egyenkint megcsókolni
 a fűszálak poros játékkardját
 mindig azt szerettem volna csókolgatni a harmatban
 a kamilla tágra meresztett csöpp sárga szemét

MÁR ANNYI ERŐM SINCS

röpül az őszi selyemmel
 valami semmi
 semmicske pók
 de nem tudja már befűzni
 akár ómama a rozsdás tübe
 nem tudja már befűzni
 a korhadt kútágasba
 a letört nádszálba
 hirtelen nagy kanyart tesz
 a selyemmel az égen
 és hopp
 idecsirizeli hegyesedő orromra

hova kötöz
hová híz e semmi selyem
már annyi erőm sincs mint ómamának
hogy egy zsákvarrótúvel ledöfjem magam

OTT A BUDI MÖGÖTT

mama hagyd
ne varrogasd egész nap
ezt a rongyos posztópapucsot
úgyse lépek már többé bele
nézd inkább a pipacsokat
nézd milyen szép
végre wilikém valami neked is szép
meggyógyulsz
nézd
mama nézd milyen szép
nézd
nézd ott a budi mögött
vérrel hányta le a búzatáblát
ki
ki hányta le vérrel a búzatáblát
nem látod
az isten mama

ÉS AKKOR VETTE KEZDETÉT

vittuska igaz az
kérdelte a vak vigh tibike
a biliárdasztal alatt a szamaras vittus
kétméteres fiát a piskótát
aki úgy ment el amerikába hogy itt maradt
vittuska igaz az amit a wilike beszél
hogy a négerek éppen olyanok mint te meg én
meg a lábatlan baráth meg a kecsege gézi
meg a hullala julcsa meg a bakota bácsi
meg a fanny meg a pipogya pápa
vittuska igaz az
vittuska mondd

igaz az hogy a négerek olyanok mint te meg
 de akkor a biliárdasztal alatt hirtelen elhallgatott
 örökre elhallgatott a vak vigh tibike
 nem megyünk vele többé moziba
 örökre elhallgatott
 mert félix a rendőr tarkón találta vágni
 a dáko ólommal teli tusával
 mindig is mondtam én hogy a dákonak is van tusa
 nem csak a puskának
 és akkor előugrott a nagykéssel a vittuska
 meg én is a köszörült kampóval
 és akkor vette kezdetét ez a halálos tusa

POROSZKÁLNI A MELEG SÓBAN

miért kellett az ágyhoz kötözniük
 így még csak nem is hánykolódhatok
 mit szeretnél mondd mit
 menni szeretnék
 menni a meleg sziken
 a csodakúttól kishomok
 menni mendegélni
 a csodakúttól ostorka irányába
 menni mendegélni
 morzsolni ujjaim között a mentát
 menni mendegélni
 poroszkálni a meleg sóban
 a pingálóasszonnyal beszélgetni a csodakútnál
 mert hát miként kipingálni az eget
 hogy a bárányfelhők meg ne kergüljenek
 a szelekkel
 forgószelekkel szét ne széledjenek
 beszélgetni a vak pingálóasszonnyal
 aztán menni tovább mendegélni
 poroszkálni a meleg sóban
 miért kellett az ágyhoz kötözniük
 így még csak nem is hánykolódhatok
 nem hánykolódhatok
 nem dobálhatom magam az égig
 nem dobálhatom magam az égre
 a vak pingálóasszony fekete mennyezetére

FELVÉREZTÜK

azt mondta ezt hagyom rád ni
hátral összesúgtak
valamit rátestált a wilikére
mit testált rá a wilikére
rám hagyta de nem tudta szegény
hogy én előbb halok meg
mint ő a marcell nagytata
hátral összesúgtak
valamit rátestált a wilikére
mit testált rá a wilikére
de ha már rám hagyta
restelte visszavonni
itt tartom a párnám alatt
a tata katonatükrivel
és csak neki adom oda majd ha kéri
wilikém kérem a légycsapót
s én ha nem leszek az ágyhoz kötözve
átnyújtom neki
és az isten csak úgy csuklóból
agyoncsap vele
szépen agyoncsap mindannyiunkat
azt mondta amikor rám hagyta
valamit rátestált a wilikére
mit testált rá a wilikére
azt mondta wilikém
biztos van százéves ez a légycsapó
kár hogy nem számoltuk
hány legyet csaptunk vele agyon
e száz év alatt
hány kis véres folt esett
az oltott mésszel meszelt falon
pontosan annyit csaptunk agyon
pontosan annyit mondta
hogy felvéreztük a tejút
miriád csöpp tejét

NEM HALLOD

mama itt vagy még
jobb ha nem hallod
úgyse tudom elmondani
hallod
jobb ha nem jajgatsz
ha nem vered közben a falba a fejed
hallod
így is már csupa vér körül
a legyektől a mész
rám testálta a légycsapót a nagytata
mit csináljak mama ezzel a borzalommal
nem tudom hogy volt mi volt
még a galacsintúrónak sem tudtam segíteni
pedig azt sajnáltam legjobban
nem sikerült aláférköznöm
se az égbolt
se a galacsin alá
pedig úgy erőlködtem beleszakadtam
amikor meg a tata azt mondta
hogy túl lágy a hangom
így nem vesznek fel a dalárdába
megittam a zsírszódát
de aztán se mondta hogy szépen recsegek
mint riadókor a rádió
mama ez a kórház vagy a bolondház
hallod
hallod mit kérdek
jobb ha nem hallod
itt a bolondházban is meg lehet halni
nem hallod

MOST ÉN VAGYOK AZ A LÉGY

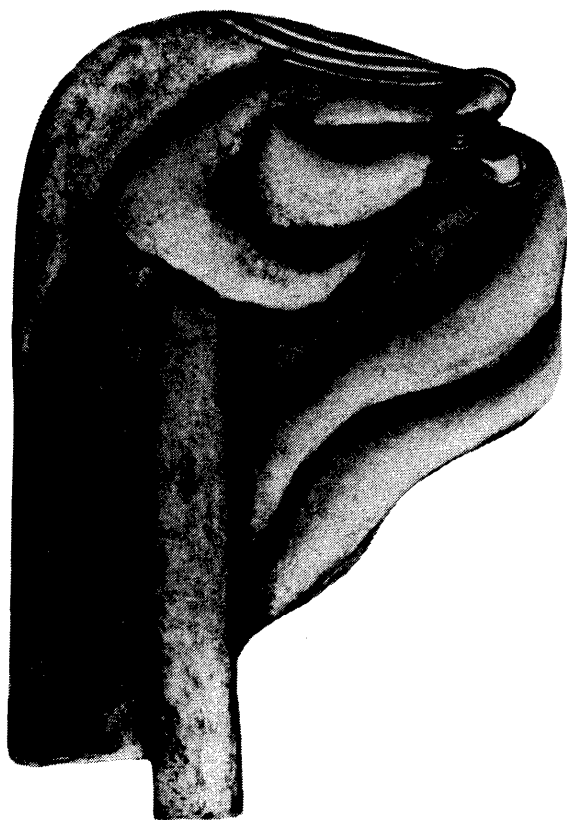
néz oldalra billenve
mintha csak el akarna dőlni
vagy legyet készülne bekapni épp
néz a jérce
különben is utálok a jércéket

az aranycsibe a tojó az más
 a tyúkokat mindig is imádtam tojózni
 de a jércéket utálok
 és most már vagy fél órája fixál
 kaparnám magam a föld alá
 de szikrázik a szik
 szikrázik az ég is
 a jérce meg néz
 pedig lehet eldőlni
 látom ő ugyanezt gondolja
 alig piheg kampec ez a senkiházi
 járásszéli jampec
 szikrázik a szik az ég
 hányszor meglestem a tűzoltózenekar cintányérosát
 hogyan csapja össze függetlenül a gyakorolt indulótól
 szikrázó tányérjait
 ha egy légy a felpuffadt birkáról
 a tejfölsbögrét megcélozva
 épp az orra előtt akar elröpülni
 (a zenekar gyorsan hozzáigazodik)
 most én vagyok az
 az a zöldlégy
 ha nem kap be ez a kurva jérce
 a szik az ég szikrázó cintányérja csap szét
 és még csak nem is függetlenül a gyakorolt indulótól

WILI DUMDUM-DALAI

ki énekel
 senki
 wili dünnyög
 dumál magában a rozs mögött
 a nyári úton
 lusta elmenni a csordakútra
 ki énekel
 senki
 wili óbégat
 sír
 a rozs mögött a nyári úton
 lusta elmenni a csodakútra

inkább jajgat
sír
óbéogat egész nap
zokog a lukas kannába
feláll a vakondtúrásra
dudál a rozsdás kannarózsával
ki énekel
miféle hallali
senki
semmi
a wili dumdum-dalai

BRASNYÓ ISTVÁN VERSEI

HÓHATÁR

Honnan kerültem én ebbe a nyirkosságba
összevizelt házfalak tövébe
görögve a lejtőn
mintha a gyorsulást tanulmányoznám
de hol vagyok még a szabadeséstől
majd csak a pálya végén döbbenek rá
súlytalanság
vagy pusztán üresség
ha hóba huppannék legalább
ahogy a papa a hókéőről
de én csak valami szivárgó vacakba
mintha kiölték volna belőlem a képzelőerőt
rövidebb lennék egy nyelvhosszal
befelé fordulok a némaságba
semmilyen idiómát nem beszélek
vétlen vagyok
nem gondolok semmire sem
nincsenek gondolataim
a történclem a hátam mögött maradt
messze megelőztem
pályám dőlésszöge hatalmas
milyen erővel csapódom így majd a jövőnek
vagy akár a következő pillanatnak
rövid utazás
nem hosszabb a kérész lábánál
tiszavirágsorsom van
lóhalálában érkezik
nincs időm a falra festeni
máris megjelenik
mintha lappangva várt volna rám

tévékamerával figyelt
de mostanra képtelen követni futásom
mintha elhatalmasodna rajtam az obskurencia
a sötétség gyökeréről sarjadok
csak optikai műszerekkel lehetne észlelni
amint a fénytörésen vitorlázom
nincs Szküllá
nincs Kharübdisz
szőnyegporolóval sem lehet kupán csapni
sem esernyő nyelének kampójával
hátról megfélemezni a nyakamba akaszkodva
ó homályosság lombárnyéka
rajtam nem múlik semmi sem
és nem nézek farkasszemet
én már a kitérőről is letértem
szót sem emelek
tele a szám megrágott szavaimmal
és most mindezt le kell nyelnem ennyire
mérsékelten nyilatkozom
inkább gesztusokkal fejezem ki magam
akár a némafilmek alakjai
ugyanolyan sebes mozdulatokkal
és szórakoztatási szándékkal
mindaddig míg nevetnek nincsen semmi baj
az senkinek sem üthet szöveget a fejébe
nem fordulhat komolyra a dolog
nem derülhet ki mi van örült lényünk legalján
mit lötyögtethetnénk alkalmi boszorkánykonyhák
tüzei fölött
amíg gőze a fejünkbe nem száll
hogyan előadassa hitvallásunkat
letétesse velünk a garast
inkább kitarok a garas fölveteléig
mialatt a gyülevész társaság eloszlik
majd a szemetet is utánuk hajtják
légy ott időben
légyott az időben
légyottra sietek a süket időhatározóban
amikor a vadászok csapdáit belepí a hó
tört vetnek a havazásnak
tovább nem visznek utak

minden út különben is csak a világ végéig vezet
itt vagyunk most a világ végén
várjuk szörnyű hernyótalpas járművünket
alkalmi pucc(s)parádében
— nem a kifényesített rézgombokat
akarom én számlálni
szerencsepatkók csattogása közepette
sem félreismerni vagy elkendőzni
a lövészek sápadtságát
a megcsonkított holdvilágnál
amikor megszállják a kamionokat
miközben a tompított fény
elrajzol mindent
a körvonalak aligha követik a megleckéztetett
valóságot
ahogy valaki virradatra a Tejút mentén
telerókázza a hajnali égboltot —
különben sem rókaszóval megyünk
és még nyakunkba sem hullott az éjfél hálója
még mindig kicsi fiúcska vagyok
a papa ujját szorongatnám legszívesebben
a papának azonban elege van ebből az egészből
a világmindenség távoli birtokain dacol a faggyal
sohasem láttam senkit aki oly borzasztó hideget
el tudna viselni
ha az egésztest egyetlen pillanatba sűríténénk
befagyna tőle az óceán
e pillanatnak robogok én lejtőm pályáján
a sarkított sarkoknak ahol több időegységet
egybejátszanak
vibrál tőle a semmi szemürege
ha fölmutatom a kiúttalanság aranyrögét
a porladó göröngyöt
amit a holtak szájába tesznek
vagy a halál termi ezt
fontolgatja sűrű gyökérszete közt
olyan akár a hajzat vagy szőrzet
de befelé növekedik
míg végül kiszorít a helycedről
kezdetét veheti a lélekvándorlás
futva lidércként

mint akit a szélfúvás terelget
nincs utána nyom
ez lenne a századvég szelleme
miután bőrünket valaki idegen lakja
fölsőbb szempontok szerint
mindenre alkalmasabb
befelé motyog magába
akár a hasbeszélő futball-labda
frusztrált egyéniség
bármely pillanatban fölszakadhat belőle az agresszivitás
kidurranhat a mérkőzés közepén
hómezőn vagy kopár terepen
szürke napszakban
amikor gépolajtól sötétlenek az árnyak
mintha föl sem kelt volna a nap
ezért is jobb ragaszkodnom minden sajátosság éjfeléhez
nem fogsz meglátni
a rövidebb oldalamról mutakozom
eltájolódom a keresetlen szavakban
amelyekkel vallomást tehetnék
hogy a végén a képembe dörgöljék akár a hógolyót
nagy lószemű havazásban
inkább alkotnának hóembert maguknak
fellegekig érot
amelyik meszire látna ebből az odvas határból
pillantásával torlaszólna el haladási irányunkat
itt nem lesz mód semmifajta személyeskedésre sem
bele ugyan nem avatkozhatok
semmirekellő médium
ily emelkedett hangulatban és
az ebből eredő
kicsiny fajsúlyom és még csekélyebb nehézkedésem
okán
azt szeretném ha menten vízbe dobnának
vagy magam zuhannék bele
hatalmasat jajdulva
hiszen sohasem estem még
hídról folyóba
mintha az égbolt nyílna meg alattam
alkalmat adva hogy nyiszálós hangon
nagy szavakat kiáltsak

EGÉSZ NAPI SZERENCSE

XXXVIII.

A múlt idejű ivadékok szürke házában kapkodni
a kutyák helyett a csontot, marni a ködös
szemhatárt, amelyre hogy rájárt itt egykor
a sokadalom nyelve! Érteni abból, amit
ki sem mondanának . . . Hogy jobb lenne
lezárni az ajtót, és többé most már
se be, se ki, és aki áldomást iszik erre,
kitartva elhatározása mellett siettetné
megható szavait, az emlékezés évődését
az eleven liturgiájában.

XLIII.

— Sok kárt okozol te nekem, kurafil — így
vélekedhetnék a nyílt utcán valakiről, aki
kövér fickó mellett ballag; két király,
kutatva a harmadik után, az meg üvegketrecből
vezérli világunk: fölött az ember, higgyük-e?
Hát ez a veszünk, ez a szemre is
sovány vigasz.

XLV.

Az asztal, ahogy lapját súrolni kezdik, x-lábait
megemelintve széjjelveti, akár egy erotikus gondolatra.
Ebbe gondolj bele azzal a lúggal meg gyökérkefével,
hogy neked vajh hol van ily érzékeny részed: ezt
fontolgatja lopakodva a megfickósodott Albert,
érezve szörnyűséges térfogatú, bőrében nem férő herculesét;
honnan is sejtené, hogy mosogatóronggyal a nyaka
körül távozik majd, nem találván el a kellő
pillanatot, időnap előtt jár rá az esze meg a keze.
Ám nekihevíülhet itt még egy s más, eresztékek
és facsapok — szerencse lesz, ha a ház nem
veti le magáról a tetőt, akkora rengés támad
a lélekben, hogy megroppan belé az árnyékokat
futtató mennyezet gerincoszlopa.

XLVII.

Nem a feleletet vártam, inkább a kérdést,
mint kihívást a bajvívó jobbjá, ha már szívére
forrott a páncél. Nehéz szívvel mondani azt,
ami nincs a bőr alatt: ismeretek pusztá birtoka!
Mi sarkallhatna és mi ösztönözhetne bármiféle
válaszra, amely ködös és hideg, akár az ősz tömbjével
érintkező üveglap? Vagy pusztán ennyi a kurta
kilátás, és a való merő törvetés.

IL.

Ugye, november esője a szabad ég alatt!
Százszorta inkább a cirkuszi sátor melege!
Oroszlánsörény! Lófarok! Miféle mutatványra?
A kor, amikor még értettünk a lovak nyelvén,
sokáig oly közeli volt. Most meg itt állunk,
mintegy nyeregből lepottyantan, se té,
se tova, csak szíjak suhogása a magasból,
paskol is derekasan; a tócsában hajónak
elég víz, és mindehhez mily rövid idő.

LI.

Mely töredezett délutánra égett le a kályha,
hogy más sem maradt belőle vissza, csak a hamu
meg a hideg hivatal. A fény évszázados késéssel
érkezett, nyeste a világ fonákját, az ablakon
túl a szélfúttá semmit. A nyári filagóriában
valaki ott feledte magát, kiteve a világosságnak
vagy az árnyéknak, tartalmatlan bóbiskolásra.
Ezt kellett volna megindítani, berozsdált lét
szerkezetét, vagy életre kelteni, feldöntve akár,
mint sűrű, glicerines csillogású folyadékok
üvegcséit, hogy folyni kezdjen, fagyottan is.

HOLTI MÁRIA NOVELLÁI

MONDD EL BÚVAL ÉS ÖRÖMMEL

— Tehát? — Ballai kitepi az írógépből a papírt. — A kéziratot — mondja.

Illik Ballainak válaszolni? — Eszter a felröppenő, utolsó szavak után néz. *Bibori alkony*. Ballai lehengerlő agyszüleményei. Változik a kép. Amit annyira áhítottál. Te most tulajdonképp? Igen, belefulladnak a dolgokba. Talán igazuk van. Az olyan mondatkezdésekbe, mint: tudod, majd ha. Majd szólok Andrásnak, csináltassa meg. Eszter a terheisége utolsó napjait rúgó barackfát nézi. Mint az ügetőn a megtett lovat. — Nem értem — suttogja Ballai —, miért ilyen különc ez a Jolla. — Mit mondasz, édesem? — Semmi, semmi az egész, csak úgy. — A hang távolodóban, de lehet, hogy szándékosan fogta halkabbra. — Tehát? — Ballai várakozón nézi Esztert, úgy, mintha annak egy szédítő magasságra állított trambulinról kellene ugrania. Kövekre. Sziklákra. — Tehát? — Eszter szeretne válaszolni, akármit, de válaszolni. Nem tud választani a lehetséges válaszok közül. Legszívesebben ezt mondaná: hagyja, Ballai. De aztán ezt mondja mégis: — A mondatok egy kicsit elcsúsztak. — Ballai a szája szélét rágja, a válasz mint vallomás: — Az egy külön kassza, kérem. Az elcsúszás. — Különben meg — elfogódott —, ha érdeklí, épp ettől a szakasztól fordul majd a feje tetejére az egész. Tudja, Eszter, magának megmondhatom: ha az emberiség éppen boldog, az mindig tudtán kívül történik vele. Nem gondolja? — Eszter zavarban van. Kis négyzeteket firkál egy újságszélre. A négyzeteket lelkiismeretesen beikszeli. Eszébe jut, hogy Ballai a kérdéseire nem vár választ. Soha. Már Eszter diktálja gondolatban: pókszedni, különböző pókokat. Van a szavaknak felhasználási határidejük? — Vissza az egész — Ballai a gépre dobja a kicsavart papírt. Még csak ennyit írjunk hozzá: *És boldog volt, mint kölyökkorában, amikor a lovakat rábízták. Egyik tanyáról a*

másikra kellett átbajtania őket. — Így már más. Elütés, rogyásig? — Egyébként meg — felkapja a fejét —, tudja, ez az Izsó egy kissé szent és érthetetlen előttem. Hiába alkottam én. — Talán egy kissé bizonytalanra sikeredett. Félszegül hülyére. — Eszter kockázta; Ballai úgy tesz, mintha nem hallotta volna a közbeszólást. Szellemes. — És még így legyen az ember vallástalan!

Eszter az indigót rendezi. Jolán, Ballai felesége, ki-be jár, és Eszter leolvassa az arcáról: alig várja, hogy elmenjen. Ha elmegy, Jolán behozza a zabpelyhes joghurtot. Ha elmegy, félretolják az íróasztalt, és tornáznak. Debussyre tornáznak. Anélkül hogy látná, tudja: a zene mindegyikükben más és más emóciókat kelt. Ezért a mozdulataik is különböznek majd egymásétól.

— És most? — Ballai lekapja a szemüvegét, leengedi, egy bőrszínóron lógatja. Jolán nem érti, miért nem tudná Ballai maga lekopogni az agyszüleményeit.

Ha elmegy, zabpelyh, torna, és jön Hámos. Hámos, akitől történeteket vesz. Bemelegítésképpen elmélkedés a zenéről. Hámos ismét elmondja majd, hogy számára a legnehezebb Mahlert és Janačeket felismerni. Hámos elmondja majd: imádja Jenufát, de ha részletet hall belőle, Weber felé tapogatózik. Még akkor is, ha előre tudja, mi fog történni. Hol szedte fel Ballai ezt a Hámost? Hámos majdnem elesik a szőnyegben. A kávé kilöttyen. Törölgeti majd a szemüvegét: vele csak rendkívüli dolgok történnek. Most is, ahogy jött-jönni fog, elébe áll majd egy hátizsákos punk: — Kérem, ha ki tudna segíteni két literrel, tudja, csak az első benzinkútig. — Hámos elmondja, el fogja mondani, hogy az egész kannát a fiúnak ajándékozta; elmondja, el fogja mondani, hogy később megfigyelte: a punk majdnem minden autóshoz odamegy, szedi a kánákat. Mindenkihez ugyanazzal a szöveggel. Hámos elégedett: neki az edény megérte a történetet. Hámos Ballai arcát figyel-fogja figyelni, lesni a hatást. Ballai közömbösséget színlel-fog színlelni, nem meri a soványka ötletet Hámos előtt feljegyezni. Mire Hámos elmegy, elfelejti, vagy már leülepedett. Azt mondja-fogja mondani képmutatón, hogy sok mindent termel az élet, búval és örömmel. Másítja-fogja másítani a tónust figyelemelterelőn; megmutatja, meg fogja mutatni az újonnan beszerzett, ezüstözött szemüvegláncát. Hámos megilletődve nézi-fogja nézni a láncot, feszeng-eni fog, és magában azt gondolja-fogja gondolni, hogy amit ez húsvétkor beereszt, csak pünkösdkor engedi ki a fülén. Valami ilyesmit gondol, mert vissza kell nyernie azt a felszínes kis önbizalmat, amivel jött-jönni fog. És akkor megjelenik-meg fog jelenni Jolán-Jolla, és Hámosnak

is elmondja-fogja mondani, hogy nyáron nem tudnak majd mit csinálni a rengeteg gyümölcscsel. Kihívja-fogja hívni Hámost a veranda elé, és megmutatja-fogja mutatni a legárnyékosabb sarokba telepített alpesi ciklámeneket. Mind gyökeret eresztett.

Izsó szent és érthetetlen ebben az írásban. Eszter maga előtt látja Izsót. Izsó csak jár-ke, kirándulgat abban a novellában. Jolán visszatér a közelgő gyümölcsveszélyre. Hámos feszeng-eni fog, Ballai várja a szöveget. Az úristen verje meg őket! — Jolán üvölt a verandáról. — Egy vadonatúj macskabanda érkezett!

*

Ha egy kicsit felágaskodik, ujjal megtapinthatja az eső talpát. Olyan szürke minden, mint egy felcsapható fedelű ónkupa belseje. A nyár égetett szienába hajló zöldje egy kicsit eltűnt, minden szürke és párizsikék. Ballaiéknak valóban terhükre lesz a rengeteg gyümölcs. Az a fa újabb nedvekkel töltekezik. Ballai asztalán megcímzett levelek, Eszter szórakozottan felveszi a köteget, elolvas néhány címzést. Két levél Győrbe, egy Pécsre, egy képeslap Székesfehérvárra. Jolla postája. Pécsen egyszer megázott. Késő ős volt. Zuhogott, csigák és giliszták borították az úttestet. Mikor is volt? Egy félig megnyitott, elfüggönyözött ablak mögül a Jupiter-szimfónia hallatszott. A lába leragadt az esőben az ablak alatt. Igen, pontosan emlékszik, mi történt akkor: egy télikabátos, kucsmás, sálas férfi káromkodott az ablak mögött. Valaki becsapta az ablaktáblákat. A Jupiter nagyon halkán, de még mindig áradt.

Másnap visszament ugyanoda, kívárta, amíg egyedül marad az utcán. Fülét a házfalra tapasztotta: ott lapult benn, a falban még mindig a Jupiter. Hát semmi nem veszik el?

SZONETT

Nincs. Se híre, se hamva. — Az asszony csodálkozva hordja pillantását egyik könyvről a másikra a parányi szobában, mely a padlótól a mennyezetig könyvekkel van bélelve, három oldalról. Csodálkozik. Két fal átlapozásával már végzett. Egy borítékban voltak a gépelt lapok, kétszer száz szonett. A földön gúlában folyóiratok. Por.

Nekiáll a folyóiratok átlapozásának. Két sárga boríték — sutogja —, leragasztva. Semmit nem írt rájuk. A borítékokról csak

ő tud, csak az övéi. Aki miatt íródtak, állítólag meghalt. Dizi. Pedig nem igaz, nem halt meg. Napjában többször is felveszi a telefonkagylót, mintha Dizsi hívná, és boldogan beleszól. — Szia. — Szervusz. Már vártalak. — Ne haragudj, nem bírtam előbb szabadulni. — Te bolond. Örökké aktuális vagy. — Te is. Gondolatban már veled élek. — De sietsz. — Veled. — És tudod, hol? — Ne mondd meg. Akárhol. — És akarod tudni, miért? — Tudod — itt az asszony mélyíti a hangját —, mert úgy csipegethettek a gondolataidból, hogy senki nem veszi észre. Ezért. — Jó, majd többet gondolkodom. A felesleg a tiéd. — És plusz tíz százalék. De még valamiért. — Mondd. — Tudod, engem mindig a különbözőség vonzott. Te viszont én vagyok. Hajszálra. A hasonlóság taszít. Te az azonosság vagy. — És? — Te elfogadnád a gyerekeim is. — Nem téma. Hányan vannak? Szeretnek énekelni? Tudnak rajzolni? — Festenek. — Festenek? — Festenek. — Festenek? — Festenek. Ketten vannak. — Azt mondtad, elküldöd a szonettjeid. — Te is, a tiéd. Akkor? — Akkor küldd. — Most javítgatom őket. — Jambusstoppolgtatás. — Pontosan. — A vonal mintha ismét megszakadt volna. Szervusz, Dizi.

Egy borítékban voltak. Kétszer száz szonett. Gépelve.

Egyenként végiglapozza a több ezer folyóiratot. Nincs. Talán nem vette észre, és túllapozott. Másnap újrakezdi a munkát. Rengeteg port nyelt, egyre lassabban halad. Ha most sem találja meg azt a találmokra könyvbe csúsztatott két borítékot?

Harmadnap gyufával meggyújtotta a folyóirathalmazt. A tűz átterjedt a könyvespolcokra. Füstmérgezéssel az utolsó pillanatokban vonszolták ki.

Az idegosztályon az ügyeletes orvos szokatlanul olvashatóan kiöltötte a kórlapot. Teljesen egészséges.

ROSSZ NAP

Azt hittem, Dési Flóriánt ősidőktől kezdve ismerem. Amúgy, felületesen ugyan, de ismerem. A nyomdában, ahol akkor éppen dolgoztam, hol itt, hol ott szaladtam össze vele. Flórián mintafiú volt (fiú? már akkor negyvenen felül), egy sereg egyesület, szervezet főfőt titkára, mindenfajta delegációk, bizottságok törzsökös tagja, mindenkinek utódja-őse-ismerőse, minden nőnek elvált vagy leendő fér-

je. Ha valaki röviden akarta jellemezni Flóriánt, azt mondta róla: öregem, ez egy nagy szív. Egy menő szív.

Rossz napom volt aznap, a dolgok valahogy nehezen jöttek össze. Már az autóbuszban vettem észre, hogy elfelejtettem jegyet venni. A csúcstömegben megpróbáltam másra gondolni; közömbösen egyik lábamról a másikra álltam, és igyekeztem kerülni a határozott pillantásokat. Inkább csak úgy átnéztem az utastársakon, nem közömbösen ugyan, de mindenképp távollevőn. Átnézni másokon, mint a marslakó, akinél indokolt, hogy jegy nélkül ugrik fel a kilences buszra, egészen addig a pillanatig, amíg az ellenőr be nem hajtja rajta a büntetést. Esküszöm, addig nem is tudtam az ellenőrök létezéséről. Aztán már nem voltam többé marslakó; ugyanúgy lökdösődtem-himbálóztam a kapaszkodón, mint a többiek, sőt már láttam is a körülöttem állókat, azt is, aki a hátamba egy törött küllőjű, összezecsukhatatlan esernyőt nyomott. Rossz napom volt, mondom. Ahogy lesöprődtem a buszról, pillantásom egy harsányra színezett falragaszra esett: *A szépség fogalma, mint olyan, a testőrök és a pre-raffaeliták műveiben.* Előadó: Dési Flórián.

Mondom, rossz napom volt. A délután maradék részében a drôle de guerre módszereivel összekülönböztem Grenspergernével, a szobaadómmal. Megkértem, hogy venné magához az Andocsi Szűz bekeretezett lenyomatát szobám fő falának fő helyéről. Mondtam azt is, hogy nem vagyok ideges természetű, de az a kép valahogy idegesít. Mi több: belső nyugtalanságaim okozója. Nem átalottam — szintén a drôle de guerre hangján — azt mondani, hogy nem a téma, sokkal inkább a kidolgozás módja az, ami olyan tenyérbemáshó. Ezzel szemben Grenspergerné nem akasztotta le a képet, ellenkezőleg, odalépett alá, és rá-, illetve fellehelt az üvegre, mint egy falon lógó, ködfoltos monoklira. Körülbelül a fújással egyidejűleg lendítette fel mindig porrongyot tartó kezét, és szakszerűen fényesíteni kezdte a képet. Azután jelentőségteljesen betette maga mögött az ajtót. Mondom, rossz napom volt, mert a történetek természetes reakciójaképpen ráakasztottam a keretre az éppen a kezem ügyében lévő napilapból hirtelenjében kitépett rotációs mellképet arról a még mindig divatos külföldi politikusról. Nem ideológiai megfontolásból történt mindez, csupáncsak azért, mert ennél a képnél volt nyitva az újság; különben éppen megakadóban voltam azzal a mondattal, hogy a fehérgárdisták után a mindig mocorgó-renitenskedő lengyeleknek kell a körmükre nézni. Igaz, később Grenspergerné visszajött, jóakaratóan és vicsorogva figyelmeztetett, hogy a konyhai asztalon ne aprítsak többé fokhagymát, mert az asztal tönkremegy, és

újat kell venni; a kuktában ne süssek húst, a küszöbön ne törjek diót, a fürdőszobában ne szárítsak fehérneműt; a zacskót ne dobjam ki a szeméttel, és a már félig üres üvegeket készítsem ki a neki megfelelő helyre, hogy időben beválthassa őket. Továbbá: ha egyedül tartózkodom a lakásban, ne énekelgessek, ellenben több ízben is néztek ki a folyosóra, mert a macskák az ajtóba fűrészelt kijárón csak ki, be nem tudnak közlekedni. Ezt már mondta volt egyszer, valamint azt is, hogy a lakás különböző pontjaira széthordott és azokon elhelyezett csirkeszárnyakba ne talpaljak bele, hanem kerüljem ki azokat. Ugyanígy, ha engem valaki telefonon hív, az illető legyen szíves bemutatkozni, és azt mondani, hogy elnézést kér a zavarásért.

Mondom, rossz napom volt. A közeli gyorsbüfé ajtajában beleszaladtam az onnan éppen kilopakodóban levő Dési Flóriánba. Flórián zavarban volt, hát elnevette magát, és magyarázkodni kezdett. Tudod — mondta kapkodva és bizalmasan —, az okos ember ilyen helyen eszik, és méregdrága helyen kávézik. — Rávágtam, hogy tökéletesen igaza van, én is így gondolkozom, és a jövőben majd én is ekként, bár ritkán kávézom kint. De majd fogok kávézni. Alighogy eltűnt Flórián, a járdán Tamara néni csoszogására lettem figyelmes: maradék halcafatokat vonszolt egy zöld és túlméretezett recehálóban a macskáinak. Tudod, drágám — mondta —, ha a standon akad valami kidobnivaló, mindig értesítenek és ideadják. — Nagyon okos — mondtam, és ugyanakkor megütött az a kolerára asszociáló szag, amitől nálam menthetetlenül fellép a légzészavar, szabályos fulladással egybekötve. Éreztem, hogy az arcom mintegy varázsütésre felpuffad a bennrekedt alveoláris levegőtömeg miatt, a tenyerem egyidejűleg a szájam elé kerül, és szaladni kezdek a kora esti tömegben, már-már döntögetve a járókelőket. Fogalmam sem volt, hogy hogyan fogom az ügyet Tamara néninél rendezni utólag, nála, akitől a személyi kölcsönügyletem is függ, és aki a legádázabb hírharang a városban. Mintha lelki füleimmel hallottam volna, ahogy a hátam mögött meséli: Már ez — vagyis én! — is megszokhatná végre a nagy valóságot.

Mondom, rossz napom volt. Eszembe jutott, hogy Bélával be-széltünk meg ötre találkozót a Kakukkfű szálló presszójában. Általában pontos vagyok, kérem; ezért már tíz perccel korábban ott ácsorogtam az éppen eleredt esőben a Kakukkpresszó bejáratánál. Negyed hatkor nyugtalankodni kezdtem. Tettem egy körsétát az asztalok és szeparék között, igyekeztem mindenkinek jól belenézni az arcába, nehogy elvétssem Bélát, aztán mentem a dolgomra. Hét kö-

rül ismét eszembe jutott a város másik végében lakó Béla, ezért egy utcai fülkéből felhívtam. Béla nagyon megörült, hogy előkerültem. Mondta, hogy szervusz, Margó, és hogy módosítani akarta az időpontot öt helyett hétre, és fel is hívott már négy után, de Grenspertgerné kikérte magának a zavarást. — Hát nem az elnézéssel kezdted? — kérdeztem izgatottan. — Eszembe se jutott — vallotta be Béla. — Tehát öt helyett hétre. Ugyanott. — De hát — már magamon kívül kiabáltam —, az most van, nem igaz? — Fél nyolcra megérkezett Béla, és helyszükében odaültünk két arab asztalához, akik éppen apró, fehér zacskókat csereberéltek egymás között, olyan zacskócskákat, amilyenekben valamikor a porított tablettákat árulták a gyógyszertárakban. Szórméntén és újabb témák híján beszélgettünk egy kicsit a preraffaelitákról, a plakátból kifolyólag, majd nyolc körül Béla felugrott, és azt mondta, hogy mennie kell, mert feltett egy lebbencsnek valót a gázra. Elment. Már jócskán a kilences buszon himbálózhatott a kapaszkodón, amikor észrevettem, hogy a hamutartó mellett felejtette a kulcsát. Vissza fog jönni — sóhajtottam, és elhatároztam, hogy megvárom. Kilenc körül megérkezett, dühös volt, és sziszegve kijelentette, hogy füttyül a preraffaelitákra, éppen a központi garázból jön, ahol mindent és mindenkit átkutattak a kulcs miatt. Az eredmény: néhány olyan kis fehér zacskó — mondta Béla, még mindig izgatottan —, mint amilyeneket ezek az arabok is csereberéltek egymás közt. Mondom, rossz napom volt.

Mondom, rossz napom volt. Flóriánba a nap folyamán ismét a Némétréti utcai mozi pénztáránál botlottam bele. Legközelebb fizetni fogsz — mondta Flórián vigyorogva. — Mikor, legközelebb? — kérdeztem, és beültünk az első sorokba megnézni egy nyugat-német filmet arról, hogy hogyan és mennyire nem válogatott eszközökkel fognak maguknak a kamaszok szülőket, ha a sajátjaik eltűnnek. Az első negyedóra után szinte már túl voltunk a film látni-és mondanivalóján, izegtünk-mozogtunk, mint a sajtukukacok. — Tudod — mondta váratlanul Flórián —, felugorhatnál hozzánk. A feleségem annyira el van foglalva, hogy az orrát se dugja ki soha, neki is jól jönne egy kisebb dumaparti. Az indoklást Flórián még megfejelte azzal, hogy az asszony éjjel-nappal temperában maszekol.

A moziból látványosan kivonultunk, abban a reményben, hogy a rendező onnan valahonnan Oberdettterstadtheimből nem láthat bennünket, nyugodtan horgászhat kedvenc pisztrángjaira az ALFA Vegyiművek tövében.

Mondom, rossz napom volt, nagyon rossz. Flóriánéig két meg-

állót mentünk. Flórián szabadkozott: ha elmozdítja a helyéről a kocsit, többé soha az életben nem tud ismét parkolni, rögtön elfoglalják a helyét. A buszon megbüntettek mindkettőnket, mert nem volt előre váltott jegyünk.

Nagyon rossz napom volt. A hallban Flórián legelső házasságából való fia éppen földrajzot tanult. — Jó, hogy jössz — mondta a fiú köszönés nélkül az apjának, rám se hederítve —, ezt magyarázd meg, mi ez. — Egy passzusra bökött. Flórián kikapta a fiú kezéből a számárfüles, zsírpacnis könyvet, és félhangon olvasni kezdett. — Mint tudva levő — olvasta —, Földünknek mint bolygónak a gömbölyűsége erősen vitatható, nem is szólva a tengelyvégi másfél-másfél kilométernyi behorpadásról, lent és fönt. Az egyenetlenségek pontos és mielőbbi kivizsgálásának a feladata égető szükségyszerűségként magától kínálkozik, ezt bizonyítják az eddigi hegy- és vízrajzi térképek tökéletlenségei is. Tehát egyszerűen és röviden: a rakétakilövő állomások alkalmasinti és hatékony üzemeltetéséhez elkerülhetetlen következményként járul az a felismerés, hogy a pontos bemérések érdekében a világ szakembereinek elodázhatatlan összefogására van szükségünk. Végre meg kell alkotni azt a térképet, melynek birtokában a tárgycélpont száz százalékos biztonsággal bemérhető és szükségszerint el is érhető. — Világos — mondta Flórián habozás nélkül —, nemzetközi összefogást sürgetnek a cél érdekében, hát nem érted? — Barackot nyomott a fiú fejére. — Legjobb, ha betű szerint és nem értelemszerűen tanulod — mondta jóindulatúan.

Flórián később a konyhába vezényelt, ahol Irén kis kartonlapokra festett valamit temperával. Rögtön észrevettem, hogy a passziánsszerűen kiteragetett kartonlapocskákra az egyforma színt egyszerre viszi fel: amint végighalad a zöld ecsettel, rögtön a kék vagy a sárga következik, kartonról kartonra. Ha jól emlékszem — mivel én sem tudok mindent megjegyezni, mint a káptalan, különben is rossz napom volt —, a Hattyúk tava vezérjelenetét festette: a liba éppen énekelt. Flórián hellyel kínált, és gyengéden rászólt az asszonyra: Anyukám, ezt most rakjuk el holnapra, ne törd magad annyira azokkal a képeslapokkal.

E kivonulásból még arra emlékszem homályosan, hogy az előszobából nyíló mellékhelyiség ajtajára oda volt rajzszögezve Flórián falragaszának egy példánya a testőrírók és preraffaeliták szépségfogalmával kapcsolatban. Szóltam Flóriánnak, hogy feltétlenül ott leszek, rám aztán számíthat.

Egyébként, mint már említettem, nagyon rossz napom volt.

MOHOL

PAVLE UGRINOV

KÍSÉRTETIES, SÖTÉT HÁRSÁK

A lombok sűrű árnyékából levelek hullámai áradnak, majd apadnak. A pillantás merőlegesen siklik a magasba; a lombkorona lélegzése tovább tart, a zizegés fokozódik, majd mindez belevész az ágak hajladozásába, mely e hullámzást és susogást a derült nappal verőfényébe, a ragyogó égbolt felé továbbítja. Ám a fák tövében, a bokros vadhajtások közt a hullámzás előlről kezdődik, hasonló neszekkel, mindinkább nekilendülve.

Ez az évszázados, sötét törzsű és ágaikon tömött lombozatot lengető hársfák koronája, ahogy lélegzik és föl-alá hintáz, akár egy-egy óriási, levélpikkelyes növényevő, amint a köztük megállapodni szándékozó széllel viaskodik.

A templomkert öreg, vadhajtások szálal vesszőitől körülött tövű hársfáinak e csoportja lélegzésével, ágai lassú mozgásával bővöletes borzongást vált ki, félelemtől áthatott csodálatát a természet ropantul hatalmas erejének, a lombok és az egész liget rejtélyes sötétjének, az óriási, kísérteties hársak riasztó látványának a fényverés közepette, mert mintha nyomunkban járnának, utolérnének és ránk nehezédnének, hogy álmunkban újra megjelenjenek, még hatalmasabban, nyugtalanítóbban és vérfagyasztóbban, akár a ránk telepedett lidércnyomás, amelyből nincs ébredés és nincsen szabadulás.

A TEMPLOMOT ÖVEZŐ JÁRDÁN

A széles járdán haladok a templom jobb felőli oldalajtájánál, amely nyitva áll, és látni odabenn a templomhajó márványpadlóját:

sima és csalogató a füledt délidőben. Ám ez nem nyugtalanít; csupán ugyanúgy valóságosnak tűnik, mint egykor; és a jókora méretű, halványvörös kőlap sem csábít, amelyet a templomot övező járda téglái közé ágyaztak, s a szentély alapítóinak hamvait fedi (akiknek neve, közöttük egyik ősemé is, bevésvé áll rajta); e környezet szilárd és ősi láncolatot alkot, amely védelmezi — ha nem épp maga teremti meg a falakból a templomkert felé áradó békét, valamint a csöndet, melyet a toronyból kihullott bagolyfiókat kergető gyermekek zsvajja sem tud megtörni.

A TEMPLOMKERT FOKOZATOSAN KIHAL

Nincs meg többé a hosszú pad a közvetlenül az ösvény mellett föltornyosuló vadgesztenyefa terjedelmes ágai alatt, ahová ritkán ült le valaki — leginkább a napnyugta tájban összesereglő kislányok. Nincs meg a padig vezető, kitaposott gyalogút sem, amely az óriási, évszázados hársfa mellett vezetett a tágas park első, keresztbe futó ösvényei felé; mindent benőtt a fű, a bozót, minden kisimult, szinte nyoma sincs. A templomkert fokozatosan kipusztul; mindene merő békesség és csönd lesz.

A ZÖLDELLŐ SZÖGLET REJTETT ÉRTELME

De annak a zöld zugolynak a rejtett értelme mintha ismét visszatérne. Valójában csak most fedezem föl.

Óázis volt az a kilombosodott fák alatt a sűrű fűben, ahol minden irányból madárfütty harsogott, és a szívem csordultig telt gyönyörűséggel: nyugodtnak és kiteljesedettnek éreztem magamat; a liget, ahol boldog voltam.

A BOLDOGSÁG TETEJE

Leginkább közvetlenül a déli órát megelőzően vetődtem erre. A padon elnyúlva a fény alig látható remegését figyeltem a dús lombkorona közepében, majd ezt követően a zöld foltok csintalan játszadozását. Fölrepedt, sün hátafént tövises burkukból előtűnt a vadgesztenyék barna héja. Ezt követően olykor a hársfa töről sarjadó bokrai alá heveredtem; itt néha csavargó aludt, aki motoszkálásom-

ra föl sem rezzent álmából, később pedig ugyanolyan észrevétlenül eltűnt, ahogyan érkezett is. Hosszasan néztem az ösvényen átvágó természetes hangyák vonulását, ahogy egyre mélyülő nyom jelöli útjukat, mielőtt fölkapaszkodnának a fa törzsére. Majd meghallottam a hangot, amely távolról szólított; a boldogság teteje volt ez, éppen azért, mert elenyészni készült.

HIÁNYOSSÁG A NAP JÁRÁSÁBAN

Vannak helyek: egy fal, egy szöglet, egy bokor, vagy mint itt, a templom tömbje, ahová a napfény sohasem ér el. Különböző irányból naphosszat ígéretteljesen közeledik, ám akkor, amikor már szinte odasütne, megtorpan és távolodni kezd, míg végül egészen ki nem huny, csak homályos és élettelen körvonalakat hagyva maga után még napvilágnál.

A világot kellene megváltoztatni, a nap járását kijavítani, hogy a világosság fölverje ezeket a zugokat is, e sötét rejtkehelyeket.

A FÉNY ÖZÖNE

Mérhetetlen zuhataga a fénynek. Látom a templomkert tágas mélyében, ahol a fűbe heveredik, és a reggeli harmatot fölhörpintve sóvárgón remeg.

A háttérben a templomkertet a szomszédos udvaroktól elválasztó vörös téglafal hajladoxni kezd és fokozatosan eltűnik, majd ismét megjelenik, fölmerül a reszketeg fény e villózásában.

A fű zöldje beleolvad ebbe a fehérségbe, maga e fehérség lesz, majd újra a fény zöldellő ágyása.

A TISZÁNÁL, NAPNYUGTAKOR

Az alacsony napsugarak, nagy távolságot téve még már elmerült forrásuktól, bágyadtan érkeznek a folyóig, szántóföldeken, legelőkön és szőlőskerteken át, híjával a kápráztató fénynek, inkább az aléltnövényzet közül szállongó sötétségtől átítatottan; odatapadnak a fodrozódó víztükörhöz, fölborzolódó tarajaihoz, amelyek a fény által könyörtelenül a mélybe szorított és most kiszabadul árnyak és démonok nyomán csapnak föl, miután álló nap hiába küszködtek, hogy

a felszínre juthassanak; a sugarak új, láthatatlan ruhával ékesítik föl a folyót, fakón sárgálló pikkelyekkel hintik be zavaros kotyogását, amelyet elfojt a partokról továbbra is a folyó medrébe ömlő forró-ság fátyla.

A TISZAVIRÁG

Váratlanul, amikor már kihuny a fény, és ezzel együtt úgy tűnt, immár vége a napnak is, habár elkerülhetetlenül tartogatott még valamit.

A víztükör legcsillámlóbb pikkelyei hirtelen egymás után kezdtek leválni a felszínről, és a magasba emelkedve, a még tiszta és éles fénybe, sorra átalakultak halvány és békétlen lepkékké, amelyek röptükben születve esetlenül rajzottak minden irányban, végtére is sehova sem jutva, mindegyre csak süllyedtek és emelkedtek ugyanazon a helyen. Am hogy ez a varázslat mégse tűnjön merő káprázatnak vagy a pillanat bővületének, egyszeriben a pikkelyek egész halmai emelkedtek a magasba, s bomlottak ki halvány és áttetsző, leheletkönnyű lepkék csokraivá. Ezzel egy időben a hosszú, áttetsző szárnyú, gyűrűs, sárgás potrohú, nyugtalan verdesők közvetlenül a víz partja mentén is megelevenedtek, és szintén a magasba törtek, viaskodva és elkeveredve azokkal a rajokkal, amelyek továbbra is a folyó sodrából támadtak.

A TISZA VIRÁGZIK

A nap e kései óráján, valamennyi változását követően, amely órától órára mind hevesebb meglepetéseket hozott, a folyó szunnyadó és feszes, valamint a part igazából láthatatlan bimbói a csöndben és az álmosító hőségben váratlanul, szirmonként kibomlottak, és fehérségük meg nyugtalanságuk szakadatlan lobogásában virágozni kezdtek.

A tiszavirágok a folyó árjából sűrű, örvénylő felhökként emelkedtek, amelyekről újabb felhőfoslányok szakadoztak le, piramisokká tornyosulva, hogy nem csupán a folyó széles medrét töltötték ki, hanem a tágas térséget is fölötte, arra törekedve, hogy elérjék természetes mezőségüket, magát az ég boltozatát.

AZ ESTE ÜNNEPÉLYESSÉGE

A tiszavirágok, felröppenne a már erejét veszített és kifakult fénybe, áttetsző szárnyukkal parányi remegésekre tépték és tördeltek, feldúlva szokásos pályáját, mindegyre elcázták kihunyását, szárnyukra gyűjtötték és rajaik köré vonták, e csodálatos felleg forrongásában és pergésében továbbra is életben tartották, mintha új erőre kapna és kiélesedne; eközben bevilágították az egész tágas, bágyatag és kifakulóban levő térséget is; ahogy a tiszavirágok légi piramisait a fény piramisaivá változtatták, csoktaikat ragyogó csokrokká, virágaikat pedig fénylő és éles körvonalú virágokká, áttetsző és tiszta alakzatokká, e hirtelen támadt jelenséget a folyó ünnepevé emelték, hosszú, kitartó és türelmes folyásának legragyogóbb pillanatává, az áradó szelídség, a meder, a partok zöldje és a környező fiatal erdők ünnepi pillanatává, de a szüremelő este és az eltelt hosszan tartó nap ünnepevé is, amely a fény és a tiszavirág szer-tartása révén hirtelen megnyúlt, sőt mintha még vissza is tért volna maga mögött hagyott csúcsaira, és nem csupán ez egyetlen nap tekintetében, hanem valamennyi évszak, minden megelőző nap és eltelt korszak viszonylatában is, vissza tavaszához, miként a fény tavaszához is.

ÚJRA MOHOLON

Moholt elárasztja az öreg, terebélyes hársak koronájából szállongó édeskés, kissé émelyítő virágillat — a lombok a járdák és a parki sétányok fölé hajolnak, és mindent sötét árnyékba vonnak.

A nagyutca hosszán, a Tisza-parti sétányokon és a pravoszláv templom kertjének ösvényei fölött a hársfák sötétzöld lombkoronái elvirult, sárga virágaikat lengetve tömjénezik a levegőt, hosszú, illatos alagutat hozva létre, amelyből nem talál ki a járókelő. A virágok szirmaikat hullatják, és elborítják a járdát, amelyet mintha sárga szőnyeggel terítettek volna be, miközben a fák fekete, rücskös kérge egészen drámaivá teszi a környezetet. Az illat naphosszat terjeng, kevésbé vagy fokozottabban érezni, ugyanígy éjszaka is, és fölülmúlja a folyóparti füzesek vesszőinek meg az esti virágoknak az illatát.

Ugyanekkor e fölmérhetetlen gyógyászati kincs napról napra fogyatkozik és enyész a lombok közt.

Ismét eszembe ötlenek gyermekkori játékaink, bújócskázásaink a pravoszláv templom tágas kertjében, amikor bevettük magunkat a

hársak fekete törzse körött sarjadt sűrű cserjébe: e játékaikban Melanija volt a mi királynőnk. Jó sokáig lapultunk a bokorban, beárnyékolva az öreg hársak lombjától, amíg csak a hunyó ránk nem akadt.

Most a templomkert üres és elhagyatott, csupán a vén hársak koronája árnyékolja sötétre mostani nyugalmát; ám mintha még erősebben ontaná a nehéz, édeskés illatot, csorrantva szinte sárgásvörös mézét.

BRASNYÓ István fordítása

NAPLÓ 1912—1913*

CSÁTH GÉZA

IX. 21. Reggel későn keltem. 1/4 11 volt, míg lekerültem az osztályra. Bosszankodtam Moravcsik energiáján és türelmén, amellyel apró és nem alapos vizsgálatait űzte. Konstatáltam, hogy az az intolerantia másokkal szemben, minden munka és emberi erőfeszítés megvetése — a P hatásának tulajdonítandó, és újra elhatároztam, hogy okt 1-ig legkésőbb meg kell szabadulnom az átoktól. „Jó pálinkákat fogok bevásárolni — határoztam el —, jó pálinkákat, mert csak ez fog segíteni a lemondásnál.” Félek újra, félek tőle. Nem lesz közel se olyan nehéz, mint tavaly, de igen fájdalmas. Miért? Mert P-mentes állapotban fele annyit se lehet dohányozni, és az elviselhetetlen. És mégis 100-szor több öröm nyílik az életben. Be kell látni, hogy az élvezetekben nem lehet a végtelenségig menni.

Ebéd után, amelyet kitűnő étvággyal fogyasztottam el, franciaóra következett. A kis imbecillis Annie Laplace jött el. Fecsegtünk, de igen nehezemre esett. Sokszor butának éreztem magam. Kétségbeejtő, kétségbeejtő, hogy a „grand volupt”, a P milyen alternatíva elé állítja az embert, és micsoda uzsoraadót szed a földi siralmak eme egyszerű kijátszása fejében. Közben a borbély is megberetvált. Olga akkor azonban nem jött, hanem telefonált. Ezt előre éreztem. Felszedelőzködtem tehát, és 4 órára nála voltam. Egy áldozat, gátlásokkal, mert a haszontalan a függőnyt nem húzta le. Büntetésből közöltem vele, hogy a második áldozat el fog maradni, tisztán az ő hibájából. Siránkozott, én azonban visszavonultam a toilette-be, és 0.027 nagy dosissal követtem el egy miniature suicidiumot. Este ismét náluk vacsoráltam. A sör jókedvet hangolt. Később moziba mentünk. Othellót adták, és a színpadi Desdemona szóról-szóra Olgához hasonlított. Az arc, a karakter, a mozdulatok. A lány simogatott a darab alatt, mintegy azért, hogy elvonja a figyelmemet e hasonlatosságról, e ravaszság azonban így a méreg által kikészített állapotban symbolicusnak tűnt fel. Hozzá a hátunk megett kellemetlen, erős hangú fickók ültek. A szünetben felcsaptam monoklimat, mire az

* Negyedik rész

egyik alig hallhatóan, de megjegyzést tett. Azt a hibát követtem el, hogy nem vontam kérdőre. De egyrészt sajnáltam a pénzt, másrészt a dolog kényelmetlenségeire gondoltam: segídet keresni stb., és harmadszor attól tartottam, hogy az ügyet a szűk moziban nem fog sikerülni finoman, névjegycserével elintézni, hanem verekedésre kerül a dolog, amelyhez minden energiám, frissességem hiányzott. Hogy ellensúlyozzam ezt a kellemetlenséget, Olga előtt oly módon állítottam be a dolgot, mintha én nem szeretném őt annyira, hogy fontos lenne nekem, hogy ilyesmit eltűrök-e előtte vagy nem. Mindazonáltal éreztem, hogy nem helyesen jártam el, és most már tudom, hogy mit kellett volna tennem. Így kellett volna szólni:

— Kérem, adja ide a névjegyét. Hogy mer ön engem megsérteni azal, hogy reám megjegyzést tesz?

Ha e formulát akkor egy pillanat alatt megtaláltam volna, bizonyos, hogy így intéztem el a dolgot. De akkor csak ilyesmi lebegett előttem: „Micsoda neveletlenség ez, megjegyzéseket tenni”... Amire a feleletet drasztikusnak képzeltem el.

Mi ebből a tanulság, hogy a P-vel sürgősen abba kell hagyni a játékot. A legkomolyabb és végleges, reparálhatatlan bajok várnak rám: ha nem teszem.

1912. szept. 22. A mai nap ismét egy nagy lépéssel vitt közelebb végleges elhatározásomhoz, hogy az átkozott méreggel szakítok, és a reális élet örömeihez térek vissza. Reggel 9 óraker keltetek. Halálos fáradtsággal öltöztem. Mosdás után frissnek éreztem magam. Visszagondoltam az éjszakai álmra, amely 2 óraker ébresztett. Azt álmodtam, hogy egy nő — Buchwald Ila —, aki azonban sovány és bájos is volt, mint Dr. Bözsi — szóval egy nőalak, amely e két nőből volt összekomponálva — üldözött, és vitriollal akart leönteni. Szaladtam, páni félelemben, de a keramitkockákon csúsztam, és így üldözöm már a nyakam közé loccsanthatta a maró folyadékot. Egy nagyot kiáltottam, és még hallottam a kiáltást, amikor felébredtem. A két nő szereplése világos. Mind a kettő szeretett engem, és én, bár egyiket se szerettem, elfogadtam vonzalmukat. Sőt fokoztam is azt részint hiúságból, részint szórakozásból. Az elnyomott gondolat: megérdemelted volna tőlük a levitriolozást. A gondolat egyébként, mint bizonyos fokig valószínű, már megfordult fejemben, mert B. B. mérges kislány, aki meghozzá a Napból és a moziból sok romanticizmust tanult, és tudhatja, hogy egy elhagyott nő(?) kockázat nélkül úzhat efféle mulatságot. Egy motívum Zelma, aki említette is, hogy vágya volna levitriolozni engem.

Délelőtt, mielőtt az osztályra mentem volna, 0.018 g P-t helyeztem el, mely azonban sajnos nem szerzett euphoriát. A vizitet magam tartottam. Tűrhetetlenül unatkoztam, és semmi élvezetet se találtam a betegeknél megfigyelésében. Visszaemlékezve ez év januárjára és februárjára, úgy találtam, hogy érdemes lesz a méreggel felhagyni, és ismét élvezni

az orvosi és zenei örömeket. — Dél előtt B. Bözsi és K. Mariska a volt páciensek kerestek föl, és elláttam őket JK inj.-kal és jó tanácsokkal. Bözsi magával hozta barátjánőjét, Gizit, aki igen bájos lány, és Vészi Margithoz való hasonlatossága révén feltűnő rokonszenves volt. Most láttam és gondoltam, hogy ez az asszony tulajdonképp nemileg némileg mégis érdekelt. — A lányok elmentek. Étvágy nélkül ebédeltem. Utána 0.02 g valódi M adott nagy euphoriát, amely azonban a szív intoleranciája miatt nem érvényesülhetett. Ezért azután még a nap folyamán még két Coff. natr. benz. 20°/_o-ot helyeztem el. — Délutáni rossz kedvem legfőbb oka Dezső levele volt, amelyben egy rémes nő, egy varázslónő sok igaz dolgot mondott el neki az ő és családunk múltjából. Olgáról úgy nyilatkozott, hogy elveszem, de hamar el fogunk válni, „a nő az egész világot szeretné a lábai előtt látni” — mondá a jósnő Olga jellemzésül. A jóslat suggestiója nagyon hatott rám, és rögtön élénken elképzeltem egy boldogtalan házasságot, amelyben Olga összes vélt kacér jellemvonásai praedomináltak.

Ez az M-használat átka. Minden józan kritika elvész, és ami elképzelhető, az már mint igazság jelenik meg ugyanazzal a Lustgefühllel kísérve, amit egy igazság belátása okoz, akkor is, ha az igazság reánk nézve kellemetlen.

1/2 4 felé Olgához mentem, előbb azonban Harmossal sétáltam vagy 3/4 órát a Kálvin tér mellékutcaiban. Ő a saját dolgairól beszélt. Én szerettem volna Olgáról beszélni, és véleményét kérdezni, de nem mertem, és neveléses is lett volna.

Olga féltékenykedve várt. Azt hitte, hogy Prutyi miatt maradtam el, minthogy előzőleg jeleztem, hogy Gyula ebédet rendez, amelyre én és Prutyi vagyunk még hivatalosak. — Kedves szemrehányásokat tett, én azonban rendkívül *gyengének* éreztem magam mellette. Persze benne nem volt M, nem lehettek kínos psychikus paraesthesiái, amit nálam még a vasárnap, a család otthonléte fokozott. Túrhetetlenül érzem magam köztük. Áldozatnak, butának, baromnak, együgyű fickónak stb. Olga vigasztalt meg, amikor kijelentette, hogy akár holnap megszökik hazulról, és eljön velem ahová akarom. Ha most 30.000 francm volna, gondoltam magamban, és nagyon szerencsétlennek éreztem magam szegénységem miatt. Úgy éreztem, hogy kicsinységeken fordul meg, hogy mindketten egész életünkre nagyon boldogok vagy hogy én nagyon boldogtalan legyek.

Vacsorára náluk maradtam. Utána ismét mozi. Olgát most nem találtam elég melegnek, áradozóan puhának, mint máskor, de az is igaz, hogy a fecskendőt akkor már 7 órája nélkülöztem.

Hazajöttem, most könnyű, nem jókedvű, de elég masszív vagyok. Ha a szerencse kedvezne, és most egy hétig semmi baj se történnék, most, most újra kimászok a hínárból.

Meg kell tennem, mert különben az *elmebetegség* vár rám.

Szept. 23. Nagyszerű, feledhetetlenül szép nap. Dél előtt tartózkodtam a méregtől. Királyi jutalmat adott az élet. Délután Olgával 3—3/4 5-ig ++++ olyan [elmosódott, olvashatatlan szó] kéjérzésekkel, amelyek csodásaknak nevezhetők. Utána 0.024 P. Ebből, sajnos, 0.006 M volt. Nagyszerű euphoria. Utána hozzájuk haza. Nyers westphaliai sonkát ettünk, romadour sajtot, zöldpaprikát, szőlőt és körtét. Majd malátasört és Marsala bort ittunk. Mind a ketten berúgtunk, és olyan közvetlenül beszéltünk egymással, mint még soha. O. kedves volt és naiv, és emellett rokonszenvebb, mint valaha. Egy gyereklány kedélyét mutatta — valósággal úsztam az örömtől és megelégedettségtől. Nemesnek és angyalinak tűnt föl. Részegen váltunk el egymástól. Valósággal tobzódtunk a szerelemben.

Szept. 24. Utána rettenetes nap következett. Délután az öcsöt otthon találva, programom első pontja hajótörést szenvedett. Megparancsoltam, hogy öltözzék fel. Az öcs velünk jött. Ismét bosszankodtam. Olga egy kisleány így szól: milyen szép kisleány! Bosszankodtam. Egy szép nőre figyelmeztet — persze önvédelemből —, nézd meg ezt az asszonyt. Bosszankodtam. A kelengyekereskedőnél közelről beszélt a segéddel. Bosszankodtam és hallgattam. El volt rontva köztünk a harmónia. Hazakísért, nem beszélt. (Utóbb megmondta, hogy aggódott a francia kisasszony miatt.) Ezt szándékos gonoszságnak tekintettem; azaz túrhetetlen szexuális önzésnek, amellyel minden percben aktuális akarja magát tenni. Haza akartam küldeni tehát, hogy fájdalmat okozzak neki. Erre keservesen zokogni kezdett az utcán. Most már hazavittem. A franciát elküldtem, és Olgát felloptam a szobába. Különös, beteges érzésem volt. Mintha a dolog 1910 őszén történnék. A lány szép volt, és mohón adta át magát. Azután keservesen sírni kezdett. Rosszat érez. Olyanvalamit mondott, hogy többé talán soha leszünk együtt. Én is éreztem, hogy ha valaha, úgy most kellene és még lehetne szakítanom; de azt is éreztem, hogy nélkülözhetetlen rám nézve. Majd az az érzésem támadt, hogy szexualitása tönkre fog engem tenni. Gyűlöltem és imádtam e percben. Felöltöztünk. Egyetértésben hazakocsiztunk. Meg akartam ismételni a tegnapi berúgást. Ugyanazt a vacsorát ettük, és Madeirát ittunk később. Azonban most mind a ketten elálmosodtunk, mert gyorsan ittuk a bort, és semmi vidámság, excitatio nem jelentkezett. Még vacsora alatt egyik unokafivérért említette, aki szarkómás volt; én t. i. a szarkómáról beszéltem. Hirtelen elkedvetlenedtem. Majd úgy vettem észre, hogy mosolyogva figyel engem. Undort éreztem iránta. Azt gondoltam, hogy szerencsétlen leszek vele. Azután mindenért a P-t okoltam, amely eszemet megrontotta, és vonatkoztatóvá, illuzionistává tett. Jolánra gondoltam, aki mellett soha éreztem ilyen zavaros érzéseket. Teljes kritikával néztem kóros érzésközpontomat, és mégis végeredményben — mint a paranoiás — oda lyukadtam ki, hogy mégis vagyok bolond. Rossz gyomorral és sajnó szívvel, félig holtan az

álmoságtól mentem haza, megesküdvé, hogy véget szakítok az átkos méreg használatának.

Szept. 25-én: Későn mentem Olgához. 1/2 6 felé. Ki volt sírva. Még sírt a tetejébe egy jó sort. Panaszkodott, hogy szerencsétlen, nem hibás, tévedek, *ő nem figyelt rám.* Próbáltam ölelni, csókolni, nem esett jól, undorodtam tőle. Keményen tartottam magam. Kínoztam. Újabb sírások. Szidtam magamban a sorsot, mely a lányt ezekhez az eszközkhöz utalja, mivel annyira aggódik állandóan, hogy elveszt és vége lesz mindennek. Újra észrevettem, hogy közvetlenül a P beadása után *már rögtön* gyanakodóbb és érzékenyebb vagyok. Dühöngtem, hogy mindenképp le kell mondanom erről az isteni és rémes élvezetről, és semmi mód nincs rá, hogy bármi mérséklettel meg lehessen maradnom mellette. Vacsora előtt távozni akartam. Kitalálta, hogy valaki vár reám otthon. (Valóban, Bözsit odarendeltem 7-re.) Láttam szorongó aggodását és valódi töprengéseit — és már kezdtem sajnálni. A csókok újra jólestek. Telefonálni akartam Bözsinek, de ezt is megérezte, és lekísért az utcára. Így kellett egy p. c. — a levelet expressz feladnom. A csemegeüzletben a telefon körül ólálkodtam, de észrevette, amikor beszélni akartam. Vacsora után mindketten jobb kedvűek lettünk, és később, mikor már öccse lefeküdt, a kályha előtt ülve, a világos szobában. Különleges volt. Kis fűzőjének a szalagját most is látom magam előtt.

Szeptember 26. Délelőtt, nálam ++ 3/4 óra alatt. Délután a kelenygyéjét mutogatja. Izgatott és örül. Este újabb P-dosis után ismét aggodalmaskodom. Pl. azokról az érzésekről beszélgettünk, amelyek bizonyos pozíciókban szerepelnek. Így szólt: „Te olyan jó vagy, drágám, nem vagy önző.” ——— Ezen megakadtam:

- Hát milyen az, ha valaki önző.
- Én nem tudom!
- De hallottad?

Ekkor mintha zavarba jött volna. Több vállvonítás, és bizonyos motoros erőlködés az egész testben, hogy a választ jól fogalmazza meg.

Tisztában vagyok vele, hogy ez örütség, és ha P-mentes állapotban olvasom, nevetek az egészen. Éppúgy, mint ahogy a kis dolgokra visszagondolva így — P-mérgezésben — túrhetetlen nyugatlanság és kétségérzés fog el, ami amúgy egyáltalán nem jelentkezik.

Komolyan aggódom, hogy sohase leszek boldog; ha sok pénzem volna, Olgával az lehetnék, de így be kell avatnom őt minden ügybe, s ezzel megfosztom őt attól a gyönyörtöbblettől, amit az ismeretlenség ad meg.

Szeptember 30. Hétfő. A mai nap esős volt, de nem barátságtalan. Dél előtt Rády nevű paralyticust vizsgáltam, aki tele van féltékenységi tév-

eszmékkal és illúziókkal. Panaszkodott, hogy neje a kocsisukkal lő, ezt egyes jelekből látja, és ezért válni akar. Megnyugtattam, amennyire lehetett. Ebéd után Elemér megbororvált, és beszámolt a tegnapi futballmérkőzésről. E gazfickó mindig jókedvűvé tesz. Alig mosdottam meg, a telefonhoz hívtak. Szid volt. Kért, hogy sürgősen jöjjenek a Pannóniába. Sietve öltözöm. Búcsúzásul benyitok Gyulához, kit látok ott, Winter Bözsijét, véle élénk ölelkezésben és csókolózásban. Csöppet se sajnálom ezt az ormótlan, ökörhángú és sunyi fickót, tehát biztattam őket, hogy ne higgyék, hogy az idő hosszú, térjenek minél hamarabb a dologra. A kislány alig pirult el, pedig pár hónap előtt még szűz volt. Winter defloreálta minden ellenérték nélkül, de ha hű maradt volna, biztos számíthatott volna némi kárpótlásra. Ezt a sanszát nyilván eljátszotta — sokat gondolkodtam rajta, mi tisztességesebb dolog, anyagi és erkölcsi okokból hűnek maradni vagy nem. Végre oda lyukadtam ki, hogy a férfi számára az ilyen hűség nem óhajtható. A magam számára csak olyan hűséget tartok becsesnek, amely *tisztán szexuális okokon nyugszik*. Mihelyst azt látnám, hogy Olga csak anyagi vagy csak erkölcsi okokból vagy csak a kettő révén hű hozzám, mindjárt elhagynám. Erkölcsileg és anyagilag nem, de szexuálisan mindenesetre, rögtön. Közben ezen morfondíroztam, a Pannóniába értem. A portás azt mondta, hogy ketten vannak a szobában, azonban a nő egyedül fogadott. Utcai toalettbten volt. Igen barátságosan kezdett beszélgetni, és hamarosan láttam, hogy csak tőlem függ, vajon az áldozat megtörténjék-e. Kijelentette, hogy a férje csak 5-kor jön haza, addig velem óhajtaná tölteni az időt. Megijedtem ettől, mert kis Olgámnál óhajtottam lenni, minél hamarabb, annál is inkább, mert előző napon csak a kályhánál ülve történt egy gáláns kapcsolódás, amely azonban a helyzet illedelmes és aggodalmas természete miatt mindig bizonyos kívánnivalót hagy hátra. Kicsit hálátlannak éreztem magam Sz. iránt, aki olyan odaadó és rajongó volt, hogy bár tudtán kívül, de eszközül engedte magát felhasználni egy bosszúhoz, és nem gyilkolta meg szerelmét az a ridegség sem, amellyel részemről a műveletek folytatását illetőleg találkoztam, csak az a tény, hogy öreg és beteg férje van, sértette büszkeségemet, vágyam pedig Olga iránti vonzalmamhoz viszonyítva Olgának volt mondható, bár az asszony gusztusos volt és télt. Elmondta, hogy súlya 84 kg. Látván, hogy nem vagyok szerelemre hangolva, feltűzte kalapját, és sétálni hívott. Kijelentettem, hogy csak 4-ig érek rá, egy beteghez kell mennem. Séta közben lekerültünk a Duna-partra, és bementünk a Modern Kávéházba. Ő szőlőt evett, én feketekávéval ittam. Kalandjaim után érdeklődött, és hogy hány gyermeket vittek haza tőlem az asszonyok Stubnyárról. Diszkréten szabadkoztam, mert láttam, hogy nagyon óhajtja azt sejteni, hogy töménytelen csábítást követtem el. Nem vallhattam be neki, hogy vőlegény vagyok, és hogy kis Olgámat annyira szeretem, hogy amiatt minden csábításnak ellenálltam. (Egyébként Olgán is észrevettem, hogy jobban szereti elképzelni azt,

hogy megszegtem a hűséget, és magában az élehetlenség jelének tekintem a nyári szüzességemet.) A kávéházból még egy kicsit kimentünk a Duna-partra és Sz. elmesélte, hogy micsoda ostromoknak volt kitéve férjének kezelőorvosai részéről a fürdőn. Eldicselkedett, hogy 12.000.— Ft-ot költöttek el, és hogy szobájuk napi ára 32 franc volt. Majd elhalmozott bókokkal és szerelmi vallomásokkal, végül kijelentette, hogy nagyon szeret, és mindig rám gondol. Most jön a sajátságos asszonyi disznóság! Férjével azért bánik nagyon jól és türelmesen, mert úgy érzi, hogy akkor ezzel megváltja a jogot rá, hogy engem bűn nélkül szerethessen, ti. a bűnt nagy türelmességével és szenvedéseivel, virasztásaival vezekli le. Nem a gondolatot tartom erkölcstelennek, hanem a védelmi apparátus működésének bámulatos, patent találékonyságát, azt, hogy erre olyan könnyen rátalált. Mielőtt elbúcsúztunk, könnyezett egy kicsit, kijelentette, hogy nagyon fájt neki, hogy legalább egyszer meg nem csókoltam, de mindazonáltal, ha valaha el akarnám őt venni, bármikor hajlandó elválni a férjétől és gyermekeitől, és odajönni, ahová parancsolom. Vigasztalásképpen néhány banális bókot mondtam neki, és azt, hogy tisztán ő az oka a csók elmaradásának, mert hidegen viselkedett. Ez persze nem volt igaz, mert hiszen várakozó álláspontja a természetes viselkedés volt, végül azonban mégis elhítte, és megvigasztalódott. Szaladva mentem a villamosig az F. J.-hídhöz, míg ő az Eskütér felé távozott. Tíz lépésről még utánam kiáltott: „Ne nősülj meg!” Én azonban már gondolatban már az én kis Sonkámnál voltam, és így a figyelmeztetés a levegőbe hangzott el. Olga igen kedves volt. Édesen aggódott, amikor némi változtatással elmondtam neki késésem okát. (Ti. hogy a férjet megvizsgálni hívott a szállóba az asszony.) + nem volt, mert atyja otthon tartózkodott. (Valami szöveget hasonlítottak össze diktálással, és Olga anyagi hangját, kissé iskolás olvasását hallgatni valódi élvezet volt számomra.) Egyébként igen jól mulattunk, és ma semmi se zavarta egyetértésünket. Most, este, konstatalom, hogy ma 24 egyipt. cigarettát szívtam el. Ezennel fogadalmat teszek, hogy holnap csak 6 drb-ot fogok füstölni.

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ISZTRIAI HORVÁT ATTILA-MONDÁK

JUNG KÁROLY

I. SZÖVEGEK

1. *Attila király*

Volt egy király, akinek volt egy szeme a homlokán, egy az arcán, egy pedig az oldalán.

2. *Attila születése és halála I.*

Egy királynak volt három lánya. Azt mondta neki egy jövendőmondó, hogy az egyik szajhává fog válni, a másikat kígyó fogja megmarni, a harmadikat agyonrúgja a ló. A király mindhármat bezáratta. Amikor eljött a szőlőérés ideje, az egyik megkérte apját, hogy hozna neki szőlőt. Az apja hozott is neki, s amikor enni kezdte, előjött belőle egy kígyó, megmarta, és a lány meg is halt. A másik lány az ablakban álldogált. Egy katona lovagolt az úton, lova megbokrosodott, nagyot rúgott, és patkója fejbe találta a lányt.

A harmadik arra kérte apját, hozna neki legalább egy kiskutyát, hogy lenne mivel idejét töltenie. Játszott aztán a kutyával, de teherben maradt, s megszülte Attilát. Attila pusztította Isztriát, és előbb tudott ugatni, mint beszélni. Poreštinán ölték meg; egy pásztor fejbe vágta botjával.

3. *Attila születése és halála II.*

Velići és Ferenci közelében egy földdarabot Polačinának [Palotahelynek] neveznek. A közelében várom van a hegyen. Az emberek azt beszélnek, hogy ott álltak valami király nagy palotái. Ennek a királynak azt mondta egy jövendőmondó, hogy lánya születik, aki törvénytelen gyereket fog szülni.

Hogy ez meg ne történjék, a király bezáratta a lányát. De a lány addig rimánkodott, hogy legalább egy kutyát kapjon. Meg is kapta, de teherben maradt tőle, s megszülte Attilát, aki félig ember, félig kutya volt, s aki előbb tudott ugatni, mint beszélni tudott volna. Amikor felserepedett, a városokat dúlta Isztria-szerte. Odaért Božje Polje [Is-

ten mezeje] templomához is, s azt is le akarta rombolni. De ott volt egy gyerek, aki parittyájával megölte Attilát, katonái pedig szerte-futottak.

4. *Attila születése*

Volt egy királynak egy egyke lánya, akit nem engedett el sehová, mindig otthon kellett maradnia. Így szólt egyszer az apjához:

— Ha már nem engedsz el sehová, legalább szerezz nekem egy kutyát, hogy kedvem leljem benne a szobámban.

Az apa eleget is tett lánya kívánságának.

— Itt van, lányom, most van kutyád, de a házat nem hagyhatod el.

A lány bizony meghízott; összeszúrta a levét a kutyával, és megnőtt a hasa. Végül aztán fiút szült, akinek egyetlen szeme volt a homloka közepén, nagyon ravasz volt, ő lett Attila király. S kétszer ugatott előbb, mielőtt beszélt volna, mint minden rendes diák.

5. *A városgyújtogató Attila*

Attila félig kutya, félig ember volt. Amerre csak elvonult a serege, minden lánggal égett, ezért mondogatták az emberek: „A városgyújtogató Attila”. Ő gyújtotta fel a várost Kanfanar közelében is.

6. *A félig kutya, félig ember Attila*

Attila félig kutya, félig ember volt. Előbb egyszer felugatott, s csak aztán beszélt. Városokat rombolt le, Dvigrad és Sveti Lovrec városát. A világ csudája volt.

7. *Attila lerombolja Korunát*

Amikor Attila élt, lerombolta azt a várost, amelyet most Korunának neveznek. Volt ott templom is. Ott sok mindent találtak; csontokat is.

8. *Attila Grožnjan előtt*

Attila Grožnjan ellen indult. Le akarta rombolni a templomot. Úgy ugatott, mint a kutya. Előbb háromszor fölugatott, s aztán szólt a katonákhoz. A harangok erre maguktól megkondultak, s Attila nem tudott tovább haladni. Ekkor újra háromszor kutya módra fölugatott, és Novi Grad ellen indult.

9. *Attila balála*

Amikor Attila erre járt, mindent felperzselt és lerombolt. Kutyafeje volt neki, és százhusz éves volt. Este megházasodott egy húszéves lánnyal, ő maga százhusz éves volt, és éjszaka belehalt a vigasságba.

10. *Attila születése*

Attila félig ember, félig kutya volt. Motunban élt egy gróf a lányával, akit nem engedett sehová. Egy szobába záratta egy kutyával. S

akkor ennek a lánynak gyereke született a kutyától. És akkor ez a gyerek lett Attila. Az anyja egy gödörbe rejtette el. Maga szoptatta hét esztendeig. Akkor a fiú olyan erős lett, hogy mindent képes volt lerombolni.

Attila felperzselte egész Isztriát. Csak Motun közelében maradt meg egy ház, és egy tölgy Kaldir alatt.

II. ELIGAZÍTÓ JEGYZET

Isztria félszigete sok szempontból érdekes és vonzó terület a kutatás számára: története, kultúrájának sokszínűsége és -rétegtudása, népességének történeti alakulása, valamint hagyományai és a latin és szláv kultúra közötti egész tradicionális műveltsége sajátos átmeneti jellegével mindig felkeltette a kutatók érdeklődését. Eppen ezért teljes mértékben érthető, hogy a folkloristák is elsőrendű fontosságot tulajdonítanak az isztriai mese- és mondavilág, népi hiedelemvilág, zenei műveltség és szokásvilág vizsgálatának és anyaga dokumentálásának. Korábbi szórványos és alkalmyszerű gyűjtések és szöveggözlések után a zágrábi Népművészeti Intézet (Institut za narodnu umjetnost), a mai Folklórkutató Intézet (Zavod za istraživanje folklor) elődjének folklorista munkatársai végeztek szerteágazó gyűjtőmunkát ezen a területen az ötvenes évek elején Maja Bošković-Stulli vezetésével. A zágrábi kutató gyűjtőmunkája Isztria horvát lakosságának népi prózaepikájára terjedt ki többek között, a gyűjtés anyaga később megjelent (*Istarske narodne priče. Priredila Maja Bošković-Stulli. Zagreb, 1959*). Tekintélyes mennyiségű mese, s elsősorban monda- és legendaanyag olvasható ebben a kötetben, melynek vizsgálata nem mellőzhető a magyar népi hiedelemvilág európai, de elsősorban balkáni és mediterrán kapcsolatainak kutatásakor sem. Mivel átmeneti jellegű népi tradícióról van szó, amely a szláv mitológák és motívumok mellett nagyon sok mindent megőrzött és az előzővel egygyétté vált a mediterrán hagyományból is, szinte kínálja az alkalmat a magyar folkloristák számára, hogy elmélyedjenek benne. Különösen sok lehetőség rejlik még az egyes hiedelemalakok összevető vizsgálatában, hisz az Isztriában is előforduló *krsnik* figurájának és tevékenységének számos jellemzője közeli rokona a magyar *táltos* vagy *garabonciás* hasonló jellemzőinek, ugyanakkor pedig közeli rokona az észak-olasz Friuliban egykoron ismert *benandanti* nevű hiedelemlényeknek. A vonatkozó isztriai anyagot magunknak is alkalmunk volt kis mértékben kamatoztatunk egyik dolgozatunkban (*Jung Károly: A Guntram-monda új magyar nyelvű változata. Egy nemzetközi mondaszűzsé elterjedésének és egybevető vizsgálatának kérdéséhez. In: Híd, 1982. 11. 1287—1301.*), ugyanakkor pedig Klaniczay Gábor hívta fel a figyelmet ennek a kutatásnak a fontosságára (*Klaniczay Gábor: Táltos — zdubač — kresnik — benandante. Samanizmus*

és boszorkányhit érintkezési pontjai Közép-Európában. In: *Ethnographia*, 1983. 116—134.). Mivel a magyar és az isztriai népi kultúra is a nyugati keresztény civilizáció jegyében és égisze alatt alakult és módosult több mint ezer esztendőn át, egészen természetes, hogy nem csupán a hiedelemlények vonatkozásában mutathatók ki az analógiák, hanem az egész mondakincs nagy hányada is azonos vagy hasonló motívumokat, szituációkat, történeti (és áltörténeti) hősokeket, bibliai eredetű figurákat szerepeltet. Jegyzetünkötől távol áll, hogy a jelen pillanatban ezekben a kérdésekben elmélyedjen, mindössze a problémafelvetés szándéka vezérli a gazdag és változatos isztriai mondakincs egyik jellegzetes kis alcsoportja kapcsán.

A vizsgálódást az is indokolhatja továbbá, hogy az isztriai népi prózaepikának a közelmúltban újabb gyűjteménye látott napvilágot, melynek szöveganyaga csak részben azonos a fentebb említettével, szerepel benne viszont több mint hatvan, általában régebben már közzétett mese- vagy mondaszöveg (*Zakopano zlato. Hrvatske usmene pripovijetke-predaje i legende iz Istre. Privredila Maja Bošković-Stulli, Pula—Rijeka, 1986*). Tudományos szempontból alapvető az is, hogy mindkét kötet folklorisztikai tekintetben európai színvonalú kísérő tanulmánnyal és jegyzetapparátussal rendelkezik, tehát az összehasonlító folklorisztika művelője szinte mindent megtalál bennük, ami egy ilyen tradicionális eredetű mondatkorpusz felhasználásakor és tanulmányozásakor nélkülözhetetlen. Csak sajnálni lehet, hogy Maja Bošković-Stullin kívül alig van még folklorista Jugoszláviában, aki hasonló alaposággal, a nemzetközi mese- és mondakatalógusok, valamint a nemzetközi szakirodalom ismeretében értelmezné a népi prózaepikát. Azt csak jelezzük, hogy a két kötet összeállítója ismeri és hivatkozza a magyar folklorisztikának azokat az eredményeit, amelyek valamely világnyelven is elérhetőek.

Mindkét kötetben helyet kaptak az Isztriában feljegyzett horvát Attila-mondák, amelyek közül tíz variánsnak a szövegét itt közöljük magyarul saját fordításunkban. A korrekt jegyzetapparátus ennél több változatról tudósít, de azok alapján véve a kötetekben közzétett (és a válogatásunkban szereplő fordítások) szövegeinek alapmotívumait variálják tovább, tehát újat nem mondanak, inkább utalnak a mondakör viszonylagos elevenségére a kutatott területen. Éppen ezért tartottuk elegendőnek a mellékelt szövegfordítások közzétételét.

Az isztriai horvát Attila-mondák sajátos délszláv változatai az európai folklórban jól ismert kutyafejű mitikus lényeknek, amelyeket Leopold Kretzenbacher, a kérdés monográfusa kynokephalis démonoknak nevez (*Leopold Kretzenbacher: Kynokephale Dämonen südoesteuropäischer Volkesdichtung. München, 1968*). Az európai és a magyar kutatás természetesen számon tartja a balkáni kutyafejűekről szóló adatokat, legjobb tudomásunk szerint azonban magyarul most jelennek meg először ilyen jellegű isztriai horvát szövegek. Az első isztriai prózaepikai kötet megjelenésekor (1959-ben) Kretzenbacher áttekintése még nem volt is-

meretes, ezért a kötet összeállítója az ott szereplő összehasonlító adatokkal nem rendelkezett. Már akkor köztudott volt azonban, hogy Isztriában az olasz lakosság ugyancsak ismeri ezeket a mondákat, akárcsak a szlovénok vagy a horvátok, bár az első szövegközlések és elemző tanulmányok olaszul jelentek meg, s horvát gyűjtéssel az 1959-es kötet prezentálta először ezt a mondakört. Maja Bošković-Stulli az olasz analógiákon kívül utal még szlovén adatokra, valamint néhány dalmát és bosnyák szórványadatra, ezzel bizonyítva, hogy Attila neve a délszláv szájhagyományban korántsem volt ismeretlen. Maga azonban az isztriai Attila-mondakört oly mértékben összetettnek és kellőképpen meg nem világítottnak tartja, hogy az egyébként terjedelmes jegyzetapparátusban európai kitekintésre nem is vállalkozik.

A legfrissebb magyar néprajzi irodalom is érinti azonban ezt a kérdést, mégpedig jelentős összehasonlító adatok ismeretében. Ez a tanulmány (*Dobos Ilona: „Kutyafejű” tatárok. In: Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Budapest, 1988. 46—53.*) ugyan a magyar történeti mondák kutyafejű tatárjából indul ki, vizsgálatát azonban kiterjeszti a környező népek kutyafejű mitikus alakjaira is. Fontos lehet az a megállapítása, hogy „Attila mint kutyakirály vagy kutyafejű király a népvándorlás népeinél már általában ismert lehetett”. Ebből arra lehet következtetni, hogy az isztriai Attila-mondák igen régi eredetre vezethetők vissza, s korántsem tekinthetők az ott élő horvátok vagy a szlovének autentikus örökségének, hanem inkább a mediterrán — pontosabban olasz — tradíció lecsapódásának. Nem ennek a mondakörnek kapcsán írta le Maja Bošković-Stulli, de éppen a második isztriai horvát prózaepikai gyűjtemény bevezetőjében olvashatjuk a következő fontos megállapítását: „Általában közismert, hogy a szóhagyományozó elbeszélés állandó mozgásban levő jelenség, hogy a népi elbeszélések tartalmát egyik vidékről a másikra viszik át, egyik néptől a másikig vándorolnak, s hogy a nyelvi határok sem jelentenek számukra akadályt, mindenestre sokkal kevésbé, mint a népdalok esetében, amelyeket a nyelv mellett a versforma is köt.” Arról lehet szó tehát, hogy már a népvándorlás korának isztriai népessége is megismerhetett és továbbadhatott egy igen korai mitológiai elképzelést, amelyet Attila, a hun király személyéhez kötött — a maga korának barbároktól rettegő, „civilizált” európai népeihez hasonlóan —, s többszörös nyelvi áttételen át ennek lecsapódása is megfigyelhető az itt közölt szövegekben. A kegyetlen, mindent felperzselő és leromboló kutyafejű hódító képzele valószínűleg azért is maradhatott meg viszonylag elevenen az isztriaiak mondai emlékezetében, mert adatokkal bizonyítható, hogy a kutyafejűek létezését a középkorban még antropológiai (sőt, tehetnénk hozzá némi cinizmussal: kynológiai) realitásnak tekintették. A kutyafejű Attiláról szóló mondaszövegek egyébként, mint említettük, Isztrián kívül Szlovéniában, Dalmácia egyes részein, valamint a bosnyák hagyományban figyelhető meg. Délszláv nyelvterületen másutt nincsenek ilyen adatok, bár a

kutyafejűről mint valós történeti személyiséghez nem kötött hiedelemről igen jelentős adatsort rögzített a kutatás. Valószínű, hogy a Balkánon ismert *kutyafejű* és *kutyafejű asszony* (psoglav és psoglava) mégis más problematikát és mitológiai háttérrel takar, mint amit az isztriai Attila-mondák kapcsán láthattunk. A délszláv kutyafejűek kérdéskörének összefoglalásában (Tihomir R. Đorđević: *Psoglav u verovanju našega naroda. In: Vampir i druga bića u našem narodnom verovanju i predanju. Beograd, 1953. 251—255.*) ugyanis Attila neve föl sem bukkan, akad viszont egy mitikus lény, amely sok vonásában különbözik a kutyafejű Attila szlovén és isztriai figurájától. Mint majd az alábbiakban látni fogjuk, kétségtelül arról lehet szó, hogy az isztriai Attila-mondák mediterrán, egészen pontosan: olasz előképekre vezethetők vissza, s ezzel magyarázható, hogy a kutyafejűekről szóló délszláv adatokat szintézisbe foglaló Tihomir Đorđević ezekről nem tudott, illetve nem tudhatott, mivel horvátszerb nyelven az említett isztriai prózaepikai kötetek teret először közzé ilyen szövegeket. Az isztriai szövegeknek igen közeli rokonuk azok a szlovén hunmondák, amelyekben, legalábbis egyben, a kutyafejű figura közvetlenül Attilához köthető, bár az Attila nevet nem tartalmazza (Relković Davorka: *Hun és magyar vonatkozású mondák nyugati szomszédainknál. In: Ethnographia, 1939. 55—65.*). Ettől függetlenül azonban — mint az alább ismertetendő magyar filológiai adatok bizonyítani látszanak — az isztriai horvát Attila-mondák teljes motívumkincse szorosan kapcsolódik az észak-olasz anyaghoz, s minden valószínűség szerint onnan is ered.

Mielőtt azonban ismertetnénk ezeket az analógiákat, valamint a vonatkozó irodalmat, nem lesz érdektelen, ha összefoglaljuk Attila jellemzőit az isztriai horvát mondaszövegek vallomása alapján. *Attila születésének mondája* a változatokban pontosan megállapítható: *királylány vagy más főrangú hajadon és kutya nászából fogant és született. Jellemző tulajdonságai: félig kutya, félig ember, aki előbb kutya módra ugat, s aztán beszél.* Nem mellékes azt sem megfigyelnünk, hogy csak egyik szöveg mondja róla, hogy kutyafejű. A *cselekedeteit* leíró szövegrészletek is egybehangzóak: *felcseperedése után király lett belőle, aki dúlt, rombolt, gyűjtogatott mindenütt, ahol megfordult. Három szöveg a halálát is elbeszéli, erre azonban később térünk vissza, valamint néhány olyan motívumra, amely nem jelentéktelen ezekben a szövegekben. Fontos továbbá az is, hogy Attila nacionáljáról ezek a szövegek nem beszélnek.*

Ennek a mondának igen közeli szlovén változatát ismerjük, Jakob Kelemina szlovén népi prózaepikai gyűjtéséből idézi Relković Davorka: „Egy ajdik [óriás] királylány születésénél a jós istennők rosszat jövendöltek. Beteljesült, mert az elvetemült lánynak kutyaférjétől félig ember, félig kutya gyermeke született. Nagyapja a gyereket meg akarta ölni, de elűzte, mire az délre vándorolt a rothadt tengerig (lagunák?), hol hozzá hasonló lények laktak. Ezekkel hazájára tört, s a Svetsko mezőn

álló szülővárosát földig lerombolta. Kegyetlenségűt a velencei szlovénekkel is érezte.” Forrásunk arra is utal, hogy Jakob Kelemina szerint a kutyafejűekről szóló mondakör egy velencei mondára vezethető vissza.

Ha tehát a szlovén kutyafejű Attila mondaköre olasz eredetű, akkor ugyanez felmerülhet az isztriai horvát Attila-mondák kapcsán is, annál is inkább, mert földrajzilag közelebb esnek az észak-olasz területekhez. Maja Bošković-Stulli — mint mondtuk — a kérdés összetettsége miatt nem tér ki ennek a mondakörnek szélesebb távú egybevető elemzésére, maga is utal azonban arra, hogy isztriai olasz nyelvű Attila-mondákat már korábban közzétettek, s meg is adja az irodalmat. A századelő magyar filológiai irodalma azonban foglalkozott az Attila-hagyomány európai vonatkozásaival, többek között az olasz hagyománnyal is, természetesen a „hun—magyar rokonság”, illetőleg a vonatkozó olasz hagyomány magyar vonatkozásai miatt. Ennek az irodalomnak az adatai jó támpontot nyújtanak ahhoz, hogy rámutassunk az isztriai horvát Attila-mondák olasz előképeire, s ez azért is fontos, mert Dobos Ilona előbbieken hivatkozott friss dolgozata nem utal a „történeti” kutyafejű királyok kapcsán ezekre az összefüggésekre.

A század eleji tanulmány (*Elek Oszkár: Attila az olasz hagyományban. In: Budapesti Szemle, 1913. 81—111.*) korának magyar és olasz kutatásait felhasználva dolgozza fel a kérdést, tehát mindenképpen támaszkodhatunk rá, annál is inkább, mert a négy évtized múlva közzétett reprezentatív kiadvány (*Attila és hunjai. Szerkesztette Németh Gyula. Budapest, 1940*) ugyancsak alapvetően erre a tanulmányra támaszkodik az Attila-hagyomány olasz vonatkozásainak feldolgozásakor. Elek Oszkár elmondja, hogy az olasz Attila-hagyományban az origine cania motívuma még a XVI. században is élt, s akkor került népkönyv formájában, vásári ponyvanyomtatványként a nép közé, ami aztán maga után vonta a hagyomány még nagyobb körben való elterjedését és virulenciáját. Az Attila kutyaaeredetére is utaló legrégebbi népkönyv 1583-ban jelent meg Velencében. Ennek szövege alapján Elek Oszkár így foglalja össze Attila eredetének és születésének kérdését: „Osdрубaldónak, Magyarország királyának szép lánya volt, kit Giustinianóhoz szeretett volna feleségül adni. Az apa látta, hogy lányát szerelem hevíti. Ezért toronyba záratta, csupán egy kutyát bocsátott melléje. A lány szerelemre lobbant az állat iránt. Mikor az Osdрубaldónak tudomására jutott, még a csillagokat is káromolta. Hogy a szegyetől megmeneküljön, lányát egy lovaggal véteti el. A gyermek megszületik, a lovag megdöbben a szörnyszülött láttán, már-már kivégzi, ha egy öreg bölcs óvatosságra nem inti, nyugodjék meg, mert Attila öröklí majd a nagypapa trónját. Osdрубaldót valóban Attila váltja fel. Óriási seregével Aquiléja ellen indul.” Mindenképpen magyarázatra szorulnak a szöveg magyar vonatkozásai. Szerzőnk kimutatta, hogy az olasz hagyomány az Itáliában kalandozó középkori magyarokat is hunoknak tartotta, nem véletlen te-

hát, hogy a királyleány és egy kutya szerelmének gyümölcseként születő Attila is magyarrá vált az olasz mondai emlékezetben.

Németh Gyula tanulmánya (*Attila a mondában. In: Attila és hunjai. Szerkesztette Németh Gyula. Budapest, 1940. 143—216.*) a hunokról szóló történeti emlékezetet a kalandozó magyarokkal összemósó olasz Attila-hagyomány, s különösen a kutyaeredet kapcsán más adatokat is említ: „A nyugati források ellenszenves ábrázolásából született meg a kutyaképző olasz Attila. Legelőször a Kézaival egykorú Ricordano Malaspinanál (+1281) olvassuk, hogy Attila flagellum Deinek kopasz feje volt és fülei mint a kutyának.” Továbbá: „A következő században aztán valóságos regényt írt valaki Attiláról és kutyaszármazásáról, s ez végleg megrögzítte Attila képét az olasz hagyományban. E regényes életrajz legrégebb alakja egy francia nyelvű kézirat, az *Estoire d’Atile*, melyet San Marcóban őriznek. Ezt dolgozzák át latin nyelvre, adatai bekerülnek az egykorú krónikákba és már a század közepe táján akad egy költő, Nikoló da Casola, ki az észak-olasz földön igen elterjedt francia—olasz keveréknyelven nagy eposzt írt a meséből.” Emellett van még egy érdekes megállapítása Németh Gyulának, melyet idéznünk kell: „Az olasz Attila-hagyomány nem került ki olasz földről, más nemzeti irodalmában nyomát sem találjuk.” S mindezekhez a filológiai adatokhoz és megállapításokhoz azt kell még hozzátennünk, hogy a körülbelül 1305—1380 között élt költő — Casola — Attiláról írt nagyszabású (terjedelmében nagyszabású!) eposzához maga is beutazta Észak-Olaszországot, és az Attila-hagyomány után kutatott. Hagyománynyomozó útján többek között Isztriában is megfordult.

Az ismertetett művelődés- és irodalomtörténeti háttér tehát Isztria mögé ugyancsak joggal odarajzolható, ha az itt olvasható isztriai horvátszerb nyelvű Attila-mondák eredetét nyomozzuk. Ebből következik, hogy Németh Gyula utolsóinak idézett mondatát az előbbi szlovén szöveg, valamint Maja Bošković-Stulli által közzétett Attila-mondák annyiban módosítják, hogy az olasz tradíció Attilájának kutyaeredetét a szlovénok és a horvátok is átvették, s ez áltörténeti hiedelemmondákban olvasható. Nem kétséges, hogy a Dalmáciában és Bosznia egyes részein is előforduló töredékes Attila-hagyomány (legalábbis a kutyaeredet kapcsán) olasz eredetre vezethető vissza. Az persze egészen más kérdés, hogy a végső soron Velencéhez köthető olasz Attila-hagyomány szájhagyományozás útján vagy pedig a XVI. századtól fogva kiadott olasz népkönyvek hatására terjedhetett-e el Isztriában is, és nyomait napjainkig megőrizte az oralitásban. Ezeknek megállapítása a horvát folklorisztikai filológia feladata, bár az isztriai horvát hiedelemközlések és memorátok túlságosan lapidárisak ahhoz, hogy ez könnyűszerrel megoldható lenne.

Rövidségük és töredékességük ellenére az itt olvasható mondaszövegek (és az itt nem szereplők) tartalmaznak még néhány motívumot,

amelyeket érdemes megvizsgálni. Annál is inkább, mert ezek nem elsősorban Attila kutyaaeredetéhez kapcsolódnak, s a kérdéskörnek arra az összetettségére utalnak, amelyet már Maja Bošković-Stulli is emlegetett. Ezek valóban azt bizonyítják, hogy az isztriai Attila-mondák igen összetettek, és az észak-olasz hagyomány mellett a régebbi mediterrán hagyomány, valamint a balkáni néphagyomány egyes motívumainak töredékei is lecsapódtak bennük.

Az itt olvasható, 1-es számú hiedelemközlésben csupán az áll, hogy Attilának *három szeme* volt, ezek közül az egyik a homlokán. A 4-es számú memorát egyértelműbb: kimondja, hogy *Attilának egyetlen szeme volt a homloka közepén*. Ez a két adat arra a hiedelemkőrré utal, amely Attilát és népét az óriások között képzelte el. A három szem is az eredetileg *egyszemű óriások* tulajdonságainak kései, romlott lecsapódása. A Relković Davorika által kivonatolt szlovén mondaanyagban Attila óriás voltára utaló adatok vannak, vannak viszont arra is, hogy népével együtt törpe termetű volt. Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a homlokán egyszerű óriás motívuma a sokkal ősbibb mediterrán hagyományba nyúlik vissza, legekleatásabb példája a második homéroszi eposzban, az Odüsszeiában található. Az itt közölt szövegekben és a változatokban ez a jellegzetesség csak egy memorátban kapcsolódik össze Attila kutyaaeredetének olasz előképekre visszavezethető mondájára, s ez is azt bizonyítja, hogy az isztriai horvát Attila-mondák elsősorban az olasz hagyományból táplálkoznak, de ennél sokkal régebb helyi és mediterrán motívumtöredékek is legcsapódtak bennük, illetőleg azokat is hozzájuk asszociálta a recens néphagyomány.

További sajátos elágazást jelentenek a következő részletek: „Az anyja [Attilát] egy gödörbe rejtette el. Maga szoptatta hét esztendeig. Akkor a fiú olyan erős lett, hogy mindent képes volt lerombolni.” (10. szöveg) Valamint: „A harangok erre maguktól megkondultak, s Attila nem tudott tovább haladni.” (8. szöveg) A 10. szövegből idézett részlet minden kétséget kizáróan samanisztikus hagyományra utaló jellegzetességeket visszhangoz. A két mondatban ugyanis három olyan fontos információ fogalmazódik meg, amely nem lehet véletlen, s arra utalhat, hogy itt mindenképpen egy másik hiedelemlény sajátosságainak néhány részlete csapódott le az olasz eredetű origine cania hagyományhoz. A (magyar) *táltosokra* vagy *garabonciásokra* jellemző ugyanis, hogy kis korukban nagyon vigyáznak rájuk (szövegünkben Attilát *anyja elrejtette*); hogy sokáig szoptatják őket (szövegünkben Attilát *anyja hét esztendeig szoptatta*); s hét vagy tizennégy esztendőskorukban jutnak el odáig, hogy alkalmasak lesznek a születésük által rájuk háruló szerep eljátszására (Attila *hét esztendő után lett olyan erős*, hogy mindent képes volt lerombolni). Korántsem arra szeretnénk itt utalni, hogy ezekben az isztriai mondarészletekben a magyar táltoshagyomány nyomait kellene észrevennünk. Kétségkívül arról van szó azonban, hogy délszláv

táltoshős figurájának, illetve születésének, gyerekeskedésének és felcseperedésének néhány motívuma érhető tetten szövegünkben. Egyik nemrégiben közzétett dolgozatunkban majdnem teljesen azonos népmondai és -mesei adatok alapján Miloš Obilić (pontosabban: Miloš Kobilić) totemisztikus nyomokra visszavezethető származáslegendájának kapcsán konstatálhattunk hasonlókat. Szinte kínálja magát a feltevés, hogy ebben a szövegben is totemisztikus eredethagyomány nyomait állapítsuk meg, hisz a kutyától való származás adott, a rejtegetés és hosszú ideig való szoptatás szintűgy, s végül a nagy tettek végrehajtása ugyancsak. Tehát pontról pontra ugyanaz a gradáció, ugyanazok az összefüggő motívumok, amelyeket Miloš Kobilić származáslegendájának elemzése kapcsán bizonyos részleteiben csak rekonstruálni tudtunk (Vö. *Jung Károly: Kanctól született mitikus hős: Miloš Kobilić. Adatok a totemizmus nyomaihoz a délszláv néphagyományban, különös tekintettel néhány magyar-délszláv egybevető mozzanatra. In: Üzenet, 1987. 10—11. 684—704.*). Hogy ez a mondaszöveg talán a totemisztikus eredethagyomány jó és teljes megfogalmazása lehet, azt alátámaszthatják azok az adatok is, amelyeket Gunda Béla gyűjtött össze a magyar néphagyományban az ebből való származás motívumával kapcsolatban. Ott azonban a szukától való származás adatai sorakoznak (*Gunda Béla: A totemizmus maradványai a magyar táltoshagyományban. In: A Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1957. 63—71.*). Vonzó lenne arra gondolni, hogy ez az isztriai horvát Attila-monda a barbár fejedelem totemisztikus eredethagyományát őrizte meg napjainkig, s nincs köze a középkori francia—olasz literátori és ponyvai eredetű, tehát szájhagyománytól idegen hagyományhoz. Bármennyire vonzó ez a feltevés, a jelen pillanatban nem lehet igazolni. Ezzel szemben számos adat látszik igazolni az olasz eredetet, s azt az irodalmi adatok megnyugtató módon támasztják alá. Az persze egészen más kérdés, hogy a kora középkori észak-olasz Attilahagyomány origine cania mondakörének kialakulását a kutyaképzű és -fülfű Attila ellenszenves nyugati hagyományában kell-e nyomozni, vagy pedig az ennél sokkal korábbi, virtuálisan totemisztikus képzetkörben. Mindez olyan problematika, amelyhez még nem készültek megnyugtató előtanulmányok.

A 8. szöveg harangozással összefüggő részlete ugyancsak tanulságos. A harangszó a néphagyományban általában elhárító, gonoszűző szerepben szokott előfordulni. A balkáni és mediterrán tradícióra ez ugyanúgy vonatkozik, mint a magyarra. Az ugyancsak egészen más kérdés, hogy a keresztény értelmezés ha harangok szakrális szerepében látja ezt a funkciót, az etnológia viszont ennél sokkal régebbi és mélyebb összefüggéseiben; egészen leegyszerűsítve a kérdést: a lárma és zajkeltés ősi elhárító jellegében. A balkáni *időjárásrendezőkre* (zduhač, vjedogonja, vetrovnjak stb.) jellemző, hogy azokat a falvakat nem tudják pl. jégveréssel tönkretenni, ahol viharfelhők és zivatarok közeledtek harangoz-

nak. A magyar néphagyományban ugyancsak az időjárásrendezők esetében tartják határosnak a harangozást: a viharfelhőkben nyargaló *garabonciások*, esetenként *táltosok* ellen szoktak harangozni. A maguktól megkonduló harangokat nem tudjuk értelmezni, az azonban valószínűnek tűnik, hogy valamely más, ugyancsak samanisztikus jellegű hiedelem — Isztriában például az említett *kersnik* — mondaköréből került át ez a motívum a samanisztikus motívumokkal ugyancsak összefüggésbe hozott isztriai Attila-mondakörbe.

S végül néhány szó erejéig kommentálhatjuk az Attila halálával kapcsolatos adatokat az itt olvasható mondaszövegekben. A 2. szövegben az áll, hogy *egy pásztor fejbe vágta a botjával*. A 3. szövegben „*ott volt egy gyerek, aki parittyájával megölte*”, a 9. szövegben pedig *a százhusz éves Attila egy húszéves lánnyal mulatozott, és éjszaka belehalt a vigasságba*. Ha szem előtt tartjuk Attila Íriás voltával kapcsolatos hagyományt, akkor a 3. szövegünkben a Dávid és Góliát mondájára visszavezethető motívumot gyaníthatjuk. Ez tehát még egy mediterrán mozzanat, amely belejátszhatott az isztriai horvát Attila-mondakör kialakulásába. Ami az agg Attilának az ifjú leányzóval töltött éjszakáját és az utána bekövetkezett halálát illeti, a jelek szerint vagy ugyancsak a kora középkor krónikásainak és történetíróinak művei alapján kialakult hagyomány, vagy pedig — mint Maja Bošković-Stulli írja jegyzeteiben — valós alapja van. A leírások szerint Attila nagyot mulatozott germán rabszolganőjével, a szépséges Ildikóval, mások szerint nászát töltötte vele, s reggel halva találták sátrában.

Bár az Attila kutyaaeredetére utaló olasz hagyomány — mint láthatuk — magyarnak tartotta Attilát és anyját, a barbár fejedelem magyar voltára utaló adat nincs az általunk ismert isztriai horvát Attila-mondában. Persze elgondolkodtató az az adat, amely az itt fordításban nem olvasható változatban szerepel. Ezt a szöveget nem közöljük, mert ugyanazt mondja el Attila kutyától való fogantatásáról, mint az itt olvasható néhány változat. A részlet így hangzik: „[Attila] Budapesten bement egy vendéglőbe enni és inni. Egy öregasszony, amikor meghalott, hogy Attila elugatta magát, feljelentette, akkor elfogták és megölték.”

Mint vázlatos jegyzetünk talán érzékeltette, valóban érdekes, s mindenekelőtt igen összetett problémakört vetnek fel az Isztriában feljegyzett horvát Attila-mondák. Érdemes lenne velük — és tágabb európai összefüggéseikkel — részletesebben is foglalkozni, mert mint láhattuk, számos vonatkozásban kapcsolódnak a magyar néphagyomány és történeti mondai hagyomány egyes kérdéseihöz. S ugyanúgy érdemes lenne foglalkozni Attila temetésének mondai hagyományaival is, annál is inkább, mert a legújabb irodalom fényében már korántsem tűnik olyan egyszerűnek a kérdés, mint tünhetett korábban. (Vö. ezzel kapcsolatban: *Ecsedy Ildikó: A magyarországi „Attila-sírja”-hagyomány keleti*

hátteréről. In: *Előmunkálatok a magyarság néprajzához* 3. Budapest, 1978. 64—77; Szekeres László: *A hunok és Attila. Újvidék*, 1985; Radnai Mikes: *A dombegyházi Attila-hagyomány új megvilágításban. Békéscsaba*, 1981; Rimócziné Hamar Márta: *Attila temetése. Legenda és valóság*. In: *Antik Tanulmányok, XXXI. kötet*, 1984. 73—79. stb.)

ÖNKORMÁNYZAT ÉS ÉRDEKVÉDELEM A DRÁVASZÖGI ALFALUKBAN

LÁBADI KÁROLY

Az *Alfaluk*, *Laskó* (Lug), *Várdaróc* (Vardarac) és *Kopács* (Kopačevo) Baranyában mindig is jellegzetes aprófalvak voltak: lakosainak a száma csak kivételes időszakokban haladta meg az ezret. Az ekkora lélekszámú településeken mindenki ismerte egymást, sohasem volt szó bonyolultabb közösségről, ezért nem alakultak ki összetettebb vezetői testületek. A kis falusi társadalmak irányítását és ügyes-bajos dolgainak intézését a kevésbé tagolt vezetői testületek gyakorolták, amelyek tulajdonképpen már a jobbágykorban is működtek, s a földesurak akaratára végrehajthatóknak számítottak. Némi önállósággal is rendelkeztek, amely főképp a közösség tagjai egymás közötti viszonyának szabályozására, a vagyonvédelemre, a közösségi munkák szervezésére és irányítására stb. vonatkozott. A falusi önkormányzati és érdekvédelmi szervezet az évszázadok során megcsontosodott: a XVIII. századtól — ekkor már az *Alfaluk*ban is voltak ilyen szervezetek — struktúrája alig alakult át, bár közben hatásköre némileg módosult. A XIX. század második felében országos változás következett be: „a falusi önkormányzatot központilag egységesen rendezték, de lényegében nem változtattak rajta” (*Kósa*, 1984. 65.). Gyökeres fordulat — ameddig a dolgozat is áttekintést ad a *drávaszögi* viszonyokról — voltaképpen csak 1945 után állt be.

I. A FALUSI ÖNKORMÁNYZAT ÉS ÉRDEKVÉDELEM KÉPVISELŐI

A falusi vezetői, irányítói testületek tagjai olyan férfiak voltak, akik a köztiszteletet a földesúr iránti hűségükkel, vagyoni helyzetükkel, erkölcsi magatartásukkal, példamutatásukkal, tapasztalataikkal vívták ki. Megválasztásuk látszólagos volt, a földesúr jóváhagyása nélkül aligha iktathattak be bárkit is hivatalába. Ez az ellenőrzés akkor is megmaradt, amikor a hűbérúr már nem gyakorolta beleszólási jogát: helyette a szolgabíró ügyelt a bíró- és egyéb választásokra. Az önkormányzat szerveződések a hatalom állandóan jelen volt. Így arra is akadt példa,

hogy az uradalom érdekeivel szembeszegülőt gáncsolták, működését lehetetlenné tették. Szalai József 1838-ban és 1839-ben sikeres *kopácsi* bíróként működött, s a község kétszer is megválasztotta esküdtnek (1840., 1841.), ám 1842-ben kibuktatták ellenfelei, a nagybirtok érdekeit képviselő konzervatív járási vezetők, amiért szót emelt a hatalmi visszaélések ellen (*Rozs*, 1985. 189—225.).

1. A BÍRÓ

Az elmúlt századok során a bírók fontos szerepet játszottak a faluközösségek életében: előjárók voltak, intézkedéseikkel földesuraikat szolgálták, biztosították a felettes hatóságok rendelkezéseinek végrehajtását. Ténykedésük idején igazsági, igazságszolgáltatási és gazdasági feladatokat láttak el, ezenkívül magasabb szervek előtt képviselték a községet. Ők hajtották be az adókat és szolgáltatásokat is. Az 1851. december 31-én kiadott *Sylvester*-pátens és a vele egyidejűleg kibocsátott kabinetirat szerint a községi közigazgatás hatáskörébe az általános közigazgatási ügyek tartoznak; a községi előjárók, köztük a bírók is, kötelesek közreműködni a felettes hatóságok által kibocsátott minden közügyet érintő rendelkezés végrehajtásában (*Csizmadia*, 1976. 91.).

A bírót a feudalizmus idején maga a földesúr a három személyre tett bírójelölési joga alapján választotta ki. Egy XVIII. századi adat is ezt példázza: „Az úrbéres okmányokat az *uradalom által állított* (a kiemelés az enyém — L. K.) bíró őrzi” (*Baranya megye leírása*, 29/v.). A földesúri hatalom megszűnése után, 1848-tól kezdve a faluközösségek a községi főszolgabíró jelöltjei közül választhattak bírót, az 1871-ben megszavazott községi törvény értelmében pedig emellett a saját jelöltjükre is szavazhattak. Ez az önkormányzat erősödését és a feudális viszonyok elhalásának kezdetét jelentette. A bírói funkciót fokozatosan a vagyonos családok tagjai szerezték meg.

Háborús időkben mindenki menekült a bíróságtól, ezért a közigazgatás tisztviselési kötelezettséget vezetett be, azaz a jobbágyság, a falvak lakói sorrendben — többnyire a házak egymásutánisága szerint — viselték a tisztséget. Ennek a rendelkezésnek az emlékét őrzi az egész *Drávaszög*ben ismert szólás: *Sorban megy, mint Kőben a bíróság*. A szólásban szereplő *Kő* helység a legkisebb falu, ahol inséges időkben senki sem kerülhette el a teherrel járó bírói tisztséget.

A bíró igen fontos személy volt, hiszen mindhárom falu mindegyik lakosa a faluközösséget érintő ügyekben tőle függött. Ő őrizte az urbariális okmányokat (*Baranya megye leírása*, 29/v., 32/v., 36/r.). Ezenkívül a hazatérő szabadságos katonára a helybeli bírónak volt köteles átadni kisebbik útlevelét.¹ Ügyelt a szabadságos katonákra, s abban az eset-

¹ Tulajdonképpen szabadságos levél.

ben, ha valamelyikük bejelentés nélkül távozott el a helységről, a bíró erről azonnal jelentést küldött a járási hatóságokhoz² (*Baranya megye leírása*³, 29/v., 35/v.). Munkakörébe tartozott az évenkénti számadások elkészítése és bemutatása a kerületi (uralmi) tisztnek⁴ (*Baranya megye leírása*, 30/r.). Továbbá gondoskodott arról, hogy havonta a katonai csomóponton — mivel az *Alfaluk*ban nem állomásoztak katonai alakulatok, a XVIII. században pl. a *bosoki* csomóponton tartottak el katonákat — a falvak átadják a lóporciót és az abrakadagot (*Baranya megye leírása*, 29/v.). Ő volt megbízva a falu pecsétjének és okleveleinek őrzésével is. A terhek viselése mellett a tisztség előnyökkel is járt. A XVIII. századi forrás mondja: a *laskói* „bírónak az a haszna, hogy az uradalom mentesíti őt a szolgáltatások alól (*Baranya megye leírása*, 37/r.). De ugyanígy a *várdaróci* és *kopácsi* bíró is mentességet élvezett az uradalomnak járó szolgáltatások tekintetében, s a ráeső természetbeni katonai porcionális szolgáltatásokat a falu közös jövedelméből fizették ki (*Baranya megye leírása*, 34/r.).

A bírót rendszerint három, majd egy évre választották, szótöbbséggel. A tisztséget nem lehetett visszautasítani. Ellenkező esetben akár száz forint pénzbüntetéssel is sújthatták az illetőt. A választásokra általában november elsején került sor, s a bírók naptári évenként váltották egymást. Hivatalba lépésükkor esküt tettek a gyülekezet előtt, amely tulajdonképpen a faluközösséget is megtestesítette. Az eskü szövegét vagy a lelkész, vagy magasabb rangú világi tisztviselő olvasta az eskütevőnek, aki mondatonként elismételte, vagy egyetlen szóval a felolvasottakat elfogadta, felesküdt rá. *Kopácsról* 1798-ból maradt fenn bírói esküformula⁵: „Az Igaz Isten, ki Atya, Fiú és Sz. Lélek, tellyes Sz. Háromság, Egy bizony örök Isten, téged úgy segéllyen a te igaz Hitedben, úgy álgyon meg és úgy boldogíttson, hogy ebben a te Biroi Hivatalodban mellyre az Istentől és Emberektől választottál, híven és igazán eljársz. Az Úr, kinek képét viseled, igazán féled és tisztán tiszteled. A Méltóságos Uraságnak read bízandó dolgait tehettséged szerint véghez viszed. Az Isten Dicsőségét néző dolgokra, u. m.: Temp-

² Értsd: főszolgabíróhoz, szolgabíróhoz vagy az esküdt assesorához.

³ Az összeírás nem paginált (oldalszámozott), hanem foliált (levélszámozott), ennek megfelelően pl. a 29. recto és a 29. verso oldal ad ki egy levelet.

⁴ Az „officialis districtualis” nagyobb uradalmakban, mint amilyen a *belyei* volt, az egyes uradalmak, kerületek vagy körzetek ispánjait jelenti.

⁵ Az *Alfaluk* a legkorábban reformált települések közé tartoznak. A református egyháznak rendkívül fontos szerep jutott az öngazgatás szervezetének kialakításában is. Az esküszöveket egyházi jegyzőkönyv őrizte meg. Tanulmányos szemügyre venni a formulák sorrendjét! Legelől a többíró esküszövege áll (l. *Lábadi* 1987. 18—19.), mivel a falu halászatból tartotta el magát. Ezt követi a bíró, a kisbíró, a jegyző és a bába esküretételének formája. Mivel eddig csak szórványosan jelentek meg különböző korok esküszövegei (*Hőgye* 1983., *Ujváry* 1986.), az általánosítások, következtetések levonása végett sürgető mielőbb minél több szöveget közreadni.

lomra, Parochiális Házakra, Scolára és ezekhez tartozandó dolgokra hűségesen gondot viselsz. Az isten szolgáinak, Prédikátornak és Schola Mesternek jövedelmeket annak idejében bészolgáltatod. Az Isten Szent Nevét káromlókat, az Urnak szombattyát holmi alávaló (egy szó olvashatatlan L. K.) semmire kellő dolgokat, kártyázásokat, helytelen játékokkat megtöröket és más egyéb bűnösöket megbünteted. Esküdt Társaiddal minden jó dolgokban egyet értesz. Hellység megmaradására s annak hasznára, valamit tudod, tehetséged szerént elköveted. Az Hellység jövedelmét nem pazérlod, nem tékozlod, magad hasznára nem fordítod, sem semminémű szükségedre el nem költöd, hanem valamint tulajdon magadét takargatod és oltalmazod. Törvénytételben, láttatásban Személyt nem válogatsz, a lakosnak és a Jövevénynek, az Özevgynek és az Árvának igaz törvényt szolgáltatatsz. Az adásban, bevésben, Frospontozásban igaz sort és rendet tartasz. Senkinek sem Attyafiságért, sem barátságért nem kedvezel, hanem mindenben az egy igazságot követed. Amikor pedig Isten elhozza Esztendődet, mindekről igazánn számot adsz. Mindezeket Istennek kegyelme, s segedelme veled lévén tehetséged szerént bétellyesíted. Isten tégedet úgy segélylyen" (*Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775—1873. 3. l.*).⁶

A legrégebb adat a bíróról a török hódoltság idejéből maradt ránk, az 1554-ben szerkesztett török adóajlstromban (*Káldy-Nagy, 1960*) közlik a *laskói* bírók nevét.⁷ *Várdarócon* az 1840 és 1851 között választott bírók jegyzéke maradt fenn. *Kopácsról* a XVIII. századtól 1810-ig folyamatos a bírók névsora.⁸ A listákból jól látszik, hogy akik tudásukkal, bölcsességükkel, szorgalmukkal kiérdemelték a közösség bizalmát és elismerését, azok kétszer vagy többször is bírói székhöz jutottak. A névsort gondosan vezették az egyházi jegyzőkönyvekben, fontos volt tudni, ki mikor volt bíró, hiszen a falu egy-egy jelesebb eseményét úgy tartották számon, hogy mely személy bíróságában történt, pl.: „A Parochiális ház a Templom Északi oldala felől készült 1792dik esztendőben, Mihó János Ő. Bíróságában” (*Ách, 1821. 10*).

A bíró esküdtársaival (a XVIII. század végén *Laskón 3, Várdarócon* és *Kopácson 4—4 esküdt volt*⁹) és a jegyzővel együtt „kormányozta” közösségének életét. Megbízásának lejártakor számadást nyújtott be az előljárásnak. A *laskói* bírót 1870-ből maradt ránk¹⁰. A leköszönő bíróval szemben „nehezmény merült fel”. *Szabó János* az előljárást tudta nélkül a vásártéren álló cédulaházat, ahol a járlatokat kezelték, egy *bellyei* mészárosnak adta bérbe, s ezáltal az épület többé nem felelt meg rendeltetésének. Az előljárást a bírót arra kö-

⁶ Az esküszöveg felett áll: Formula Juramenti Judicis Primarii.

⁷ *Baranyai Júlia* is közli a névsort (*Baranyai 1977.*, 112—114.).

⁸ L. *Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775—1873.*, 170—171.

⁹ In. *Baranya megye leírása 30/v.*, 34/r., 37/r.

¹⁰ Eredetije a pécsi *Baranya Megyei Levéltárban*, másolata a *Laskói Helytörténeti és Néprajzi Gyűjteményben* található meg.

telezte, hogy „három ho leforgása alatt akár pedig annak a becsü szerént eszközlendő árát a fenti határ idő alatt a községi pénztárba fizesse be”. Szabó János beismerte hibáját, s kötelezte magát a kár megtérítésére. Miután kiegyenlítette a „felmerült nehezményt”, az új bíró, Kőgyesi János kezelésre átvehette a 804 forint és 9 krajcár „pénztár maradványt”.

Számos proverbiumban (Lábadi, 1986) szó esik a bíróról, s legtöbbször olyan szentenciák fogalmazódnak meg, amelyek a jó, becsületes, pártatlan tisztségviselő ismérvei. A pontos, megbízható embernek azt mondják: *Olyan pontos vagy, hogy holnap bíró lehetsz. A Bagoly is bíró az odújában* proverbium jelentése: mindenki a maga ura a saját házában. *A bírónak két füle legyen*, azaz a tárgyilagos bírónak mindkét felet meg kell hallgatnia. *Az okos bíró elfelejtí a komaságot*, arra figyelmeztet, hogy nem lehet tárgyilagos az, aki elfogultságot érez rokonai, ismerősei iránt, Ha valaki elfogultan ítéli meg saját tetteit, arra illik a *Ki-ki kegyes bíró magának. Rossz bíró, ki ajándékera néz* közmondás értelme: csak a hitvány bírót, hivatalnokot lehet megvesztegetni. *Senki sem lehet bíró a maga ügyében* azt jelenti, hogy senki sem dönthet elfogulatlanul a saját ügyében. Annak emlékéért, hogy a hosszú pereskedésből csak a törvénykezőknek volt hasznuk, a *Hosszú pörön a bíró a nyertes* proverbium örzi.

Egy beugrató találásban (Lábadi, 1982. 54.) is szerepel a bíró: *Melyik bírónak van a legnagyobb kalapja? — kérdezik. Amelyiknek legnagyobb a feje* — válaszolja rá a kérdező.

A bíró nemegyszer a tréfálkozás célpontja is volt: *Kopácson* anekdotaszerű történetet mesélnek a tudalékoskodó *daróci*¹¹ bíróról: „Nagyon régen történt ez a daróci falu végén. Egy teknősbéka ment át az úton. Amint megpillantották a daróciak, odasereglettek. El nem tudták képzelni, mi lehet az. Elfutottak a bíróért, mert az okos ember volt. A daróci bíró azt mondta: — Ez valahonnan jött, ez valahova megy, ez valami”¹²

2. A TÓBÍRÓ

A falvakat körülölelő vizekben a halászati jog mindig azt a földesurat illette, akiknek a tulajdonában volt a halászó terület. Ezt a jogot ki lehetett bérelni. A XVIII. század végén *Kopácson* ezt a *Halászati Társaságba* tömörült halászok csoportja meghatározott időre jó pénzért megváltotta. A felmerülő vitás ügyek rendezésére tóbírói státust hoztak létre. A megválasztott az előjárókkal együtt jogerősen ítélezhetett. A *Tó Bíró Esküvésének Formáját*¹³ ugyancsak a református egyház jegyzőkönyve (*Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775—1873. 3.*) őrizte meg: „Az

¹¹ Várdaróci.

¹² Elmondta: Kristóf József, 67. é. (1981)

¹³ Megj.: Lábadi 1987., 18—19.

Igaz Isten, aki Atya, Fiú és Szent Lélek, tellyes Szent Háromság, egy bizony örök Isten, tégedet úgy segéllyen, úgy áldjon és úgy idvezittsen, a te Igaz Hitedben, hogy a te Halász Biroszágodban, melyre a Felsőges Uraságtól és a közönséges Halászi társaságtól választottál, a te tisztvedben és hivatalodban hivenn és igazánn el jársz. A Felsőges Uraságnak járandó harmad részt igazánn és fogyatkozás nélkül ki adod. A tóra és rekeszekre magad dolgainak félre való tételével hűségesen gondot viselsz. A tóból való jövedelmet nem pazérlod, magad hasznára nem fordítod, hanem annak idejében azt az egész Halászi Társaságnak minden hiba nélkül kezéhez adod, és igazánn elosztod, Az hal vedő kereskedőknek az halmérésben kárt nem okozol, sőt a Felsőges uraságnak alkuja szerint igaz másálás és fontolás szerént az halakat adod. Az Isten szegényneiről, az Ekklesia Szükségérő és az Egyházi szolgálkóról el nem felejtkezel, sőt azokhoz tartozandó Veiszeknek meg készítettésére s meg igazítottására hűséges gondot tartasz. Amidőn az Halászásnak ideje eljő, a Felsőges uraság parantsolattyára az halászó seveget minden fogyatkozás nélkül kiállítod. A Halászok között pert, patvart, zenebonát és háborúságot indítókát fenyítod, és az Elöl Járókkal meg is bünteted. Isten tégedet úgy segéllyen.”

Az esküvési formát 1800 körül írták be. Érdemes egy pillantást vetni a fontossági sorrendre is: a *kopácsi* tisztségviselők között legelső helyen a tóbíró esküvési formája áll, csak azt követi a bírói hivatalba lépő és a többi hivatalt elfoglaló esküszövege. Nyilván nem véletlen a sorrend, hiszen akkoriban a halászat adta *Kopács* népének a fehér kenyeret. A választás által elnyerhető hivatal nemcsak hatalommal, jogokkal, hanem kötelezettségekkel (felügyelet a bérleti díj megfizetésére, a jövedelem igaz elosztása stb.) is járt, amelyek világosan meg vannak fogalmazva az esküszövegben is.

A tóbíró tisztsége, jogkörmódosításokkal, egészen az 1940-es évekig fennmaradt. Az utolsó tóbíró *Dani Imrő*¹⁴ és *Kristóf Áron* volt. Őket a földdel rendelkező közbirtokosság választotta meg és fizette. A halászoaktól átvették a halat, lemérték, s a kereskedőknek továbbadták, ezenkívül ügyeltek a rét rendjére, nyugalmára, távoltartották az orvhalászokat. Munkájukat még egy fizetett hajdú is segítette. A halért kapott pénzt a teljesítmény arányában osztották szét. A tóbíró évi bérét pénzben fizették ki, de emellett járt neki még főzőhal¹⁵ is.

3. A BORBÍRÓ

A XIX. századtól kezdve jelentős bevételi forrást jelentettek a kocsmák. A közösség pénztára szépen gyarapodott, mert jó felárral mérték az italt. A községi tulajdonban levő kocsmák felügyeletét, ellátá-

¹⁴ Tájszó: Imre.

¹⁵ Egy család heti halszükséglete 4—5 kg hal volt.

sát, ügyes-bajos dolgait a borbíró, később a pincemesternek is nevezett személy látta el. A borbíró a falusi közigazgatás középrangú vezetője volt. Az esküdtek közül választották e tisztségre, s számadással a falubírónak, illetve esküdtársainak tartozott. Legfontosabb feladata a bor, a pálinka, később a sör beszerzésének, kocsmáltatásának ellenőrzése volt.

A község tulajdonában levő kocsmát az előjáróság évente bérbé adta. Jelentkeztek a bérlők, akik csaposként, kocsmárosként szerettek volna dolgozni. Az esküdtek elbeszélgettek a jelöltekkel, s a legmegfelelőbbre, többnyire a legmagasabb bérleti díjat felajánlóra szavaztak. Ha megkapta az italmérési jogot, akkor csak a község által vásárolt italféleségeket mérhette. Mert ha a csapos a maga borát is árulta volna, erősen csorbította volna a község jövedelmét, amely tekintélyes summat jelentett minden esztendőben. A kopácsi nagykocsmában — amelynek cégtábláján sokáig díszelgett, hogy „Itt a világ közepe, ki nem hiszi, jöjjön be!” — például jó halfogáskor a halászok két nap alatt négyszáz liter bort is megittak!

A borbíró két ellenőr kíséretében járt italt vásárolni, akiket ugyancsak az esküdtek közül jelöltek ki. Az ordináncos, a falu kocsisa vitte őket a *Hegyalja* jó borairól ismert falvaiba. A jó minőségű bort megvették, és hazaszállították. A hordókat legurították a kocsmá pincéjébe, ászokra¹⁶ állították, s a dugóját viasszal lepecsételték. A hordókra krétával ráírták, hogy milyen bor (fehér, fixli¹⁷, vörös) van bennük, ezenkívül szerepelt a bor tulajdonságának neve, a vásárlás időpontja, hogy tudják, ha nem fogy el hamar, mikor kell lefejtetni.

Tanúk jelenlétében a borbíró felnyitott egy hordót a csaposnak, s a benne levő bor mennyiségéről elismervényt kért tőle. A kocsmáros csak ezután mérhette az italt. Ha elfogyott, az előre megállapított italarát befizette a falu pénztárába, s újabb hordót nyitottak fel neki. A vendégeinek természetesen a beszerzési árnál magasabb áron mérte az italt, mert az árkülönbözetből származott a haszna.

A borbíró csak vásárláskor kapott némi útiköltséget. *Kopácson Czövek János, Várdarócon Bóli Ferenc* volt az utolsó borbíró. A megbízási idő három évre szólt, s a feladatkör ellátása megtiszteltetésnek számított, nem illt visszautasítani, hiszen e tisztségre mindig csak olyan embert választott a közösség, aki minden tekintetben feddhetetlen volt.

4. A JEGYZŐ

A falu alkalmazottja volt. Rendszerint nem a közösség tagjai közül került ki, hiszen írástudónak kellett lennie, valamint jogi ismeretekkel is rendelkeznie kellett. Írásos teendőket látott el, vezette az előjáró-

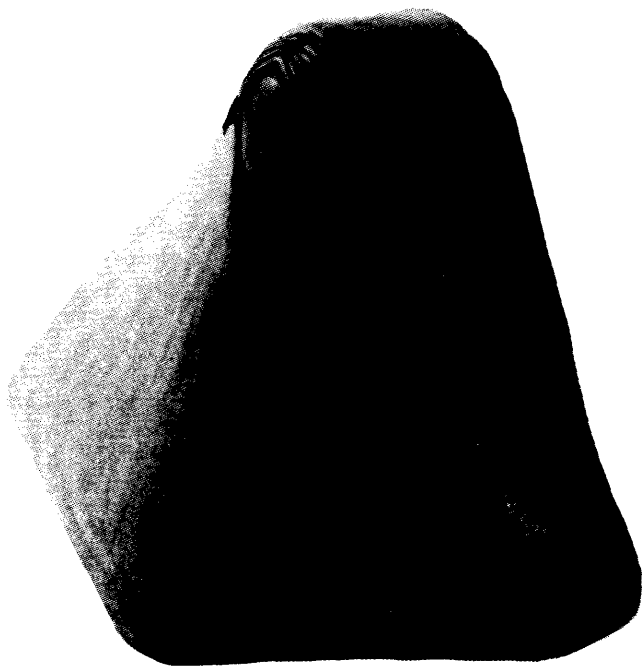
¹⁶ Gerendákból összeállított hordótartó állvány a pincében.

¹⁷ Világos siller.

sági gyűlések jegyzőkönyveit, valamint rá volt bízva a falu vezetősége határozatainak végrehajtása, ezenkívül „Azokat a körözvényeket, amelyeket a szolgabíró bocsát ki, a lakosok előzetes összehívása után a jegyző teszi közhírré, anyanyelven” (*Baranya megye leírása*, 31/r.). 1777-ben már mindhárom falunak volt jegyzője. A *várdaróciak* fizették legjobban hivatalnokukat: a természetbeni juttatásokat is beszámítva évente negyven forintot kapott. A laskói és kopácsi tisztviselő fizetése csak harminc forintot tett ki. A jegyzők mind a számadások vezetésében, mind a folyamodványok megírásában járatosak voltak (*Baranya megye leírása*, 31/r., 34/r., 37/r.).

Hivataluk elfoglalásakor esküt tettek a gyülekezet előtt, amellyel megfogadták, hogy lelkiismeretesen, elfogulatlanul, a falu érdekeit szem előtt tartva munkálkodnak. 1798-ból fennmaradt egy kopácsi esküszöveg.¹⁸

(Folytatása szeptemberi számunkban)

¹⁸ In: *Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775—1873. 4. l.*

EGY SZÉLMALOM KAPCSÁN

HARKAI IMRE

Egy környezetben, ahol társadalmilag verifikált a műemlékvédelem, mindig lehetséges az érdekegyeztetés. Kezdvé a községtől, amelynek e kiemelt társadalmi tevékenységekre külön anyagi alapot kell létesítenie. Ilyen tevékenység a városrendezés és a műemlékvédelem is. Nem mellékes, hogy a művelődési érdekközösségek évi programjaiban is helyet kell találni a műemlékvédelem pénzelésének. A helyi közösségek szintén sokat tehetnének, kihasználva törvény adta jogait. Tehetősebb munkaszervezeteink is törvényileg felruházhatók műemlékvédelmi tevékenységgel. S nem említettük a legilletékesebbeket: a tartományi és a körzeti műemlékvédelmi intézeteket, amelyeknek első számú feladataik közé tartozna a népi műemlékek védelme. Ennyi lehetőség és társadalmi szubjektum mellett a megvédésre váró épületek közül nem egy agonizál: sem jogi, sem műszaki védelmükről nem gondoskodnak időben és kellőképpen.

Miért írom mindezt?

Azzal a szándékkal, hogy a topolyai szélmalom regényes történetéről szólva érzékeltessem: nem csupán egy épület problémájáról van szó: több száz népi műemlék küzd a fennmaradásért, majd veszik el a túlzásba vitt rombolás áldozataként, az oda nem figyelés, a meg nem értes az érdektelenség hínárjában.

Az említett szélmalom esetében nagyszerűen választhatjuk mindēzt. A topolyai szélmalmokról először egy 1859-es néprajzi-történelmi jellegű leírásban olvashatunk. A tárgyalt, egyébként utolsó topolyai szélmalom építésének idejét azonban nem tudjuk pontosan meghatározni. A malomban talált legrégebbi bejegyzés (rossz olvasattal) az 1869. december 14-ei dátumot viseli. Azt viszont tudjuk, hogy az 1878-ban készített birtokrészleti vázlat térképén a malmot bejelölték. A századfordulón a malom tulajdonosa Mezei István. A malom 1929-ig Süli Albert tulajdonában volt, tőle Szabó József vette meg, és 1929—1933-ig őrlött benne. A következő tulajdonos, igaz, csak fél évig, id. Purucki József volt. Tőle vette meg a malmot utolsó molnára, Győri Dömötör, aki három évtizeden át, 1963-ig, a malom leállításáig viselte gondját.

A szélmalom első rajongói közé tartoztak az 1953-ban megalapított Topolyai Művésztelep alkotói, akik éveken keresztül fogalmazták újra a repülő vitorlákat. A költők versekben énekeltek meg, vajdasági motívumként jelentették meg írásaikban az írók. Mint az utolsó szélmalom egyike, mindig hálás „riportalanya” volt az újságíróknak.

A malom 1963-ban állt le. Idős molnára kifáradt a széllel való viaskodásban. Kevés volt az örölnivaló, és nagy az adó. Egymás után jelentek meg a figyelmeztetők, de a papírnál többre nem tellett. E sorok írójától a topolyai tervezőiroda az egyetemi ösztöndíj ellenében nyári szünidei gyakorlati munkát követelt. Az év közbeni állandó rajzolás és épülettervezés után nem nagy lelkesedéssel néztem szét a kisváros tervezőirodájában. Javaslatomat, hogy fényképekkel, felmérési rajzokkal dokumentáljuk az eltűnő városrészeket, az egyik volt középiskolai tanárom pártfogásával sikerült elfogadtatnom. 1971-ben és 1972-ben a munka közel 5000 fényképet és sok száz felmérési rajzot eredményezett a városnak. Így jutottunk el a szélmalomhoz is. Elkészítettük alaprajzát és fénykép-dokumentációját.

A városka akkor még nem tudott mit kezdeni ép, őrlésre alkalmas szélmalmával. Egy alkalommal úgy tűnt, hogy a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet megoldást talál az addig még védelem alatt sem álló műemlékre is. Elterjedt ugyanis a hír, hogy a szélmalmot áttelepítik egy másik városba, hiszen Topolya éveken keresztül nem gondoskodott róla. A zsindeletet kezdte rongálni a szél. A városatyák más problémákkal voltak elfoglalva, és megoldást láttak a szélmalom elvesztésében. Ez 1975-ben történt.

S ekkor a városban megjelenő hetilap egy agilis szerkesztője bevezetőt írt a szélmalom általam megírt történetéhez. A négy héten át közölt emlékeztető mintha megmozgatta volna az embereket, s naiv felháborodásom eredménnyel járt. A Műemlékvédelmi Intézet szakemberei elálltak a műemlék átvitelétől, a következő évben, 1976-ban pedig a községi képviselőtestület javaslatára a Lakásgazdálkodási Ünigazgatási Érdekközösség megvette a szélmalmot. Községi tulajdonba került így a szélmalom, de nem községi gondozás alá is. Feltörték ajtaját, és berendezték lakásnak; az elmozdítható részeket felaprították tüzeléshez, a gondosan ládába rakott szerszámokat elkótyavetyélték.

Az 1982-ben intézményesedett topolyai műemlékvédelem, a friss erők olyan programokkal álltak elő, amelyeknek szellemében megszűnt a kapkodó rombolás, és tudatos tervek készültek a régi városrag megőrzésére. Ugyanakkor listák készültek a műemlékek számbavételére is. A főutcán tízesével restaurálták a régi épületeket, 1984-ben tájháznak megfelelő épületet vett a község, a kovácsműhely 1986-ban került a városrendezési osztály felügyelete alá. Még ugyanebben az évben mindkét épület megnyitotta kapuit a látogatók előtt.

A szélmalmot 1982-ben még az összedőlés veszélye fenyegette, de miután felelevenítettük az 1976-os községi képviselőtestületi határozatot,

amely megnevezte a patronálót is, a Žitokombinát munkaszervezete, lelkes munkacsoport alakult, és a városrendezési osztállyal karöltve megindult a tervezés és az új helyszín kijelölése. A helyszín a nemzetközi út melletti víztároló közelében levő domb lett.

A szélmalmot 1983-ban romboltuk le. Őrlőberendezése a Žitokombinát udvarában vészelte át a telet, de már 1984-ben megindult a szélmalomnak a topolyai tó melletti építése, s a következő évben az őrlőszerkezetek is a helyükre kerültek. A vitorlákat kisebb pénzelési problémák miatt csak 1986-ban raktuk fel a szeleskerék tengelyére, 1987. június 6-án pedig megtörtént az első próbaörlés is.

A TOPOLYAI SZÉLMALOM

Adataink szerint 1885-ben Bánátban és Bácskában közel 280 szélmalom működött. A topográfiai térképek tanúsága szerint még 1950-ben is mintegy 60 szélmalom volt. Sőt még ma is egy-egy áll Csúrogon, Topolyán, Karadordevón, Gunarason, Melencén, Völgyparton, Szabadkán és Oromon.

Az 1750-ben letelepült topolyaiak mostoha életkörülményeire utal az az 1764-ben a vármegyéhez intézett levél, miszerint: „Egy szóval se hozand semi Beneficiumunk nincsen: sem Fánk, sem Malmunk, sem vízünk, sem nádunk mindenkettől messzire vagyunk.” Ugyanebből a levélből származik a malmokra vonatkozó adat is, miszerint: „Malomba is ha megyünk, majd egy Hétiig való Utazásunk esik.” Egy évre rá 1765-ben felépül az első szárazmalom, sőt egy topolyai Bálint nevű molnár a „bajszai malmom dolgozik”.

Habár a települést kezdettől fogva egy mocsár szelte keresztül, vízimalom létezéséről nincs adatunk. Ezt támasztja alá egy 1786-beli szerződés, amelynek értelmében a plébánosi rész őrlését folyami vízimalomban végzik, és annak oda- és visszaszállítását a lakosok magukra vállalják. Ugyanebben a szerződésben megjegyzik, hogy 1780-tól ezt a plébánosi részt a helység szárazmalmaiban őrlték. Tehették is, mivel az 1790-ben készített Urbáriumban ez áll: „Jelenleg itt 14 lóval működtetett szárazmalom van, amely a jobbágyok tulajdonát képezi.”

1813-ban a kivetett hadiadó lajstromán Topolyán 17 szárazmalom szerepel, szélmalomról még nem tesznek említést.

Habár az 1859-es néprajzi-történelmi jellegű leírás is megállapítja, hogy a víz nem rendelkezik akkora erővel, hogy vízimalmot hajthatna, egy per iratai arra utalnak, hogy Topolyának mégis volt egy vízimalma, melyet mezővárost átszelő mocsár kenderáztató céljából való lezárása miatt elrontottak, mivel vízikereke vízhiány miatt leállt.

1817-ben Sütő József épít vízimalmot Topolyához közeli bajszai határ részében. Erre utal a topolyai urasággal kötött szerződés egyik pontja is: „Fogadom azt is, hogy a malom csak annyi vizet fogok tartani,

A régi...

...és a felújított szélmalom

A molnár szobája

mérték szerint, hogy azon Víz megfogásával Topolyán Határban Földekben, Rétegekben kárt ne tegyek, másutt minden Kárt kötelezek megfizetni.”

Egy 1827-ből való összeírás 8. pontja a Sütő József vízimalma melletti töltésről s a rajta levő hídról tesz említést. 1833-ban lecsapolási munkálatokat végeztek Topolyán. A vizet többek között a malom melletti kenderáztató végett is lecsapolták, így a vízimalom nem tudott tovább működni, és 1834-ben elrombolták.

A topolyai szélmalmokról az 1859-es néprajzi-történelmi jellegű leírás tesz első ízben említést. Az 1878-ban készített birtokrészleti vázlat térképén négy szélmalmot találunk Topolya peremén. Ezek a zsidó temető közelében, a szőlősori egykori temető mellett, a mai Boris Kidrič utca végén és a régi Vásárállás magas dombján helyezkedtek el. 1920-ban már csak a vásártér feletti dombon található szélmalom. A városban akkor már (1869-től) gőzmalmok működnek. A gőzmalmok megjelenése háttérbe szorította a száraz- és szélmalmokat. Utolsót, a vásártéri szélmalmot 1984–85-ben telepítették át a víztároló partjára, és megszervezték védelmét.

A szélmalomban búzát és kukoricát őröltek. A vámot terményben fizették, amely 1963-ig, a malom leálltáig 8%-ot tett ki. A molnár tudása apáról fiúra szállt. Voltak híres molnárcsaládok. Ilyen a topolyai malom utolsó tulajdonosának, Győri Dömötörnek a családja is. Itt az apa, a nagybátya, de még a dédöregapa is molnár volt.

A topolyai szélmalom a jellegzetes vajdasági szélmalmok családjába tartozik: tornyos, felülhajtós, változtatható vitorlafelületű, lécezett vitorlájú, két kőpáros szélmalom. A szélmalmokban végzett munkafolyamat szükségszerűen szintekre tagolta a malmot. A topolyai malom négy-szintes. Az első szint a lisztespad. Itt történik a gabona vízzel való permetezése, innen irányítja a molnár a malomkövek közötti távolságot, és ide jut vissza a technológiai folyamat végterméke: a liszt és a dara. A malom földszintjének egy részét lakható szoba foglalja el. Itt lakott a molnár a családjával. A helyiség alkalmas volt főzésre, mert a füst a vastag falban a harmadik szintig emelkedett, ahol egy nyíláson a tető alá ömlött, innen pedig elfújta a szél. A lakószoba bútorozása az 1930-as évek elrendezését tükrözi.

A második szinten a garat helyezkedik el a kéregben levő malomkövekkel. Emiatt nevezik ezt a szintet kőpadnak. Ebben a malomban két kőpár őrölt. Itt van a felöntő- és a rázógarat, amelyeken keresztül a gabona a kövek közé kerül. A kéreg oldalán, a kihagyott nyíláson a dara a csatornába folyik, innen pedig a földszinten elhelyezkedő lisztesládákba. A megkopott köveket kőkiemelő szerkezettel emelik ki, és kővágó kalapáccsokkal csatornákat vésnek beléjük. Az itt található régi tulipános ládában egykor lisztet tároltak. A garatba kerülő terményt egy régi űrmértékkel, vékával öntötték fel.

A következő szinten csak energiaátviteli szerkezetek vannak. A har-

madik szintet az itt található sebeskerék révén sebeskerépkadnak nevezik. Itt vannak az orsók, amelyek a köveket forgatják. A 3 méter átmérőjű sebeskerék elősegíti a mellette levő orsók gyors forgását. Míg a vitorlák méltóságteljesen egyet fordulnak tengelyük körül, a köveket pergető orsó tengelyének fordulatszáma ennek a sebességfokozó áttételnek a segítségével hétszeresre növekszik.

A tető alatti negyedik szintet nagykerépkadnak nevezik. Itt található a forgássíkot megváltoztató nagykerék és a nagydob. Ezen a szinten helyezkedik el a nagykeréket övező fogókerék és rúdja, vagyis a malom leállítására szolgáló szerkezet. A falon csúszók vannak, amelyek segítségével a ráhárra erősített, zsindellyel fedett tetőszerkezet a kívánt vitorlaállásnak megfelelően fordulhat.

A csúszóróma külső elmozdítására szolgálnak a tetőből horizontálisan kiálló, ún. mittli-gerendák, az azokat összekötő szárnyafák és középszár, mely szerkezetet együttesen fordítórúdnak nevezük. A tető fordítását a fordítókocsi végzi. A fordítókocsi hengerére felcsavarodó lánc maga felé húzza a fordítórudat, így a vitorlák a legtöbb energiát biztosító széljárás felé fordíthatók.

A vitorlatengely nyílásaiba akácfából készült kiskeresztág, majd hosszabb fenyőfából készült nagykeresztág kerül. Erre kapcsolják csavaros szorítópántokkal a lécezett felületű vitorlákat a vitorlaszárral. A vitorlaszár mellett vetődeszkasor található, amely szélfelvételre alkalmas. Nagyön erős szél esetén a léchálós szárnyakra feszülő sárgavásznat összecsavarják, és csak a vetődeszkával működtetik a szélmalmot.

Az újjáépített topolyai szélmalom ma egyszerre turisztikai attrakció és ipartörténeti emlék.

HOZOTT JORDÁN-VIZET

Dokumentumszöveg

CSORBA BÉLA—HOFFMANN ARTÚR

1. kép

Kígyómotívumos faragott botokat jár körül a kamera.

2. kép

Hetven körüli öregasszony szemverést gyógyító népi imát mond.

3. kép

A ráolvasás befejeztével felirat jelenik meg, a film alcíme: Szemverést elhárító és gyógyító eljárások egy bácskai községben.

4. kép

Falusi oromfalak jellegzetes parasztkorokk diszítómotívumai. Zenei háttér: népi táncdallamok facimbalmon.

Közben OFF-szöveg:

A szemverés nem más, mint a rontás egyik válfaja, a szemmel történő rontás. A rontás a magyar néphagyományban elsősorban — noha nem kizárólag — a boszorkány tevékenységi köréhez tartozó rossz, ártó cselekedet. Különbféle formái ismertek: az újszülött gyerek elcserélése, a szerelmi varázslás, a tej- és tojáshaszon megrontása és elvitele és a szemverés. Eredetileg ezeknek a rontó cselekményeknek az elhárítására

A dokumentumfilm forgatókönyvének vázlatát írta, s riporterkedett: Csorba Béla; rendező és operatőr: Hoffmann Artúr. Készült az I. Topolyai Amatőr Film- és Video-alkotótábor idején, 1987 tavaszán-nyarán

kerültek a temerini házak oromfalára a különféle — részben ősi, részben keresztény — bajelhárító szimbólumok, mint amilyen az antropomorf nap, a pentagram, a kereszt s a rózsafüzér vagy a Szent Antal-szobor.

5. kép

Hetven év körüli, idős asszony (Micsutkáné) ül a falusi ház gangján.

Riporter: Aki ojan erősebb nézésű vót, ugyë, az könnyen árthatott a nézésivel, a szemivel a gyerekeknek...

Micsutkáné: Igën, igën. Az ijen gyerekeknek akkó ki is szokták NYALNI a szémit, úgy hogy mostand így kinyalják, akkó ezt ëre köpködtë, pü-pü (közben mutatja), emezt még emëre köpködtë háromszor. Még imádkozott három mi(j)atyánkot, három üdvözlégyet, oszt akkó mondta, hogy hát a jó isten oltalmazza még, még végye el rula ezt a baját.

Riporter: Mirül lehetett mégállapítani <hogyan szemverésben van>?

Micsutkáné: Nagyon sírt a gyerekek, sírt a gyerekek. Mindég rossz vót, ugyë, sírt. S akkó aszondták, hogy vót itt ëgy asszony biztos, oszt a mégverte szémmë. Mer még az is árt a gyerekeknek, hogyha odamën <valaki> a kicsihó, és aszondja: „JAJ, de aranyos vagy”, hogy szívbül még van verve. SZÍVBÜL!

Riporter: Oszt ha valaki ijët mond a gyerekeknek, akkor hogyan lehet elhárítani, hogy a rossz szem në ártson? Mit szoktak mondani?

Micsutkáné: Nem szoktak azok az asszonyok sëmmiit mondani, hanem akkó ëvitték ëgy ojan asszonyho, aki imádkozott rá. Aztán mondták, hogy méggyógyút a gyerekek.

Riporter: Maga is imádkozott, ugyë, szemverésben szenvedőkre.

Micsutkáné: Igen, igen. Ijen szenvedőkre...

Riporter: A rossz szem az erős szem nemcsak a gyerekeknek ártott...

Micsutkáné: Nem az erős szem, hanem az a SZERETET, az a SZERETET ártott, hogy NAGYON SZERETTE azt a gyereket, és így verte még. SZÍVBÜL.

Riporter: Szívbül...

Micsutkáné: Szívbül.

Riporter: Rosszakarattal lehetett verni?

Micsutkáné: Nem... Szóval azt nem hallottam, hogy rosszakarattal, hanem szívbül, hogy szerette azt a gyereket, és mégverte szémmel, hogy ő së tudta.

Riporter: Csak a gyerekeknek lehetett ártani?

Micsutkáné: Hat a gyerekeknek. Még jószágnak is szokták mondani.

6. kép

Ugyanott, más időpontban, megváltozott rekvizitumokkal, eltérő kameraállásból.

Micsutkáné: Vízet kimérni. Három kanál vizet kimérni. És akkó egy szál ciroksöprűbű kivènni egy szálat, és azt meggyútani, akkó a pèrnyét oda beletènni abba (j)a vízbe. Akkor ott a víz fogy. És akkó ha fogy, akkó hát még van verve szemmel, ugye. Az anyja otthon kinyalta így este. Még így, hogyha (j)ő maga is így gondóta, hogy rossz a gyerek, biztos még van verve szemme, akkó vót, aki maga csak így kinyalta szemit, és akkó úgy is jó vót, no. De mikó má hát az nem vót elég, hogy csak rosszabb vót, akkó hát ēviszi majd egy asszonyho, aki imádkozik rá, ugyè.

Riporter: Gyerèkèt hoztak magához így, hogy meggyógyítsa űket?

Micsutkáné: Hát ugyè, akik tudták, hogy én tudok imádkozni, akkó hozták.

Riporter: Környèkbeliek inkább?

Micsutkáné: Környèkbeli(j)ek. Hát az utcabeli(j)ek.

Riporter: Maga vót az ēgyetlen, aki ijesmivel foglalkozott?

Micsutkáné: Nem. Vót egy öregasszony, éntőlem öregebb, de az is mēghalt. Azt még Fuzskó Vërka néninek híták. Az még a lábát is, ha etört a gyerèknek, még tudta csináni. (...) Aztán nem is köllött az orvosho vinni. (...)

Riporter: Csak ő még maga gyógyított?

Micsutkáné: Hát ő. Még vótak ijen öregasszonyok többen is. Többen is.

Riporter: Maga kitű tanúta ezt az imádságot?

Micsutkáné: Én is így őtülük, öregasszonyoktű tanútam.

Riporter: Már nem emlékszik, pontosan kitű?

Micsutkáné: Nem emlékszèk má, hogy kitű. Hát így töbtű hallottam, oszt akkó én is fölvettem. Oszta akkó nekem is vótak a gyerèkèk, oszt akkó én is nyaltam a szemüket, és akkó imádkoztam rájuk, akkó hát űk persze látták...

Riporter: És általában sikerűt ez az eljárás?

Micsutkáné: Hát, vót, akinek nem sikerűt, vót, aki csak rít. Ugyè, mind most is, hogy ēviszik a zorvosho. Egyiknek segít, a másiknak nem segít, ugyè. Az is így vót. Vót, akin segítèt, de vót, aki hi(j)ába, má háromszó, má ennyiszó imádkoztak, oszt nem ér sèmmit. Másik még ēvitte ēgyszèr és ért valamit.

Riporter: És mibe van a titka ennek a gyógyításnak? Hogyhogya értűl meggyógyulhatnak?

Micsutkáné: Hát... Szóval így mondják, hogy aki az istenbe hisz. Mer aki nem hisz az istenbe, akkó hi(j)ába. Hi(j)ába imádkozik rá, még hi(j)ába viszi is, ha ő is nem hisz az istenbe. Így mondták ezèk az öregasszonyok akkor, abba az időbe. Istenbe köll hinni.

Riporter: Akkor sikerűl.

Micsutkáné: Akkor sikerűl. Mer isten mindènt még bir csináni. Csak ezt embèri ész föl nem foghassa.

Riporter: Ezt is mondták.

Micsutkáné: Ezt is mondták. Igen, igen.

7. kép

Micsutka Örzse néni szegényes, de takaros udvara. Zene: dudanóta furulyán.

8. kép

Szegényes falusi konyha. A sarokban nyolcvan körüli, szuggesztív, élénk öregember.

Riporter: Akik a szemükkő ártottak, azok kik vótak?

Répai József: (...) Idehallgassá, az sok van ijen. Van az most is. Csakhogy ezt nem tudják, mer (...) egy ojan bájos dolog, ugyé, ezt a törvény nem akarja elismerni. Ezt nem ismerik el. Például, ugyé, ottan, ára az Újsoron nagyon sok gyerek vót, az a Börcsök János, vagy minek híták, én ismertem azt az embert nagyon jól, az imádkozott mindig ezék<re> a szemverésékrű. Mer vót (...) ojan is, hogy meglátta, az biztosan, hogy az a gyerek akkó má beteg lett. Oszt az nyugtalan. Nem akar szopni, nem akar énni, az annyira gyöttri, az a betegség, (...) hogy az embër, ha soká(j)ig benne van, egyg évig ha benne van, az BIZTOS, hogy még kő neki halni. Mer az mindén étvágygerjesztést elvész tüle, és mindén izével azon van, hogy csak lésóványod<jon>, és utóvégre a halálba mégy. Ez ojan dolog. És eztet a törvény nem akarja ám elismernyi!

Riporter: Hogy lehetett védekezni a szemverés ellen?

Répai József: Hát így védekeztek, hogy ez a Börcsök János bácsi ez mindig imádkozott.

Riporter: Tudja, hogy mit imádkozott? Emlékszik rája?

Répai József: Szóval az kúdús vót. Abba az időbe vót kúdús. Hét vót Temerínbe. Hát szóval így jártak a faluba, ugyé, oszt akkor hát kéregettek. Ugyé, vót neki ojan tarisznya varrva, mer a közsíg engedéjzete, ugyé. Elő-hátú vót neki tarisznya, oszt kilógott egísz edá(j)ig, majnem a térgyi(j)ig. (...) Hát ugyé, ezék nagyon sokat imádkoztak. Onnét tudom, hogy <az egyiket> Vencel István bácsinak híták, gyerekék vótunk, az ott lakott harmadik ház mitülünk. (...) No, ez a Börcsök ez ojan vót, hogy má őneki az a betegség, amit azok a gyerekékén ő elszenevedt, az, az mind őrajta kijűt, oszt a szemé(ji) lő vótak egísz úgy fordúva, úgyhogy majnem kiesett a szeme neki, má ojan izék vót. De ő csak imádkozott mindég. (...) Én azt nem tudom, hogy ő mit imádkozott, de azt tudom, hogy mikor ő imádkozott, akkor biztos, hogy jobban lett a gyerek. Még mégmondta (j)a zasszonyoknak, hogy mit imádkozzonak, oszt akkor az úgy elműt azé...

Riporter: Az állatoknak lehetett-é ártani így?

Répási József: Jáaj, de még mennyire! Én benne vótam, idehallgass... Most nem akarom megnevezni, hogy ki vót ez. Ez<ek> megcsináták eztet nekünk (...), hogy az a jószág (...) az ékezdött úgy menni, mintha valamit keresne. Mer ugye, úgy elfogta az a bágy izé, ugye, ami őrája ráizét, ugye az a betegség. Az ojan, mind mikó az embër úgy még van fázva, oszt akkó bele van az egísz testibe. El van bágyadva. Nem kíván még ènni sè semmit. Osztt úgy van az a jószág is. Az a betegség. Akkor az mindig a nagyobb jószágná, szóval a tehénné, marháná ottan még az végigszalad rajta a izén, ezèn a hát girincin. Osztt akkó az mindig izél hátra, hogy nyaldosnyi akarja, mer ott az a betegség a girinciné.

Riporter: Ez mitű van rajtuk?

Répási József: Ez attú van, hogy rosszakaratot csinál a szomszédnak. Érted? Hogy a jószág el... Mer akkó írügykèdik a szomszéd arra, hogy ő ijen még ojan, oszt akkor ő megcsinájja, hogy bosszút ájjon rajta. (...) Az embër, ha fő tudja fogni, ugyè, akkor ezè köll imádkozni. Én arra tapasztaltam rá, hogy én mindènnap három miatyánkot elimádkoztam, úgyhogy bárákár szemverés vagy bárákár mijen ijen bágyakozást csinát, bárákár ki is légyèn az, az isten segítsége távolítsa el. És ez valóba IGY VÓT. (...) Én má láttam sok, mer énnálam nagyon sok vót (...), sok jószág (...), oszt én mindjá észrevèttem, no ennek valami baj van. Akkó én mindjá csak imádkoztam. Mer akkor rá kő pi...

9. kép

Amíg a szöveg megy az öregembert látjuk a disznóól ajtajában, amint bemutatja a hiedelemcselekvést.

Répási József: ...sányi a söprűre, oszt visszakézbű így, így kő neki szónyi, hogy visszalessèn az embèrre, oszt akkó ő, az embèr meg-szentöli, az LEGTÖBBET árt a gonosz szellemèk ellen. Osztt akkó így a jószág az jobban léssz akkó. Csak ezt nem tudja (j)ám sok. Sok hejèn úgy van, hogy „hát megdöglött” még ez, még az, még .. Hát de mi vót vele? Hát én nem mondtam azt, hogy miccsináltam, vagy hogy. Hát mit tudom én. Hátha nem is az <a baja>. Ugye, nem lehet az embèrnek mindnek ijesmi mindènt megmondani.

10. kép

Az öreggel a riporter a konyhában beszélget.

Riporter: Eccé nekèm meséte azt is, hogy gyütt valaki, osztan nagyon dicsérte az állatot, hogy akkó maga mit mondott.

Répási József: Például, mondjuk, most ez a szomszéd, ez a Károji, aki élt még... Ennek ojan széme vót, hogy BIZTOS, hogy a jószág beteg létt, mikor ő megnézte.

Riporter: De ő akarta, hogy beteg legyen?

Répási József: Hát én nem tudom aztat, ugye. Én nem akartam neki, szomszédnak, ügyé, hogy valamit szójjak neki. Sémmi. Má, mondom, légyén, ami lész. Csak arra vótam mindig figyelmes, hogy mikor együtt ide mihozzánk, oszt aszondja „megnézém a malacokat” vagy „megnézém a bornyúkat”, „megnézém a lovat”, hát az biztos, hogy akkor akármélliket megnézte, az mind beteg létt akkó. Nem tudja az embér, hogy mitű. De én akkó má tudtam, hogy mi (j)a baj. Akkó én csak azt mondtam ne<ki>, mikó ő mént má hátra, mind csak azt, hogy „kijópécs a szémedbe, kijópécs a szémedbe!” Oszt akkó ékezdtém úgy köpdösnyi, úgy, hogy ő né végye észre. Akko mikor ő emént, szépen rápisátam izére, a söprűre, osztan disznókra évittem, a disznóknak sémmi bajuk nem létt. Oszt így a jószágnak is. De sok nem tudja (j)ám, oszt, aszondják, biztosan szémverés, de hát ki tud, aszondja, imádkozni, még mindén. De hát nem csak úgy mén az, mer az embérnek egy gondolat kő foganni, hogy MIT is köll ezé MONDANYI! Mer ez nagy dolog ám, ha egy jószág beteg, oszt nem tudja az embér, hogy mi (j)a baja. Mer a gyereket, ha elviszik az orvosho szémveréssel, az NEM TUD RAJTA SEGÍTENI. AZ NEM LÉTEZIK.

Riporter: Vót ijen eset, hogy orvosho vitték a gyereket?

Répási József: Hát má hányat évittek, oszt mégis meghalt a gyereék. Mer azé, hogy hát ez a baja, az a baja, amaz a baja, ijen orvosságot, oan orvosságot annak neki, oszt bizon hát az nem... Mind ahogy az embéert beótsák avvá az injekcióvá, nem az ellen ótsa, ami betegsíg, mer azt nem is tudja sënki, hogy ki mi (j)a baja neki.

(...)

11. kép

Faragott botok. Zene: a korábbi dudanóta nádsípon elbádott változata. Eközben OFF-szöveg:

Ezeket a faragott botokat a temerini Helytörténeti Múzeumból kölcsönöztük. A faragott kéz mindkettőn fűgét, vagy ahogy a helybéliek mondják, csipiszt mutat. A fűgemutatás gonoszelhárító, szimbolikus gesztus, és mint a Magyar Néprajzi Lexikon megállapítja, tulajdonképpen a genitáliák jelképes mutogatása, s mint ilyen, igen ősi bajelhárító-mozdulat. Népi hitvilágunkban elsősorban a szemverés megelőzésére használták. A kettős fűgemutatással védekezni lehetett a támadó kutyák ellen. Valószínű, ez utóbbi célból került fűgemutató kéz a faragott botokra is. A botokon található kígyómotívumok —

egyiken stilizáltan, a másikon élethűen látjuk — ugyancsak a rontás, a szemverés elhárítására szolgáltak.

12. kép

Kiskonyha előtti padon a riporter nyolcvan körüli, öregségében is sudár öregasszonnyal beszélget.

Riporter: (...) A szemverést, mikor maga vót szemverésbe, hogy gyógyították?

Gajóné: Hát úgy gyógyított ki az anyósom, hogy „jaj — mondom —, mama, de fáj a fejem, de beteg vagyok!” „Gyere hama — aszondja —, ri(j)am, maj mindjá mérék vizet.” „Hát hogy köll azt?” „Hát csak űjj lë a székre!” Hozta a pohárba a vizet, kanalat, a fejemre tartotta, oszt akkó a fejemën mindig FOGJAM MËG a tányírt így. Mëgfogtam a két kezemmel, akkor ő fogta a kanalat meg a poharat is, oszt, hármat mindig, három kánálvá öntött a tányírba. Akkó mikó tele vót, akkó lëtette poharat, lëverte fejemrú a tányírt, kërészttët vetëtt, de hogy ő azt<án> magába mit mondott, azt nem tudom, csak akkó elmënt, oszt az ajtósarokvasra ki(j)öntötte, osz mindig mérte. Aszondja, „látod”, aszondja, „fi(j)am, hogy szemverésbe vótá? Három kánálvá vót, osz mos négyë van.” Négy kánálvá vót a sarokvasra öntve.

Riporter: Rámérte a sarokvasra?

Gajóné: Rámérte. Mindjá a tányírbú.

Riporter: Rácsurgatta?

Gajóné: Mindján rácsurgatta a sarokvasra. Oszt akkó... De komo-
jan, hogy aztán nem fáj a fejem!

Riporter: Csak tiszta víz vót a pohárba? Más nem lëtt beletëve?

Gajóné: Sëmmi. Sëmmi más.

Riporter: Hát majd aztán mëgmutatja, ha akarja.

Gajóné: Jó. Majd mëgmutatom.

Riporter: Hogy lëhetëtt mëglátni, hogy valaki szemverésbe van? Mond-
juk, a gyereken miről fëdëzték fël?

Gajóné: Hát azt mondták mindig, ha a gyerek szemverésbe van, kö-
röszttbe áll a szëme. Böcsöbe feküdtek a gyerekek, oszt akkó ott is
mindég mérték a vizet.

Riporter: Ugyanígy?

Gajóné: Ugyanígy.

Riporter: Hogy lëhetëtt mëgverni szëmmel a gyereket?

Gajóné: Hát azt má én nem tudom, de hogy én is mëg vótam, az
biztos. Biztos valaki rajta felejtette a szëmit. Nagyön mëgnëzte, akkó
mëg lëhetëtt verni szëmmel.

Riporter: Ha valaki nagyon dícsërte a jószágot, az nem ártott mëg
a jószágnak?

Gajóné: De mëg annak is mëgártott. Mëg mëg is döglött.

Riporter: Annak mit mondtak, aki nagyon dicsérte a jószágot?

Gajóné: Hát azt én nem tudom. Azt nem tudom, hogy mit mondott.

Riporter: Nem hallotta ezt?

Gajóné: Azt nem hallottam. Csak hallottam, hogy szemverésbe megdöglött, vagyis hogy nagyon megcsudáták a jószágot, oszt meghal .. megdöglött szemverésbe, de hogy micsinátak, azt én nem hallottam, nem tudom. Az más akkó az vót az öreg Sági Pali bácsi, aki most nem él, dolga. Az vót a jószágok pátrónussa.

Riporter: Kiscsikókat, hogy nehogy megverjék számmal, mivē...?

13. kép

Lovak. A kiscsikónak piros szalaggal van felkötve a csengője.

Gajóné: Piros szallagot köttek a nyakába, a sirínnyibe. Mikó nem vót sirínnye, akkó a nyakába. Cséngetyű mellé. (...)

Riporter: Más állatokra is tettek pirosat, vagy csak a csikókná, lovakná vót szokás?

Gajóné: Csak a lovakná...

Riporter: Csak a lovakná?

(...)

14. kép

Ismét az öregasszonyt látjuk.

Riporter: A gyerekekre tettek-é piros szallagot?

Gajóné: Hát, akinek nem vót gyöngy, akkó piros szallagot. Jobban ilyen piros gyöngyöt...

15. kép

Miközben az asszony és a riporter hangját halljuk, a képen kislány, csuklóján piros szalaggal.

Gajóné: ...is szoktak, oszt karcstak rátették a kis kezire.

Riporter: Szintén a szemverés ellen segített ez?

Gajóné: Hát, az ellen is segített. Hogy nehogy ránézzének. Mer a szem ... a piros húzta a szemet ...

16. kép

Ismét az öregasszony.

Gajóné: ...oszt akkó nem birta a gyerekéket jó megnézni. Pláné, mikó a pójába vót, oszt kint vót.

17. kép

Öregasszony a széken ülő riporterre vizet mér.

Gajóné: Fogd még a tálat!

Riporter: (fejére teszi tányért)

Gajóné: No, most meglássuk, hogy szemverésbe vagy-é!

(*A tányérből kiméri a vizet a sarokvasra*).

Gajóné: Të abba vagy! Të abba vagy! Ez a negyedik kanál!

Riporter: Úgy látszik, nagyon nagy szemverésbe vagyok, mer több is vót, mind négy, ugye!?

Gajóné: Hát én is mondtam mostan valamit magamba.

Riporter: Mit mondott magába?

Gajóné: (nevet) Hát most azt nem mondom.

Riporter: Azt nem mondja még!

Gajóné: Nëm.

Riporter: Ez titok.

Gajóné: Ez titok. OSZLASSA szét az atyaisten, oszlassa szét a fi(j)úisten, oszlassa szét a szentlélek úristen!

Riporter: Szóval ezt köllött magában mondani, akkor emúllott?

Gajóné: Igën. Még úgy is köll kezdenyi.

Riporter: Akkor ez azt jelënti, hogy énrulam is most ëlmúlott a szemverés.

Gajóné: Igën, igën.

Riporter: Köszönöm szépen!

18. kép

Legelő bárányok. Közelükben kisgyermek játszik. Zene: dudanóta tárogatón.

19. kép

Idősebb asszony két bárányt legeltet, az állatok olykor meg-megrántják szimbolikus köteléküket, a madzagot, maguk után húzva az asszonyt, aki rendíthetetlenül kötöget eközben is.

Riporter: Amikor az elébb elmentünk erre kocsival, láttuk, hogy legelteti a bárányokat. Aztán láttuk, hogy a kisebbnek piros szalag van a nyakán. Mijén célt szolgál ez?

Badóné: Aszondják, akkó nem verik még szemmel a kisbárányt.

Riporter: Hát még lehet verni szemmel a kisbárányt?

Badóné: Hát még lehet, hogynë.

Riporter: Hát mibül áll ez a szemverés?

Badóné: Hát a gyereket is megverik, nem?

Riporter: De mi okozza azt?

Badóné: Hát én nem tudom. Hogy nagyon megnézük? Hogy nagyon megnézük, vagy mi okozza, nem tudom? (...) Az én lányom, mikor kicsi vót, az nagyon még vót verve szemme.

Riporter: Mirül látták?

Badóné: Fájat neki a feje, még könnyedzett a széme, akkó má gyütt, hogy „édesanyám, nyald ki a szememét, mer nagyon fáj a fejem”.

Riporter: S akkó micsinát maga?

Badóné: Há kinyaltam neki a szemit.

Riporter: Mэгnyalta neki a szemit?

Badóné: De. Komojan. Kinyaltam neki a szemit. Mэгnyalogattam, oszt rögtön szaladt tovább.

Riporter: No most hogy? Jobbrú balra? Balrú jobbra?

Badóné: Há igén. Igén. Úgy. Jobbrú balra, balrú jobbra.

Riporter: Köllött valamit mondani közben?

Badóné: Nem mondtam én sémmit.

Riporter: De lehetett rá valamit mondani?

Badóné: Léhetett biztosan, mer anyósom még az szokta az árpát lë-aratnyi. Van a szemën, úgy mondták, hogy árpa. És az kivezette testvérëmet, az is ott vót, kivezette az ereszet alá, osztan... Kést is vitt magává. De hogy micsinát, én nem tudom. Csak ő mikó monda, hogy „árpa van a szemëdën”, anyósom, akkó a testvérëmnek köllött mondani, hogy „hazudsz”.

20. kép

Micsutka Örzse néni portáján. Fialalasszony érkezik gyerekekkel.

Fialalasszony: Jó napot!

Micsutkáné: Jó napot!

Fialalasszony: Elhoztam a kislányt, mivel nagy szemverésbe van.

Micsutkáné: Igén. Majd imádkozunk rá. Kő rá imádkozni, akkó jobban lesz, akkó egy fél óra múva jobban is lesz.

(A széken ülve magához vonja a gyereket, kinyalja a szemét, majd ráimádkozik.)

Mikor Jézus fölűt a márványkőre,

Ára mënt három szűzlëány.

Az ëgyik aszmonda:

— Édës Jézuskám, szébb vagy të a holdvilágnál!

A másik aszmonda:

— Édës Jézuskám, szébb vagy të a fényës napnál!

A harmadik aszmonda:

— Édës Jézuskám, szébb vagy të a ragyogó csillagnál!

Ara mēnt a Szüzanya, kérdēzi:
 — Mi lēt, édēs szent fi(j)am?
 Ęre mēnt három szūzlēány,
 Az ēgyik aszondta:
 — Édēs Jēzuskám, szébb vagy tē a holdvilágnál!
 A másik aszondta:
 — Édēs Jēzuskám, szébb vagy tē a fényēs napnál!
 A harmadik aszondta:
 — Édēs Jēzuskám, szébb vagy tē a ragyogó csillagnál!
 Akkor a Szüzanya ěmēnt a Jordán vizihēz,
 Hozott Jordán-vizet,
 És mēmosdatta a kislányt.

(Ekkor megmosdatja a kislány arcát, szemét.)

Mēmosdatta a kicsikét és mēgtörölte.

(Eközben megtörli köténye visszájával a kislány szemét).

Ammēn.

21. kép

Őregasszony szenes vizet készít.

22. kép

Csikó.

23. kép

Barokkos oromfalak. Antropomorf nap.

24. kép

Őreg apóka söprűvel szenteli a sertéseket.

25. kép

Faragott botok.

26. kép

A kislány csuklójára piros szalagot köt egy öreg kéz.

27. kép

Fiatal csikó a légbe szimatol.

Az utolsó hét kép alatt hegedűn majd citerán a korábbi motívumok.

MEGJEGYZÉS

Mivel „szövegkönyvünk” folklorisztikai dokumentum is, feltüntetjük az adatközlőinkre vonatkozó leglényegesebb tudnivalókat: Badó Jánosné László Margit háztartásbeli, 1921-ben született, Gajó Viktória, egykori középparaszt özvegye, született 1910-ben, Micsutka Istvánné Tóth Erzsébet, szegénysorsú kosárfonó özvegye, született 1917-ben, Répási József nyugdíjas kőműves, született 1906-ban.

A szöveg lejegyzésekor az ilyenkor szokásos módon jártam el, a fonetikus átírás szabályaihoz igazodtam. A szervesetlen szövegrészeket, funkciótlan töltelésszavakat elhagytam. Ezt (...) -tal jelölöm. Az értelmetzést segítő szavak, szótagok <>-be kerültek. A megszokottnál nagyobb nyomatékot — mivel a népnyelv beszédfonetikai eszközeinek tekintetében a köznyelvnél jóval gazdagabb — nagybetűs szedéssel tartottam fontosnak hangsúlyozni.

Cs. B.

ADATOK KUPUSZINA NÉPRAJZÁHOZ

G. CZIMMER ANNA

A kupuszinai falukutatás során 1951 januárjában a betegségek népies gyógykezelésére vonatkozó adatok gyűjtését vállaltam magamra. Kutatásom anyaga részint és nagyobb részben a szellemi néprajz, kisebb részben a tárgyi néprajz körébe tartozik. Tárgyát képezték:

1. Gyógyító személyek felkutatása és megismerése
2. Gyógynövények és más népies gyógyanyagok használata
3. Babonás gyógymódok és ráolvasások
4. Mindennemű egészségügyi vonatkozású hiedelmek, szólásmondások és hagyományok. Egészségvédő és betegségelhárító babonák.

Fenti kitűzött célomra vonatkozóan sok és érdekes anyagot találtam, és azonkívül feljegyeztem egyéb néprajzi anyagot is, amelyet alkalomadtán megfigyelhettem vagy beszélgetés alkalmával tudomásomra jutott, bár kitűzött szempontommal nem függött össze.

GYÓGYÍTÓ SZEMÉLYEK

Szándékosan kerülöm a „kuruzsló” kifejezést, amellyel általában az orvosi diplomával nem bíró személyek gyógyító ténykedését szokták jelölni, azért, mert e kifejezésben benne van az üzletszerű tevékenység fogalma is. Az igazi népi gyógyítók pedig nem üzletszerűen alkalmazák tudományukat, hanem segíteniakarásból, együttérzésből, önzetlenül, mivel maguk is a nép egyszerű fiai. A kupuszinai népi gyógyítók pedig ilyenek, és nem kuruzslók.

Két személy működik jelenleg is a községben, akiknek „tudományuk van” és mindkettőjük tudományának hagyományai is vannak. Az egyik *Guzsvány Őrzse néni, a csontrakó*. Tíz éve gyakorolja a tudományát. Őelőtte is volt a falunk egy csontrakója, Szmoleniczki Jóska bácsi. Az ő halála után „jött rá véletlenül” Őrzse néni, hogy neki is csontrakó képessége van. A szomszédban egy asszony kificamította a bokáját, és ijedtében őhozzá sántikált át, hogy segítsen rajta. Ő meg olyan ügyesen helyreigazította, hogy egyszeribe híre ment a faluban, és attól kezdve mindenki hozzá fordul, ha valami baleset éri kezén-lábán. Őrzse néni

csak kezébe veszi a tagot, megtapogatja, és rögtön megérzi, ami nincs a helyén. Megmondja, hogy eltört-e a csont, vagy pedig csak megrándult, vagy kiment a helyéből. A ficantodást ügyesen nyomogatja, kenegeti szappanos kézzel, és egyszer csak roppant egyet, és helyreugrik a csont, és mindjárt alábbhagy a fájdalom. Ha megállapítja, hogy törött a csont, akkor ő el nem mozdítja, hanem beküldi a beteget Zomborba a doktorokhoz. Nem alkalmaz semmiféle kötést, sem gyógyírt, sem sínt. Guzvány Őrzse néni őstehetség. Teljesen tanulatlan, soha semmiféle anatómiai ábrát az emberi testről nem látott, könyvet nem olvasott, semmiféle tanfolyamra nem járt. Mint ő mondja, nem is „kívánatos” (nem kíváncsi) ő semmire, és nem is volt soha. Amit tud, azt isten adományának tartja, és csak isten segítségével gyógyít, jószívből. Azt állítja, hogy ő mindig kérte az istent, adja meg neki, hogy ő másokon segítsen. Működése közben is imádkozik magában. De nem valami babonás ráolvasást mormol, hanem csak kéri az istent, hogy vezesse a kezét. Ő önmagát csak eszköznek tekinti isten kezében. Ez a vallomása önmagáról. Ami egyéniségét illeti, 58 éves, tipikus ájtatos parasztszszony, semmi rendkívüli nincs rajta. A falu népe nem veszi körül semmi babonás tisztelettel vagy félelemmel. Nincs neki semmi titka, ő nem vajákos és nem rejtelmes személy. Egyszerűen csak ügyes kezű, és bizalommal vannak hozzája. A fiával, menyével és kisunokájával lakik együtt. Hogy mennyire nem kuruzsló és nem akar orvosokkal versengeni, mutatja az a körülmény, hogy ottjártamkor éppen kisunokája beteg volt, és ő a maga feje után nem adott neki semmit, hanem elment a patikába, és a patikustól kért orvosságot a kicsi számára. A gyógyszerész egyébként igen jó véleménnyel van róla. Többször működtek együtt, és tanúsága szerint Őrzse néni mindig csak segített, soha bajt nem csinált.

A másik személy, akinek tudománya van, *Bavka Ruzsa néni*. Ő a sebes szájak gyógyítója, akit faluszerte ismernek. Saját készítésű gyógykenőcse van, amely olyan kitűnő, hogy még nem volt rá eset, hogy háromszor kellett volna bekenni vele a sebes száját, mert ha előszörre nem, másodszorra biztosan használ. Ruzsa néni gyógyírja családi örökség. A népi gyógyító tudomány egyik jellegzetes jelensége, hogy gyakran apáról fiúra, anyáról leányára száll, és egy családnak a tagjai több generáción át művelik a gyógyítást. Ruzsa néni is egy ilyen régi „orvos”-család leszármazottja. „Orvosnak” nevezték az ő öregapját, Nagyfejeő Pált, azért, mert tudta a veszetzéget gyógyítani. Nagyfejeő Pál egyike volt azoknak a régi „veszett-orvos”-oknak, akik a pasztórlítás előtti időben titkos szerekkel kezelték a megharapott embereket, s akik országszerte működtek. Ezekről orvostörténeti munkákban lehet adatokat találni, és amit Nagyfejeő Pálról még ma is mesélnek a faluban, az megfelel a régi orvostörténeti adatoknak. Eszerint az ő titkos szerének is kőrisbogár volt a hatóanyaga, amely a veszetzégnek ősrégi népi szerere. A kupuszinaiak még tudják, hogy „olyan volt az ő orvossága,

mint a puskapor, és bűdösbogarakból volt csinálva, amik az orgonafán vannak”.

Nos hát, ez a nagy hírv Nagyfejeő Pál még más orvosságokat is tudott, és ismert néporvos volt. Tudományát leányára, Nagyfejeő Viktóriára hagyta, és az is élt vele. De közben az idő és a tudomány haladt, a pasztőröltés elterjedt, majd kötelező lett, és kiszorította a népi szereket a használatból. Nagyfejeő Viktória az anyja volt a mi Ruzsa néninknek, akit férje után hívnak Babkának. Ő már csak a szájkendőcs készítését tanulta meg anyjától, és sikereit ezzel aratja. Ruzsa néni 70 év körüli, kissé süket, de egyébként igen élénk és mozgékony öregasszony. Orvosságáról elfogódás nélkül beszél, nem titkolózik, de nem is kérkedik, nincs nagyra vele. Készségesen elmondja, hogy miből s hogyan készíti. Tavasszal a kerti rutának a zöld szárát és leveleit, azonkívül zsályát összevagdál és kés fokával összetör apróra, ezt elkeveri színmézzel (menye azt mondja, hogy nagypénteki méz kell hozzá, de Ruzsa néni azt mondja, az nem fontos, csak méz legyen), végül tesz belé egy kevés „kénkövet”, ahogy Kupuszinán a kékkövet (rézgálicot) nevezik. Mindezeket jól összedörzsöli, és elteszi egy vizespohárba, papírral letakarva. Kérésemre mindjárt előhozta és megmutatta. Amikor valakinek kisebesedik a szája vagy megdagad a foghúsa és nyáladzik, csak elmegy Ruzsa nénihez — akár kisgyerekről, akár felnőttekről van szó —, ő megkeni a száját a mézes kenőccsel, és mindjárt megkönnyebbül. Esetleg még egyszeri kezelésre lesz szükség, de háromszor még sose kellett használni, olyan jó. Ruzsa néni semmiféle vallásos motívumot nem kapcsol a szere használatához, ebben különbözik a többiektől.

Mert — közbevetőleg mondván — a kupuszinai népi gyógykezelésre erősen rányomja a bélyegét a vallásos-babonás szellem. Ezt majd látni fogjuk még a következőkben. Babonás ráolvasásokkal „gyógyító” személy több van Kupuszinán, de ezek nem érdemelnek név szerinti említést, mert ezeknek sem egyéni tehetségük, sem öröklött tudományuk nincs, és működésük nem egyéb misztifikációnál, visszaélnék a tudatlan nép hiszékenységével.

GYÓGYNÖVÉNYEK ÉS MÁS GYÓGYANYAGOK

Amikor a kisbaba erősen nyáladzik, és a szája belseje felhólyagosodik vagy kisebesedik, akkor „birsalma csutáját” megfőznek vízben, annak nyálkás és húsos ízű levébe belemártanak egy lúdtollat, és megkenetik vele a kicsi száját.

Aki megvágja az ujját vagy üvegbe lép, a sebre vadkáposztalevelet tesz. Egyik háznál sebre való fűnek használták azt, amit egyszer az andocsi búcsúról hoztak, és elültették a kert végében. Csipkés levele van, és amikor letörik, sárga lé folyik belőle. Megnézván a növényt, láttam, hogy vérehulló fecskefű (*Chelidonium majus*).

Gyógyteát főznek apróbojtorján- és cicfarokfűből (*Agrimonia eupatoria* és *Achillea millefolium*). Ezt panaceaként használják.

A legősibb belső népies szer, a „saját vizelet” használatára is találtam adatokat. Egy fiatalasszony mesélte, hogy szülés után, amikor gyenge volt, egy idősebb asszony tanácsára két hétig mindennap ivott egy tele maroknyit a saját friss vizeletéből. Azt állította, hogy nagyon jól tett. Az bizonyos, hogy megerősödött, s ezt a nép egyszerű fia téves általánosítás, okoskodás alapján a használt szernek tulajdonította. Egy öregasszony pedig elmondta, hogy a szája szélén egyszer egy seb támadt, és ő megijedt, hogy tán csak nem lesz rákseb. Mindennap bekente a saját vizeletével, és három hét alatt teljesen elmúlt. Bizonyos, hogy nem rákseb volt, hanem ekcéma vagy sömör lehetett. A vizelet mint gyógyszer általánosan elterjedt minden népnél a primitív orvoslás egyik tényezőjeként. A most gyűjtött adatok azt mutatják, hogy ezek az ősmotívumok kiírhatatlanok a népből.

A nemi váladékok közül az ondó külső használatáról hallottam példát. De bizonyos, hogy itt a nemi váladék nem mint anyagi szer, mint kenő-borogató anyag jön tekintetbe, hanem a hozzá fűződő mágikus hit. Az adott esetben ugyanis arról volt szó, hogy egy fiatalasszónynak első gyermeke anyajeggyel született. A szemöldöke fölött olyan jegy volt, mint egy kis fürt szőlő. Ennek elmulasztására ajánlotta egy idősebb asszony, hogy „várja meg, amíg legközelebb az urával lesz, és akkor annak a »meleg természetiből« vegyen egy keveset az ujjára, és azzal kenje meg a kisgyerek homlokát”. Nyilvánvaló, hogy itt az öröklött elváltozást a népi gyógyítás mágikus összefüggés alapján az apától szervesen származó anyaggal akarja gyógyítani.

Ismerik és használják a mákfefőzetet a síró kisgyermek csillapítására. Tudják, hogy veszedelmes mérég, és emlegetnek haláleseteket is a használatával kapcsolatban, de mégsem hagyták még el.

Kupuszinán a kenés és masszírozás mint fizikai gyógy mód igen elterjed. Hivatásos kenőasszonyról nem hallottam, hanem igen sok asszony ért hozzá, és egymás látogatása meg divánózás alkalmával ügyes kézzel megnyomogatják és kenetik egymás fájós tagjait. „Nyomkodd mán meg a hátamat, Verka, ha mán itt vagy”, mondják.

A bábaasszony tanult és értelmes nő, nem foglalkozik ilyesmivel.

Fájdalomcsillapításra leginkább a patikában kapható „huzatport”-t használják, amely a patikus felvilágosítása szerint koffeines kombinált por. Az elnevezés mutatja, hogy sokféle megbetegedés okozójának a huzatot tartják.

A NÉPI BETEGSÉGSZEMLELET

A betegségek eredetéről való felfogás és mibenlétükről való vélekedés megnyilvánul szavakban, kifejezésekben és babonás diagnosztizáló eljárásokban. Ezek elárulják a betegségdémonokban és a rontó személyek-

ben való hitet. Erre vall pl. a „megverték szemmel”, a „beboszorították”, „elvittek az álmát”, „rosszra gázol” kifejezés. Pl. ha lány vagy fiatalasszony arcán valami kis pattanás elmérgesedik, aztán elvakarja és másnapra már tele van a fél arca, nyaka vörös foltokkal, sebekkel, akkor, ha éppen búcsú vagy lakodalom előtt történik az ilyesmi, ami elcsúfítja a lányt, és elrontja az egész mulatságát, ezt azzal magyarázzák, hogy „alighanem beboszorították” az irigyei, vagyis valami rontás vagy boszorkányos tétemény van a dologban.

A „rosszak” közelebről meg nem határozott, körül nem írt fogalmai az egészség megrontóinak, de kétségtelenül nem tulajdonságot, hanem személyt jelentenek. A rontó erő perszönifikálása tűnik ki abból a szokásból, hogy az újszülött pólyájára keresztbe rózsafüzért (szent olvasót) tesznek, és az ott van egészen addig, amíg a kisbabát a templomba nem viszik bemutatni. A gyermekágy után az anyának ez az első útja ki a házból. A rózsafüzért azért teszik a pólyára, hogy a „rosszak el ne cseréljék”. A rosszak különösen a kisgyermek és a menyasszony körül leleselkednek. Ezért veszik körül a menyasszonyt is mindenféle rosszat elhárító babonával. Azért tesznek a menyasszonyi koszorúba és a „völégényi ruzsá”-ba (amit a kabát hajtókéjén viselnek) titokban az öregasszonyok két szál rutát keresztbe, azért tesznek a menyasszony cipőjébe ezüstpénzt, hogy távol tartsák a rosszakat. Ezt úgy mondják, hogy „rosszra ne gázoljon”. A rossz szónak ez a kifejezésmódja „rossz téteményt” avagy rontást jelent.

A babonás diagnosztikai s egyúttal gyógyító műveleteknek egész sora ismeretes Kupuszinán. Három jellegzetes műveletet külön elnevezéssel illetnek. Ezek az ólomöntés, a szénvetés és a mérés. Mindhárom dolgot a kisgyermek megbetegedése alkalmával csinálják.

Az ólomöntéssel meg lehet tudni — kinézni —, hogy mitől ijedt meg a gyermek. Amikor ugyanis a gyermek nyugtalan, álmából felijed és sír, vagy meredten néz egy pontra, az annak a jele, hogy valamitől megijedt. A megijedés mint lelki trauma tehát a tünetek előidézője. Az előidéző ok felderítése — a népi betegségszemlélet szerint — már maga elegendő a betegség megszüntetésére. Ezért csinálják az öntést olvasztott ólommal. Egy lavór hideg vízbe csurgatják, és a megmerevedő fém szélső alakzatából a fantázia segítségével megszületik a diagnózis: kutyától, nagy kendős asszonytól, géptől ijedt meg a gyerek.

Persze, az öregasszonyok a szakértői az ilyen megfejtésnek. De ha nem tudják biztosan megállapítani az ijedés okát, akkor következik a szemverés próbája, a szénvetés. Ezt az ősrégi és úgyszólván mindenütt ismert mágikus-babonás műveletet Kupuszinán teljeses vallásos köntösbe öltöztetik. Jól megfigyelhető a keresztény vallásos elemek keveredése az ősi pogány elemekkel. Előtte elmondanak három miatyánkot, három üdvözlégyet és három hiszekegyet, és a következő ajánlást: „Atyaisten, Fiúisten, Szentlélek Uristen, ajánlom ezen imádságokat azokért a lelkékért, akik szemverésben meghaltak”. Ezután egyenesen a kútról ho-

zott tiszta vízből pohárba töltenek, és kilenc szem izzó faparaszat vetnek belé. Innen a neve: szénvetés. Ha a széndarabkákból csak egy is lesüllyed a víz fenekére, az a szemverés bizonyítéka. De minél több széndarabka süllyed le, annál erősebb a szemverés. Ha a betegség okát ily módon kiderítették, akkor a szenes vízzel megmosdatják a gyermeket, egy kortyot itatnak is belőle, és a maradékot az ajtó mögé öntik. Akkor „mindjárt megfordul rajta a betegség”. A szénvetést nemcsak kisgyermeknek, hanem a beteg borjúnak, csikónak, malacnak is szokás csinálni, mert az állatok betegségét is szemverésből származtatják.

De mi is az a szemverés? Annyi mint erős nézés útján gonosz szándékú akarátvitel. Bosszúból, irigységből, megkívánásból a rontó személy mintegy szuggesztív úton képes megbetegíteni, a szemek ereje által. Az ilyenek különös ismertetőjének tartják az összenőtt szemöldököt vagy a szem színében látható, elütő színű pontokat (tarka szem), de a kupuszinaiak nem tudnak semmit a szemverők ismertetőjeleiről. Szemmel verni tud akárki, ha akar. Az ajánló imádságból kitűnik, hogy a szemverést olyan súlyos betegségnek tartják, amely halált is okozhat.

A szemverés leleplezésének és eltávolításának másik módja a mérés. Egy bögrébe kanállal páratlan számú kanálnyi vizet mérnek (3—5—7—9 kanállal), s amikor így bemérték, akkor ugyanazzal a kanállal egy másik bögrébe visszamérik. Ha ilyenkor több kanál víz lesz a mérés eredménye, akkor az a szemverés bizonyítéka. Azt állítják, hogy a víz rejtelmes módon megszaporodik a bögrében, és ez mutatja a szemverést. Kétségtelen, hogy itt a mérő személy tudatos vagy legjobb esetben tudat alatti jóhiszemű tévedéséről vagy elmerésről van szó, mert itt minden fizikai magyarázat csődöt mond. De amikor a kupuszinaiak előtt kételkedésemet fejeztem ki, akkor nem is fizikai, hanem vallásos magyarázattal álltak elő: a bibliai csodás kenyérszaporításra hivatkoztak, mert „az Isten megtehet mindent, amit akar”. S mikor azt vetettem ellen, hogy mit gondolnak, ha három asszony összedugja a fejét, akkor ők kormányozhatják az istent, hogy mit csináljon. Azt felelték: „Meg van írva a szentírásban, hogy egy hajunk szála sem eshetik le a fejünkről Önökülé” — és ebben meg is nyugszanak. „No és különben kinek ártunk vele? Senkinek!” — hozták fel önigazolásukra. Az ilyen babonáskodásokat olyankor csinálják, amikor férfiember nincs odahaza. Mert a férfi ilyenkor csak úrban van. Gúnyolódik, és hitetlenkedésével elrontja a varázslatot. Ha otthon van is, valami ürüggyel elküldik vagy kiküldik, előtte nem is beszélnek róla.

Vannak még sötétebb babonás gyógyítások is, amelyekhez csak egyes asszonyok értenek, akikhez el kell vinni a beteg gyermeket. A fiatalasszony úgy alkonyattájt bepakolja a gyereket, karjára veszi, és szó nélkül elmegy vele. Megy az utcán, senki sem sejtí, hogy hova. Befordul a sarkon, és lopva körülnéz, mielőtt belép egy kis házba. Ki is gondolna rosszat? Pedig aki benézne a kerítésesasadékon, ugyan különös dolgot láthatna: az asszony ott guggol a trágyadomb mellett. Három ruhada-

rabkát tűz a trágyadombba, és közben valami imádságot mormol. Aztán kiveszi a fácskákat, és egyenként végighúzza őket a gyermek szája szélén. Az anya ott áll mellette, és tartja a gyermeket. Aztán bebugyolálja, hazaviszi, és várja a hatást. Ha jobban lesz, akkor nem megy többet, de ha nem lesz jobban, még másnap és harmadnap estefelé is elviszi. Harmadszorra biztosan használ. Ezt a ráimádkozást nem szemverésnél, hanem az ún. „békánál” szokták végezni. Békának nevezik a kisgyermek torokbetegségét, amikor nyáladzik, és mirigye, azaz „békája” van az álla alatt. A népies leírás alapján a fogzási tünetekről vagy nyirokmirigy-gyulladásról lehet szó. Ez a babonás gyógykezelés egyszersmind példája az ürülék mágikus erejében való hitnek. A betegségdemont az undorító ürülékkel akarják elijeszteni, visszaretteneni. A hármas szám és a fadarabkák használata teljesen megfelel a mágikus kezelés kellékeinek. Itt nem az ürülék vegyi anyagai szerepelnek mint materiális gyógyanyagok, hanem a transzcendens erőiben való hit. Itt megemlítem, hogy a trágya egyébként ősrégi népi gyógyszer, nemcsak külsőleg mint borogatás, hanem a szárított trágya vizes kivonata is, amelyet régi orvosságos könyvekben „minden virágok vize”-nek neveznek. Magam láttam az Alföldön a használatát hasi kólika ellen. Kupuszinán nem hallottam egyébnemű használatáról, mint a fenti babonás ráolvasással kapcsolatban.

Még egy imádságforma ráolvasást tudtam meg, amelyet anyajegy elmulasztására használtak. Közlője ugyanaz az asszony, aki a spermával való megkenést beszélte el. Mivel ezt nem tudta megcsinálni, a ráolvasáshoz folyamodott, amely sokkal egyszerűbb, és ami a fő — használt. Szövege így hangzik:

*Atya, Fiú és Szentlélek nevében.
Atya-anya nélkül születettél
Pap-kántor nélkül légy eltemetve.*

Miközben ezt mondta, kereszt alakjában az ujjával jelet rajzolt az anyajegyre. Az anyajegy eredetére és létrejöttére vonatkozólag azt a nézetet vallotta, hogy a várandós asszonnyal történt különös dolgok ütköznek ki a gyermekek anyajegy formájában. Ez általánosan elterjedt néphit. Pl. ez az asszony nagyon megkívánta a szőlőt, amelyet az anyósánál egy táliban az asztalon látott, de az anyós nem kínálta meg vele. Az újszülött kisfiú homlokán a szemöldöke fölött olyan jegy volt, mint öt szem szőlő. Akkorák voltak, mint egy borsszem. De még másik jegy is volt rajta: a csecsbimbója alatt egy kis „palacsinta”, azaz fehér folt. Ennek eredetét azzal hozta összefüggésbe, hogy palacsintasütéskor egy palacsintát leejtett a földre.

A betegségekkel kapcsolatban meg kell még említenem a halálról való démonikus felfogást Kupuszinán, amely szintén megszemélyesítésben nyilvánul meg. A meghalás a népi felfogásban nem élettani folyamat,

az életműködések fokozatos megszűnése, hanem a Halál személy, aki elviszi az áldozatát. Van egy szólásmondásuk: „korpát adott a Halálnak”. Ezt arra mondják, aki valamely súlyos betegségből épült fel. Vagy amikor a gyermek beteg és fél a haláltól, azzal vigasztalja az édesanyja: „Ne félj, kisfiam, nem kell meghalni, majd korpát adunk a halálnak, és nem visz el téged.” Ebből kitűnik, hogy a halál olyasvalaki, akivel alkudni lehet, csereüzletet lehet kötni. Van egy kupuszinai népmese is, amelyből ugyanez a felfogás tűnik ki. Ezt a mesét később fogom közölni, mivel egészségügyi vonatkozásai nincsenek.

Itte kíváncsiaknak felsorolásra azok a tájszavak, amelyekkel betegségi tüneteket, elváltozásokat neveznek meg, azaz a betegségek népi nomenklatúrája: halottcsont = nagyobb növedék, hóttetem; balkács = balkezes, természet = a férfi nemi váladéka; nyomorult = gyengelemjű; béka = kisgyermek betegsége, nyáladzás, torokdaganat.

EGÉSZSÉGÜGYI VONATKOZÁSÚ SZOKÁSOK, HAGYOMÁNYOK, HIEDELMEK, MONDÁSOK

A kisgyermek körmét egyéves koráig nem vágják, „hogy lopós ne legyen a gyermek”, hanem az édesanyja lerágja. Haját sem vágják ollóval, hanem csak öt ujjukkal rendezik el. Amikor a gyermekek tejfoga kiesik, a kemence kuckójába dobják, és a következő versikét mondják:

*Egér, egér, adok neked csontfogat
Adjál érte vasfogat.*

Jellegetes mondásaik: — Aki piros akar lenni, káposztát kell annak enni. A kenyér héjától lesz piros a gyermek arca. Lágy kenyér harmatos szőlővel a legjobb a világon. Tele gyomorral nem jó lefeküdni, de még rosszabb üres gyomorral.

Régi egészségvédő népszokás a karácsonyesti asztalnál mézes fokhagymát enni, és aprószentek napján a gyermekek megsubrikázása. Ezek a régi szokások ma is élnek Kupuszinán, de a hozzájuk fűződő babonás hiedelem már feledésbe ment. Maguk se tudják, miért, de a szokást tartják.

A születendő gyermek nemének megjósolására vonatkozó hiedelem: ha a várandós asszony fenn viseli a terhét: kisleány, ha lenn hordozza: fiú lesz. Másik nemjósoló babona az, hogy a terhes asszonyra hirtelen rászólnak: „Micsodás a kezéd?” Ilyenkor az önkéntelenül maga elé kapja a kezeit, és megfigyelik, hogy hogyan. Ha a nyerege van fölfelé, akkor lánya lesz, a kézhát néz felfelé, akkor fia lesz.

A szerelmi hűség megtartásának babonás szokása a lakodalom alkalmával a vőlegény jelképes megkötése. A menyasszony a vőlegénynek mindkét csuklójára kék szalagot köt. Ezzel jelképesen magához köti a férfi szerelmét. A kötés az erőlekötés szimbóluma. Még egy lakodalmi

babonáról hallottam, amely a szerelmi hűség biztosítására szolgál. Egy öregasszony tanította ki a menyasszonyt, hogy egy szem cukrot dugjon el „valáho^{va}”, majd etesse még az újdonsült férj^{jel}el. Aki azt megeszi, annak mindig a felesége szerelme lesz a legédesebb. Ebben a babonában is nemi szervek váladékának mágikus erejében való hit tükröződik. Egyszersmind a párhuzamban a cukor és a szerelem édessége közt a népi betegé^{sz}emléletben oly gyakori hasonlóság elve nyer kifejezést. Csodálatosan összefügg minden a népi szemléletben. Ez a szemlélet globális, azaz mindent egybefoglaló. A primitív ember önmagát csak a nagy természet egy kicsiny részecskéjének tekinti, és összefüggést érez, hisz, tud egészen távoli dolgok és jelenségek között. A babonás műveletek képtelenségeit és különösségeit csakis ebben a természetszemléletben lehet elfogadni és követni. A hasonlóság elve alapján kezelik a sárgaságot népiesen sárgaré^pán vagy aranygyű^rűn állott vízzel, a vérszegénységet vörösb^{or}ral stb.

Itt említtem még meg, hogy az ikergyermek^{ek} születését arra vezetik vissza, hogy az anya a terhesség idején ikergyümölc^söt evett vagy pl. ikeruborkát vett a kezébe. Természetesen itt nem az uborkának, hanem az ikertermésnek van szerepe. Mivel kertgazdálkodással foglalkoznak, náluk gyakori eset, hogy ikeruborka adódik a kézbe.

Kupuszina állítólag egykés falu. Konkrét adatokat erről nem tudtam kapni. A születek^{ek} korlátozása nem népies szerekkel történik, hanem a nép elég jó^módú és reális felfogású arra, hogy Zomborba menjen, és megtalálja azokat, akik megteszik a kívánt szolgál^{at}ot. Beszélnek hirtelen elpatkolt, makkegészséges menyecskekről, de nem feszegetik a dolgokat.

A szülés körül semmi babonás szokásuk nincs, az újszülöttek köldök^{sz}inó^rját sem teszik el védő amulettként, hanem eldobja a bába.

(Folytatása szeptemberi számunkban)

ÉLETEM TÖRTÉNETEI

ERŐS ISTVÁNNÉ KOVÁCS TERÉZ

Igaz történetemet szeretném leírni. Se iskolám, se segítő kéz nincs mellettem. Csak az óra ketyegése tudatja velem az idő múlását. A múlt örömei és árnyai kísértnek nagy magányomban, és ez a magány adta a tollat a kezembe. Nem hajtott senki, hogy írjak, írok a magam jószántából, mások okulására.

1974. május hónap elseje, gyönyörű, napos délután van, és ezen a délutánon határoztam el magam, hogy belefogok egy óriási munkába; mert az élet a kapát adta a kezembe, s nem a tollat. Őreg, s nemsokára reszkető kezem elbírja a kis tollat. Hatvankét nehéz esztendő nyomja a vállam, s az élet ezer viharja vonult át fölöttem. De szép viharok voltak, mert fiatalon értek. Csak a koporsók, amelyeket kikísértem, fájó sebek maradtak.

A nyomort megszínesítő gondolkozás, a jövőben bizás segedelmével a mindennapi keserves munka után más-más álmot szőttem: magam elé varázsoltam, amit csak tündérkert teremhet -- és hányszor rájöttem, hogy ez soha nem valósul meg, de azért görcsösen ragaszkodtam, hogy de mégis úgy lesz; s a sorsot szidjuk, s ha ez így van, akkor ő a hibás. És nagyon kevesen mondhatják, hogy minden álmom, minden vágyam teljesült. Csak mikor már a dér megüti hajunk szálát, akkor ismerjük be, hogy lehetett volna ez másképp is, csinálhattuk volna másképp is. De az akaratumk, az a döntő: így akartuk, így lett, ezen változtatni nem lehet; s akkor megint szidjuk a sorsot. Most, ha újrakezdenénk, hiszem, hogy csak ez a sors várna ránk, ezt választanánk, amit százszor megszidtunk.

Én már gyermekéveimben kis öreg voltam, mert az első világháború a gyermekkedélyemre is rányomta a bélyegét, és könnyet, bánatot láttam, bármerre fordultam. Csak arról beszéltek a felnőttek, ezt tanultuk, így telt a gyermekkorom — csak ezzel kezddhetem életem regényét.

MEGTÚRT JÖVEVÉNYEK

1912. július 23-án a gólya Hertelendifalván, a Magyar utca 367-es számú házába hozott. Hát nagy öröm nem volt a szülői házban. Ahogy

örültek születésem előtt, olyan bánat lett születésem percében. Ahogy Bélésné elvégezte a dolgot, hitta az édesapámat, hogy jöjjön nézze meg, hogy milyen gyönyörű, egészséges, szép leánkácskája született, s egy üveg pálinkát hozhat az örömömre. Igaz, hogy fiút vártak — de nekem volt annyi eszem, hogy lány legyek, amit most se bánok. Ha más egyáltalán lettem, hát az így jó. Hát édesapám nagy örömeben felkapott, de le is tett, s kiment. Elfelejtett pálinkát hozni. Három napig be sem jött. Nem tudták a házbeliek, se a szomszédok elképzelni, mi csinálta ezt a nagy változást. De Bélésné nem volt az a bábaasszony, aki félt a maga szelítől, hát kiment a lelkire beszélni, hogy nem kell úgy búsulni, hogy lány lettem, majd a következő fiú lesz. „Nem is az a bajom — mondja édesapám —, nem tehetek én róla, hogy ilyen szörnyszülött gyermekem lett.” „Mit beszélsz, Joskacska! Hát minden száz gyermekből akad ilyen szép, aranyos, egészséges, hát te mi hibát kapsz?” „Hát nem látja, milyen háromsarkos fejű, s velem ne csúfolódjon” — mondja elkeseredve az apám. „Ó, te Jóska, úgy látszik, te még nem láttál újszülött bubacskát! Gyere be, mán háromnapos, most mán másképp néz ki.”

Addig csalogatta, hogy nagy káromkodva bejött. Én meg nagy bölcsen nyökögtem. Az se sírás, se semmihez hasonló nem volt, csak hírt adtam magamról, hogy vagyok. Odapislant nagy félve, hogy most mit lát, de megrökönyödésére csalódott annyira, hogy felkapott, mághoz szorított, „nagy lányom”-nak szólított. Onnantól élete végéig én soha „kicsi” nem voltam. De olyan szép se volt senki, mint én. Hathónapos koromban mán a tenyerén álltam. Hát így békült ki velem édesapám.

Kilenc hónapos koromban mán olyan dolgok jöttek, hogy édesapám hazaköltözött Debellácsra, én meg anyókéval itt maradtam Hertelendifalván. Ő meg minden héten egyszer eljött, megnézett, s nekem hozott valamit.

Ezerkilencszáztizennégy nyarán kidobolta a kisbíró, hogy kitört a háború. Az akkortájt negyvenesztendő telepesek, öregapáink, akik mán nem voltak golyó élé valók, itthon maradtak a földet művelni s az asszonyokat ijesztgetni. Minden hír rögtön az egész falu tudomására jutott. A jegyző az itteni bevándorlott székely népet kigúnyolta; mert erősen el voltak rományosodva, s még a viseletükben is elég sok volt a román. Írástudatlanok voltak — ezt kihasználva költötte a rémhíret: „A lámpást égve hagyjátok! El kell menekülni!”

Úgy egy délután összeszedte a nép a kicsi holmiját, kinek kocsija volt, az többecs két, s megindult a menekültek vándorserege. Asszonyok, gyermekek és az itthon maradt öregek és nyomorékok Versec felé vették útjukat. Édesanyámnak gyalog kellett menni az alibunári sáncokig. A testvérem tízesztendő volt, őt az ő apja rokonsága fel-felvette a kocsira, hol egyik, hol a másik. (Mert a kocsik úgy meg voltak terhelve, hogy nem tértek, s aki egy kicsit megnyugult, az megint kellett gyalogoljon.) De énnekem debellácsi volt az apám. Anyókám a hátán vitt, míg meg nem szánták. Egyik gyermeke egyik kocsin, a másik a mási-

kon, s élelmiszert is csak, amennyit bírt. De az is lassan elfogyott. Éhezve, fázva ott kuporogtunk az alibunári sáncokban, én sírtam az éhségtől, s anyoka velem. Édesapám nővérenek az ura tábori csendőr volt: Kapocsi sógorom. Az meg visszaküldött fuvaroskocsin, hogy ne féljünk semmitől. „Csak nyugodtan dolgozgassanak, amíg elmúlik a háború.” A bátor, kemény, meggondolt szavaktól a nép bátorságot kapott, s ki hogy tudott, hazaszállingóztak. Egypár nap múltán hoz egy levelet a nevemre a tábori posta. Édesanyám már írástudó volt, a levelet felolvasta, hogy aranyos nagy lányom, költözz Debellácsra (vagyis Torontálvásárhelyre), ha Pancsovát lövik, ti onnét hamarabb tudtok az ország belsejébe vándorolni. És édesapád házáat tapaszd, meszeld, míg hazajövök.

Ezt Kapocsi sógoromnak köszönhattük, mert ő volt a közvetítő. S erre bement anyám a helyi községházára a hadisegély miatt, mivel két leánygyermek volt. A községháznál kiutalták, hogy amelyiknek hertelendi az apja, az kap, a debellácsi nem kaphat. Akkor felmentünk Debellácsra, az ottani községházára. Ott meg örömmel fogadták az anyámat. De kérdezték, hogy a hertelendi kislány apja a háborúban van-e. Hát ott volt. „Hát egy hazáért harcol a két férfi, hát, Balogné, hozza mind a két gyermekét, mert csak itt folyósítjuk a hadisegélyt.” És a ház se maradt üresen. Így költöztünk Debellácsra.

De több levelet nem hozott a posta három esztendeig. Sírt is édesanyám eleget, és minden este imádkoztunk, hogy hozd haza, édes jó istenem, édes jó apámat. Annyit imádkoztunk, hogy egy este ordítani kezdtem: „Hozsd hazsa, hozsd hazsa!” Édesanyám rémülve kérdi: „Mi az, fiam?” Annyit imádkoztunk, a jó isten nem hallja, hát most kiabálok, hogy mán egyszer hallja meg.”

De múltak a napok, a hónapok, nem jött a levél, amit vártunk. Annál is jobban, mert kivolt a szekerünk rúdja. Apám testvéreinek kinyílt a szeme: Jóska elveszett, meghalt, és a törvénytelen gyermeknek nem jár a vagyon, pakoljunk haza. De bizonyítani nem tudták, mert halottlevél se jött. Így a fondorlat, az irigység csak halmozódott. Éppen csak hogy megtűrték bennünket, ment a községháznál volt pártfogónk. De az életünk pokollá vált. Édesanyám szántani járt napszámba, más lovával, potom áron, de csak a testvéreknek. Este hozott egy kis lötyöt, nekünk az is jó kellett legyen; mert egyikünknek se volt apja. A mindennapi prédikáció kijárt, hogy kegyelemkenyéren élünk, pedig megdolgozott anyám érte.

Így haladt az idő, amíg én is kezdtem megtanulni gondolkozni és beszélni jól. Anyám sokat-sokat dolgozott, és az ottani néppel megszerettette magát, úgyhogy az Újsoron lakók ugyancsak pártolták kedvessége, okossága miatt az éneklő, jókedvű, fiatal, szép asszonyt. Csak akkor eredt meg a könnye, mikor magunkra voltunk, a keserűség akkor tört ki belőle. Mi is vele sírtunk, hogy már jönne egy levél, akár él az apám, akár nem, ne legyünk bizonytalanságban.

Elmúlt három keserves esztendő. 1918 januárjában a postás hozza a levelet, megint nekem. „Édes nagy lányom, édesapád nemsokára hazajön. Mert hat hónapig szöktem, hogy megláthassalak. Csak teérted túrtam a rabságot három éven keresztül; mert orosz fogságban voltam. Látni akartalak, aranyos, nagy lányom. Százszor elpusztítottam volna magam, de csak érted éltem. Pedig énnekem nagyon jó volt a többihez képest, mert én kilenc nyelven beszéltem, s ezért jó sorom volt. De a szökés nem sikerült, mert rám vigyáztak a legjobban. Egyik sarkon fehér voltam, akkor a vörösök fogtak el — mikor vörös lettem, a fehérek fogtak el. Még bolondházba is bedugtak, mert nagyon üttem a fejem. Egy sarokkal ha arrább mentem volna, haza tudtam volna jönni a fogságból... Fiam, nagyon nehéz a szökés, de a bolondházból tán csak igazi bolond tud megszökni. De a végén csak megszöktem. Azt leírni nem lehet, milyen szenvedések árán...”

Anyám hangosan olvasta a levelet, én csak annyit éntettem, hogy az apám hazajön, és határtalan volt az örömom. Hát azért imádkoztunk minden este! Anyám meg szaladt az Újsoron végig, kiabálta, Julcsa néni, levél, én meg nem tudtam, mi lelte anyámat, ugrált, táncolt: „Nem dob ki senki, itt a levél!” Én meg csak egy papirost láttam a házból a kezében, nem tudtam, mi az értelme Kimentem, egy csomó falevelet szedtem, hátha annak is úgy örül az anyám. De ő nem törődött az én levelemmel, csak mutogatta az Újsor-belieknek, azok meg csak jöttek és jöttek nap mint nap, csak a levelet olvasták számtalanszor, naponta. Már tudtam kívülről. Attól a naptól kezdve nem sírtunk többet. Él az én édesapám, hazajő!

De telt-múlt az idő, mi meg csak vártuk a nagy napot.

KISKOROM FÉLELMEI

Legelső emlékem miről maradt meg? Kicsi házunk az Újsoron fehérre meszelt, kétablakos, kicsi kertvel. A ház belseje es fehérre volt meszelve, egyetlen szobácska, kemencével a sarokban, két ágy, egy asztal, négyöt szék, egy kas (ott úgy hívták, hogy sublót), egy óra, és kész volt a bérendezés. A konyha istállónak is volt bérendezve (padlásra, a hiba es ott jártunk fel) egy nyihán tyukocska, de azoknak a szabad ég volt a lakóhelyük, egy tarka kuttyánk, a Bundás, egy koca tizenkét malackájával, egy tehenke — ez volt mindenünk széllyes e világon. Énnekem jó volt, az én szénám rendben volt, de 1917 sok mindent hozott, amit ma sem felejték el.

Nagy öröm ért: a Bundásnak négy gyönyörű kölyke lett. Az első Violának híttam — a többinek nem értem reá nevet adni: anyokám belélódigálta egy teli vider vízbe. Utána a Violácskám. Meghagyta a testvéremnek, hogy temesse el a kertben. De nem hagyom ám, ordítottam, csak úgy, hogy összefutott a szomszédság. Mindenki mást mondott: verjenek meg, vigyenek faluba. A sok asszonyok közt tizenhárom

esztendő testvéremnek volt a legtöbb esze. Keresett négy Frank kávé katulyát: „Gyere, Trézsikém, tegyük a kutyácskát belé, vigyük a kertbe, de hallgass! Hát mért nem érted meg, hogy mit akarok? Hallgass ide! Hátravigyük a kertbe, a csipkerózsa tövébe. Elássuk. Jövőre kinő egy kutyafa, s annak minden ágán lóg egy kutyacska. Legszebb lesz a Violacska. De csak akkor, ha jó mély gödröt ásunk.”

Ástunk volna, de nem volt ásonk. Így nekiálltunk, tíz körömvél gödröcskéket vájtunk. Az ölesztendő kezem hamar felmondta a szolgálót... Elmentem, kerestem szép, veres rongyocskát, csináltam a sírokra keresztet. (Csak azt csudálom, hogy tudtam, mikor se temetőbe nem jártam, se halottat nem láttam azelőtt.) A testvérem reám hagyogattott, hogy minden áldott nap locsoljam meg, mert ha nem, akkor nem lesz kutyafa, se rajta a Violám. Szót fogadtam, de annyira, hogy a heti piacról anyoka egy viderkével jött haza, hogy tudjam locsolni a kutyák sírját. Ők meg haltak meg a kacagástól, mikor mindennap fogtam a locsoláshoz. De nekem hasznom lett belőle. Elsősorban volt egy viderkém, s az az enyém volt, ahhoz senkinek nem szabad nyúlni. Dárius se őrizte jobban a kincsit, mint én. Másodsor: volt dolgom, azt a világ sűrű kinciért se mulasztottam el. Majd jöttek az esők, s akkor azt mondták, most nem kell locsolni. De tavaszra csak a rózsák nyíltak gyönyörűen. Lassan elfelejtettem a kutyát is, a locsolást is.

Én elfelejtettem a bánatom. Ez volt az első.

Vásárnap délután a lányok összegyűltek a vásártéren játszódni. Én ott lógtam köztük. „Eridj félre, Trézsiike, te kislány vagy, te játsszál a kicsikkel!” Hát mit kezdek én a kicsikkel, mikor azok nem tudják azt játszani, amit a nagyok! Próbálgattam, hogy lássák, én es tudok úgy szaladni, mint ők, ugyancsak nyújtogattam kicsi lábaimat. Láttam, hogy érek velük, de mégsem engedték, hogy ott játsszak velük. Párosával összefogódtak, elől egy tíz lépésre volt a macska, az utolsó pár elkialtotta magát: „Cica-mica, melyik szömöd fáj?” „Mind a kettő egyformán.” Akkor kezdtek szaladni: a macskát el kellett kerülni, s ha a macska megfogta az egyiket, akkor a másik lett a macska. Ott lógtam köztük. Csak mondták, hogy kikapok, de tudtam, hogy nem kapok, mert ott volt a testvérem. Ha ő ott volt, az jó volt.

De ott volt a „taknyos istálló” is. Édesanyám úgy óvott a taknyos istállótól, hogy jobban féltem, mint a hétfejű sárkánytól. „Ne menj közel, édes fiam, hazajönnék a bikák, kitapossák a beled!” Este, mikor jött a csorda, a világ kinciért — semmi könyörgés nem használt — nem volt szabad kimenni, és kész. Pedig én minden este kinéztem az ablakon, és soha egyetlen bikát se láttam. Csak sorakoztak a tehenek haza, s a pásztor a taknyos istállóba öt-hat tehenet behajtott, az ajtót becsukta. Valami ördögös dolog lehetett a dologban. Hiába mondtam, nincsenek bikák, de hasztalan minden, nem volt szabad az út, csak mikor az utolsó tehen es eltűnt a látóhatáron.

Hát nagylányok elhatározták, hogy — eltesznek láb alól. Megragad-

tak közös erővel — köztük az édestestvérem —, belöttek a „taknyos” istállóba. Kézvel-lábval, fogval hadakoztam, de a túlerő győzött, bécsukták, s reám zárták az ajtót. Én meg ordítok vadállat módjára. Megint nem láttam semmit, egy bikát se, csak egy hatalmas jászolt egyik felől es, a másik felől es, egy hatalmas nagy ostort, egy vidret, egy szégen láncok lógtak — de bika sehol. S akkor ébredtem rá, hogy micsoda borzasztó lehet az a bika! Féltében rúgtam az ajtót, ráztam a kilincset addig, míg esze nem estem eszméletlenül. A nagylányok, mit se törődve velem, estig játszódtak, s akkor hazasorakoztak. Engem ott fejtettek.

Este jött a pásztor, kizárta az ajtót — alig tudott tőlem bejönni. Mikor meglátott ájultan, elordította magát: „Balogné, szaladjon, a kislánya halva van a takonyistállóban!” Orthon szépen a fehér ágyban ébredtem fel halottaimból. Édesanyám simogató kezét, síró hangját hallottam. Mikor felébredtem, megszidott: „Látod, édes fiam, megmondtam százszor, hogy ne menj a takonyistállóhoz!” Ez volt az első szidás életemben, de ez borzasztó volt: annyira hibásnak éreztem magam, hogy nem juttam szóhoz. Nem is mentem soha többet közel az istállóhoz, pedig alig volt száz méterre tőlünk. De a testvéreimet soha életemben nem árultam el, mert én voltam a hibás: miért nem húztam magam meg. Leültem volna, mikor mondták a nagyok.

Mindenütt ott lógtam, ahol nem kellett. Édesanyám nem vert meg, de mikor útban voltam, s nem bírtak velem, ágyba parancsolt, hogy nyugodtak legyenek. Ha nem is aludtam, de akkor nem voltam senkinek lába alatt.

Julianna-napkor megint egy kicsit rosszakodtam, újra ágyba kerültem. Már az álom kerülgette a szemem, egyszer csak az ablakba tettek egy négysarkos ládát. Elég nagy valami volt rajta, ami aztán szépen énekelt. Hogy hányszor, azt nem tudnám pontosan, de azt tudom, hogy attól a naptól nem hallottak tőlem mást, csak énekeltam, annyira megtetszett. Csak később tudtam meg, hogy az gramofon volt, és édesanyám névnapja, és őt azzal megköszöntötték a jó ismerősök. Kérésemre sokszor „énekeltek”, én meg vele énekeltam; de csak az ágyban volt szabad lennem. Jól éreztem magam. Addig nemigen daloltunk, mert édesapám a háborúban volt, de attól a naptól hangos volt a házunk.

A gramofon elég kezdetleges lehetett (vagy a hanglemez már sokat játszott) — elég az, hogy én szóról szóra úgy énekeltem, ahogy a gramofon énekelte; pedig én már tisztán beszéltem. Anyokám meg, hogy én tisztán mondjam, velem együtt énekeltem sokszor, de a sodromból nem tudott kihozni. Bárki odajött, mindenkinek csak úgy mondtam, ahogy a gramofon:

*„Nem lett több tenyérynői hely tem putta tíromon,
Eletett katonák tette let a vánkotom.
Ahova le fognak tenni*

*Tiomra nem borul tenki, tenki, aki él,
Tavat nem fakatt rám zöldet,
Elbordja rólam a földet mette majd a tél.”*

Ez volt az első dal, amit megtanultam. Mikor látta anyám, hogy milyen gyorsan tanulok, akkor ő is énekelgetett, én meg figyelmesen tanultam. Azután nem volt annyi baj velem: lekötött a tanulás. Csak lestem a szájából kijött hangot, a hangsúlyt, a szavakat, hogy az úgy hallatódjon tőlem is, mint a nagyoktól.

Közben jött a Szent József-i nagy vásár. Teli volt a nyomás kocsi-val, lovakkal, nyüzsgött a nép. Oda se volt szabad egyedül menni. Már késő délután volt. Én a házunkat kellett őriznem (hogy el ne vigye valaki). A kaputól tovább nem volt szabad menni. De a vásár érdekelt. Alig vártam, hogy egyszer már mehessek a vásárba. A népek jöttek-mentek, a gyermekek mutogatták a vásárfiát, én meg nagy keservesen őrzöm a házunkat. Egyszer csak éktelen nagy sírás veri fel az amúgy is zűrzavaros vásárt. Minden zaj elcsendesült a borzasztó sírástól. Hát tölünk a harmadik házban laktak Pestiék, az ő kislányuk sírt olyan borzasztóan. Jött haza, hárman vezették, csendesítették, de hiába. Jöttek a népek, hallom, hogy a majomnak cukrot akart adni, az meg elég mérges volt, elkapta a kezét, és a fogát beléeresztette a kezébe. Pesti Trézsit megharapta a majom — elment a kedvem a nagy vásártól. Másnap, mikor kocsik, lovak nem voltak, csak a gyermekvásár, nem lett volna valakinek annyi pénze, hogy engem kicsaljanak a vásárba. Vásárfia nélkül maradtam. Nem búsultam miatta: az én kezem nem harapta meg a majom. De fogalmam se volt, hogy mi az a majom, vagy milyen. Nem is törtem a fejem rajta, azt hittem, hogy az egy borzasztó valami, amivel nem jó találkozni. Egypár nap múlva híre-helye sem volt se majomnak, se annak a sok embernek. Újra csendes volt a vásártér.

Máshol is tudtunk játszani. Kimentünk a vasútra, ott játszottunk vagy harmincan is. Ha jött a vonat, félrerebentünk. Mihelyt a vonat továbbment, mi mán a vasúton próbálgattuk, hogy ki tud hosszabb utat tenni a sínen. Addig próbálkoztam, hogy a rámpára értem, ott meg a vékony lábacska beszorult a két sín közé. Síráásra fogtam a dolgot. Jöttek is segíteni, hogy kihúzzuk, de a többi se volt nagyobb, mint én, s egynek se jutott eszébe, hogy a lábam egy kicsit el kéne fordítani, csak küszködünk, hogy kihúzzuk. De inkább csak a vas lehúzta a bőrt. Egy véres folt a másikat érte, húztuk mindenféleképpen, de a lábam, az nem jött ki közben. Kovačicáról beért az állomásra a személyvonat, én meg alig két kilométerre kínlódom — mert azt tudtam, hogy elüt a vonat. Az meg jött, de olyan gyorsan, hogy én minden erőm elvesztettem. A pajtásaim félrefuttak, csak én maradtam a sínen. Kicsi kezem járt, kiabáltam a vonatnak, hogy álljon meg, annak meg a füttyölője csak hasította a levegőt, a vonatvezető az nem tudta, micsoda ke-

lepcébe kerültem, biztosan hitte, hogy rosszkodom, s már két-háromszáz méterre tőlem... Tudtam, hogy a lábam levágja (de hogy halálra gázolhat, azt még nem tudtam, csak a lábam féltettem) — egyszer csak valahogy ijedtemben elfordítottam, és kijött a lábam. Én félreugrottam, de még meg se szusszantam, s a vonat elrobogott mellettem. A vonatvezető még kieresztett valami forró gőzt, hogy megijesszen, elestem, úgy megrettentem. Úgy maradtam a földön. A vonat már rég nem látszott, én még nem tudtam lábra állni. Nem merem megmondani sohasem: tudtam, nem elég, hogy úgy megijedtem, hanem még jól kikapok. Azt hittem, a veréstől meghalok. (De jóval később, körül tíz év múlva kaptam verést, amit verésnek hívnak — most is itt vagyok, nem haltam bele.) A vasútról megint mindig elkergettek a nagyok, mégis odamentünk. Tudtam, az ilyesmivel hallgatni kell, még a testvéremnek se dicselkedtem vele, a gyermekeknek meg nem érte fel egynek se az esze, hogy én milyen borzasztó helyzetben voltam. Ők tovább játszottak, én meg lassan hazasomfordáltam. Olyan jó lettem, hogy otthon feltűnt. Arra magyarázták, hogy biztos beteg vagyok, s még a kedvem keresték. De én csak komoly, csendes, jámbor lettem, lefeküdtem. Ki voltam fáradva. Hazudni nem tudtam, de hallgatni, eltitkolni, azt igen.

Kialudtam magam, s minden a régi lett. Nem merem rágondolni, félttem, hogy elámulom magam. Amerre mentem, minden fordítva esett ki. Én jól akartam, és jó akartam lenni, de sehogy se sikerült, hogy egyszer, bár hogy egyszer megdicsérjenek. Hát ez nem volt.

Volt egy nagy fatörzs, le volt fektetve a földre. Én felmásztam, a másik, álló fát megöleltem, a lábam hintáztattam. Nekem ez tetszett, és jólesett. Egyedül voltam, senki nem szidott, se nem tanított a rendre, s ez végtelen boldogság volt nekem. Lelkem nyugodalmára hogy meddig lógattam onnét fentről a lábam, azt nem tudnám, mert az idővel sohasem törődtem. Este, vagy dél, mindegy volt — én játszódtam. Egyszer a szomszédék kislánya kijött, megzavarta az én ártatlan játékomat. Hisz nem ártottam senkinek. Ő meg jó közel jött. Eleget könyörögtem, eredj félre, Misuka, mert megrúg a lábam, s akkor, tudod, az fáj, ő nem ment félre. De az én lábam se állt. Addig-addig, hogy egyszer az orrát megrúgtam. Ő meg, mint a nádibika, ordítani kezdett. Hazament nagy bőgve, hogy én megrúgtam. Hát én is hazasavanyodtam. Tudtam, biztosan az anyjától kikapok — hát én elbújtam. Jött is Zsuzsa néni nagy széllel, de mondja az áldást. Én meg a mi házunk kapuja előtt felhúzódtam a kapus mellé. Azt hittem, nem lát meg. Nagy feldühödve odajött, s avval nagy kezivel az én pirinkó kezem úgy megverte, de úgy, hogy csupa piros lett. Életemben addig nem kaptam senkitől. Nem is fájna most sem — de nem voltam hibás, ő jött oda, mi se történt volna, ha ki nem hozza az ördög Misukát. Zsuzsa nénit meggyűlöltem. Egész életemben, mikor odajött, mindig zártam be előtte a kiskaput, hogy ne tudjon bejönni. Édesanyám kérdi, mért zárom Zsuzsa néni előtt bé a kiskaput. Én meglepődtem avval a válasszal, hogy ne jöjjön nálunk. De

nem merem ezt se megmondani, mert édesanyám olyan szépen mondta: „Zsuzsikám”. Azt hittem, őt jobban szereti, mint engem, és féltem, hogy ő is megver. Zsuzsa néni mindennap jött, én meg mindennap bezártam a kaput. (De Zsuzsa néni se mondta, hogy rávertem a kislány kezére.)

Közben jött más, ami megijesztett. A kocánknak tizenkét kicsi malackája lett. De örültem! Kicsikék voltak, szépek, úgy ugráltak, versenyt futtak. Én es futtam velük, de nem merem simogatni, mert az anyjuk nem egyezett belé, csak úgy röfögött. Én féltem tőle, így csak messzebről szeretgettem őket. Egy szép nap beborult az ég, a felhők feketén hömpölyögtek, már majdnem a földet érték. Jött a nagy zivatar. Dörgött az ég, villámlott, egészen elsötétült, a nap nem látszott. Előre jött a szél, az ágakat a fákról letördelte, az eperfák alja tele-tele eperrel, egyik fa alatt fekete, a másik alatt fehér. És akkor odaért a vihar. Teljes erővel rázta a fákat, nagy cseppekben esni kezdett az eső, mind sűrűbben. Az eső felázta a száraz földet. Elég sokáig esett, az utcán csak úgy bugyorgott, mintha forrtak volna az esőcseppek. Azután újra gyönyörűen kisütött a nap. Egy jó óra múlva már elitta a száraz föld a vizet, de a sáncok, azok teli voltak a házak előtt vízzel, s a testvérem ki akarta a kocát malackáival eresztetni az utcára, hogy szedjék fel az epret. Egy malacka belémet egy tócsába, s a szép fehér szőre bé-sárosódott. A testvérem felkapta, belétette a hordóba, hogy lemossa a sárt róla — de a malacnak nem tetszett, iszonyúan kezdett visítani. A koca se lett rest, neki avval a nagy szájával a testvéremnek, nagy röfögéssel! Szerencsére elég rossz volt a kapunk — deszka volt, hézagok voltak —, a testvérem hagyta a malackát a hordóban, s felmászott a kapu tetejére. A koca oda is elkergette, a kaput avva a nagy fogával megfogta, rázta, röfögött; a malackának se tetszett a hideg víz, az visított. A lány meg sikoltozott, valahogy felmászott a kerítésre; az vert fal volt, így meg lett mentve. De a koca nem engedte. Összefuttak a szomszédok, de egy se mert a kocával kezét fogni. Ütték a kapun keresztül, de be senki nem mert menni, míg a szomszédasszonynak mentő ötlete támadt: hátulról az udvar falán átmászott, a malackát kiragadta a hordóból, előre kinyitotta a konyhaajtót, hogy tudjon béugrani, bé es ugrott, magára zárta az ajtót. De a koca nem kergette, hogy rábbet nem visított a malacka. Egy darabig még röfögött, s akkor megbékült. A hab úgy jött ki a száján, míg élek, soha nem felejttem el. Azóta se látta olyan veszett disznót. Nem próbáltam simogatni a malackákat.

Édesanyám beíratott az óvodába. Addig még a faluban nem jártam, csak kocsin vitt némelykor az anyám, mikor a szántásból jött. Apám testvéérének az ő lovaikkal szántott, s mindennap hozott egy forintot. Ez volt a bére, mikor szántani volt; s a karincája alatt hozta nekünk a vacsorát. A pénzcskét vigyázta, mert ő kereste. Nem volt soha költekező, a nehezen keresett pénzt nem szórta el. De ha én már óvodás lettem, akkor nekem óvodástáskát kellett veygen, és uzsonnát tisztességest kellett tenni, mert nagyon lefigyelték a hertelendi menyecskének minden

lépését. Hát gyönyörű bőrtáskát vett, csupa virág rajta. Párszor elkísértek, megtanítottak, merre kell menni — ment az óvoda a központban volt —, hogy el ne vesszünk mi, kik az Újsoron laktunk.

Óvónéni nagyon jó volt. Tanított verselni, és én hamar megtanultam a verset, én voltam a versmondó. Mindennap felkérdezett, hogy ne ő mondja, s a többiek megtanulják. („Édesapám hazajött már, földünket fölszántotta, fehér galamb szállt a földre, édesapám örömére.”) Eljött az uzsonnaidő, a kezébe vette a sok kis táskát, kosárkát, kiállt az udvarra, és kérdezte szépen, melyik kié. Az enyém, az én kis táskám sehol! Mikor látom, az enyém nincs — hát nagyon tetszett egy kis, födeles kosár, mondom: az enyém. Óvónéni ideadta. Azt gondoltam, ki tudja, biztos manna van benne... De biz csak paprikás szalonna volt, amit én nem szerettem. Jobb híján leültem, nagy nyugodtan eszegettem. Egyszer csak látom, hogy jön egy kislány, sorban nézi, kinél mi van. Megáll előttem: „Te kislány, ez az én kiskosaram.” „Lehet — mondtam —, az enyém nincs meg.” „Jó, edd meg az uzsonnát, aztán majd a kiskosarat ideadod. Aztán majd szépen keresd meg a tied.” „Nem eszem, én nem szeretem a szalonnát! Én már kerestem az én kistáskámat, de nem lelöm senkinél!” „Hát szólj az óvónéninek!” Ő két évvel öregebb volt az előtti évben is járt óvodába. Mentünk mindenkire sorban újra — de soha nem kaptuk meg az én kistáskám. Óvónéni se találta meg. Haragudtam magamra, mért vettem el a másét. Megvert a jó istenke, jól tette. A táskát nem sajnáltam, mert bűnösnek éreztem magam. Fel fogadtam: sohse bántom a másét.

(Folytatjuk)

JEGYZET

Az idén 76 éves hertelendi (Vojlovica) Erős Istvánné Kovács Teréz neve eddig sem volt ismeretlen — néprajztudományi körökben. Felsőrolni is hosszadalmas lenne, hány hazai és külföldi kiadvány adatszolgáltatója népdalaival, meséivel ő vagy édesanyja, Kovács Julianna. Hogy a dél-bánáti székelység és a jugoszláviai magyarság kollektív tudata egy szegmentumának nemcsak őrzője, hanem saját életsorsának lejegyzésével írói megszólaltatója is, azt 1967-től a mai napig teleírt füzetek tanúsítják, amelyeket itt egybeszerkesztettünk. Az írásnak valóban a legfőbb kérdésével kellett megbírkóznia, amikor újra és újra nekifogott életútja megörökítésének: mi adhat kellő távlatot az élet meghatározó, személyes tragédia megragadásához. A keserű tapasztalatot igazolja ő is: a tragikus sorsalakulás (bele nem nyugvó) elfogadása hozza ezt a megváltással felérő felmentést. Nemcsak a személyes sors tragikuma, hanem a hányattatás, a kétlakosság, az orthontalanság is az írói érzékenységet előlegezi szerzőnkél. A népi életírás alábbi darabjának leg-

teljesebb változatát, érzésem szerint nem véletlenül, akkor kezdte írni, amikor — már egyik felnőtt korú gyermekét is elveszítve — 1974-ben, meszelés közben szemébe „leccsent” a mész, s többhetes kórházi kezelésre szorult: talán így láthatta meg újra angyalát, s a való világot annak szemével.

Népi életírása időben nagyjából a két világháború közötti időszakot pásztázza. Gyermekjátékok, népszokások, népi gyógymód néprajzi érdekességű leírása, a paraszti népelet és a cselédsors mozzanatainak érzékeltes előadása az erényei ennek az életírásnak. (Olyat is megtudhat belőle az olvasó, amit a szófejtő szótárból például nem: hogy a *kapsi* a ládika, szekrényke jelentésű, latin eredetű *kápsa* szót őrzi a népnyelvben, s nyilvánvalóan belőle származtatható *kapzsi* szavunk is.) Minden bizonytalanság az, amit itt közreadunk.

BOGNÁR Antal

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

ÜZENET A PANNON FATEKNÓBÓL

Sziveri János: *Dia-dalok*. Književna zajednica Novog Sada — Újvidéki Íróközösség, 1987

Irodalmunkban rendhagyó kötet a *Dia-dalok*, mondandómat hadd kezdjem hát én is rendhagyón: anekdotával. Mintegy két évtizeddel ezelőtt tengerparti útra kísértem el a Forum Könyvkiadó egy pesti vendégét, aki a rijeka—dubrovnikai távot hajón szerette volna megtenni. Szürkületkor indultunk, s mire a hold fölkel, idilli ezüsfodrokat tánqoltatva a vízen, javában benne voltunk az obligát irodalmi beszélgetésben. A tisztecskéket utcára hajigáló Krúdy, Kassák, Weöres, Végel makrója volt a téma, majd a magyar irodalompolitika útvesztőire, a világpolitikára, a fejlődés esélyeire terelődött a szó. Minthogy a fölmerülő nevek, művek, illetve jelenségek kapcsán korántsem voltunk elentétes nézetben, kisvártatva az egyúthallgatás csöndjébe burkolóztunk, amit új ismerősöm a következőképpen tört meg egészen váratlanul: — Tudod, mit kellene tartalmaznia a legjobb modern könyvnek? Az első sortól az utolsóig azt, hogy szar, szar, szar.

A *Dia-dalok* újra földézte bennem az egykori hajóútnak ezt az abszurdumig menően lehetetlen, de ugyanakkor elemi erejű szorongásra valló pillanatát. Sziverinél ugyanis hatalmas salakhegyek tornyosulnak. A versek terében „ürülék röpköd”, a tárgyak „nyakig szarban állnak”, a lírai én ellenfeleinek nagy dumái „bélszél-keményedések a légben”, másutt „nagy seggvakarás a tanulság”, „bélsár az egész számvetés”, s nemcsak az hangzik el alternatívát nem ismerő módon, hogy „szar ez az élet!”, hanem az is, hogy a végzet „visszaszippanlja szellentéseit”, s ha kell, elerednek „ürülnek a mindenség bélcatornái” is. Az anyagcsere fázisait idéző képzetek valóságos hálózattá alakulnak itt, s ez közvetve a *Dia-dalok* alapkérdését domborítja ki. Nem arra gondolok természetesen, hogy e hálózatnak lehet-e lírai funkciója vagy sem, hisz a költők rég tuljutottak a „poétikus”, „szép” szavak viszonylag szűk körén, s nem feszegetném azt sem, vajon a fiziológiai képsorok létrejöttében közrejátszott-e s mennyiben a vaskalaphorpasztás és a polgárpukkasztás szándéka. Mindez kevésbé érdekes, másról van szó.

Sziveri János kétséget kizáróan, definitíve a *doleo, ergo sum* állapotába jutott, s így a fölmerülő kérdés az, hiteles eszközökkel érzékelteti-e a nullapont közelségét. Ha igen, a lírai én keserősége átélhetővé, meggyőzővé válik, ha viszont nem, az affektív kitörések, különösen a szélső pontokat elérők, önmaguk ellen fordulnak, s megrekednek a magánérdekűség szférájában.

Sziveri János rengeteget tanult az *Eszmélet* költőjétől. Sorait többször József Attila-i mintára szerkeszti, emellett kamatoztatni próbálja az „apró képek” technikáját is, s akár nagy költőnk, ő is önálló vagy önállónak látszó mozaikkockákból építi versét, „alvadt vérdarabokként” hullatva elénk a szavakat. Míg azonban József Attila nagy költeményeiben a struktúra egyetlen eleme sem „hibban el”, ellenkezőleg, összességük a gondolat és a forma föl nem feslő egységét adja végül, addig Sziveri Jánosnál, alkalmasint bölcséleti bizonytalansága folytán is, a képek nemegyszer tisztázatlanok, az axiomatikus megállapítások pedig lebegők maradnak. Illusztratív példáért nem kell messzire menni, ott van mindjárt a kötetnyitó *Prófécia*k. „Nem Páris, sem Bakony: / vér és takony” — indít a költő s azonnal dilemma elé állít. Az utalás meglehetősen suta, hiszen Ady nem azt állítja verse címében, hogy *Páris se, Bakony se* vagy *Páris is, Bakony is*, ezen a kisiklató mozzanaton azonban, lévén hogy a második sor nagy hatásfokkal, kihívóan asszociáltat a „pannon fateknő” világára, még gyorsan túltesszük magunkat. Az első strófa további részében viszont már nyilvánvalóvá válik a felhígulás. „Hol a léptek, s a lépték is / csak olcsó recsegés — —” — hangzik a harmadik és negyedik sor. Látszólag magvas kitételek, de ha jobban belegondolunk, azonnal fölmerül a kérdés: minek a *recsegés*, miért *olcsó*, s főleg miért a harmadik sor *nyelvi csavarintása*? Dadozáseffektust szeretett volna elérni vele a költő? Talán. Ez azonban korántsem elegendő ahhoz, hogy feledtetni tudja a *lépték olcsó recsegés* szószaporító jellegét. Ezek után három információszegény sor következik: „Feledés jár át. / De őrzi a cserép cserépek / szubsztanciáját — —”. A feledést kiemelő sor közhelyével szemben a „cserepes” következtetés képzeletindító ugyan, grammatikai meghatározatlansága azonban esetlegessé teszi. Még szemetszűrőbb az esetlegesség a vers későbbi szakaszaiban. „Megmozdul az enyészet terve” — olvasom tanácstalanul, mert mindeddig nem tudtam, s a *Dia-dalok* sem győzött meg róla, hogy Sziveri János tudatos hatalomnak, már-már negatív istenségnek tételezi az enyészetet. S így vagyok a néhány sorral alább következő mondattal is, mely szerint „Romlik az érték / és értékítélet.” Félreértés ne essék, nem manipulálok, a kontextusból sem derül ki, miféle érték és értékítélet romlik, s ugyan miért. Egyszerűen romlik, és kész. A magtalanul magvas töltelékanyag verset kikezdő hatása azonban talán mégis akkor a legromcsolóbb, ha egy-egy hibátlan, telitalálat értékű szegmentum után következik. „Valahol a bőr alatt, / akár a mozdony, tolat / a mindennapi kényszer, bolond szeszély. / Te-

hát a metszéspont adott, / kimutatható a testcsele: eljátszadozik / velünk a való, mint vér a testtel” — írja Sziveri János József Attilá-san, de életérzésének alapjait megvilágító módon, hogy aztán váratlanul és fölöslegesen zuhanni hagyja a verset: „Röpül az ostoba kéreg, / a semmivel töltött oszcilláló üreg. / (Lehet ez is egyféle lekötött szemlélet.)”

A példákat sorolhatnám tovább, de talán ennyiből is kitetszik, hogy Sziveri János olyan költő, aki élményeit lépten-nyomon „filozófiai” szűrőkön próbálja átbocsátani. Szorongása, az ostobaságtól való undorodása, szembenállása mindenáron kiutat keres magának, miután azonban egy-egy erupció bekövetkezik, nagy feszültségű szóegyütteseket hozva létre, verse gyakran megbillen, egyensúlyát veszti, alázuhan, s a kezdeti indulati impulzus elvész az erőltetett „bölcseleti” képletek labirintusában. Maradandónak épp ezért azok a versei látszanak, melyekben élmény és gondolat nemcsak harmonikusan kiegészíti egymást, hanem mindvégig azonos intenzitást mutat, mint például a *Pannon fateknő*, *A Couleur lokálban*, *A péterváradhi hídnál alkonyodik* vagy a *Dia-dalok* esetében.

Tévedés lenne azonban feltételezni, hogy Sziveri János a laborköltészet művelőinek könnyedségével állítja elő verseinek „gondolati” hordalékanyagát. Nem a bűvészkedés vezérli, sőt azt sem mondhatnánk, hogy a versek „veszélyesen” izzó magját szeretné semleges szintagmák mögé rejteni. Inkább létszemléletének egyoldalúsága játszik itt közre. „Maga a lét az életemem” — hirdeti például az összegezés szándékával írt *Húsevő*kben, a kötet anyaga azonban nem szerez érvényt ennek a vallomásnak. Hiszen ha valakinek a lét az életeleme, igencsak tudja, mint Hans Castorp is, hogy az „anyag végső felosztása, elaprózása pillanatában hirtelen feltárul a csillagászati kozmosz”, hogy az élet „nem anyag, de nem is lélek, valami a kettő között, anyag-hordozta jelenség, mint szivárvány a vízesésen, mint a láng”, az tudja tehát, hogy a „lét kardélén” egyensúlyozó embert viszonylagosságok határozzák meg. Ezzel szemben a *Dia-dalok* anyagának jó része egy sértettség miatt beszűkülő létszemléletről tanúskodik, amely szívósan, kitarítóan az általa egyébként csaknem mindenestül megvetett és utált kis sugarú világgal foglalatostokodik. A versek kifelé ható erővonalai a nagy dumájú korifeusok, a bérencek, a poltronok, a nyomuló nagyokosok, a satufejűek, a hatalmukkal visszaélő ostobák felé irányulnak, anélkül azonban, hogy a költő, befelé is tájékozódva, az „anyag-hordozta jelenség” általánosabb vonatkozásait, bonyolultabb kérdéseit érintené. Ilyenformán végül is az a benyomása az embernek, hogy tulajdonképpen neoromantikus lázadóval áll szemben, aki azonban a századunk kínálta tapasztalatok terhe alatt hitét elvesztette, s épp ezért kénytelen-kellerlen a lírai naturalizmus útjára tért.

Nyilvánvaló ugyanakkor az is, hogy a Sziveri-féle sértettség-, megálázottság- és kilátástalanságérzet akkor lehetne igazán releváns, ha a kinyilatkoztatott vagy csak célzasként, burkoltan megszólaltatott indu-

latok, bomlásképzetek, leleplező intenciójú odasújtások a lehető legtisztább, leghigorúbb formát nyerték volna. A szellem hitetlenül is, a „semmi ágán” is tökélyre tör, s az értelmetlenségről, a széthullásról, riadt szorongásairól is (rend)teremtőn akar szólni. Sziveri Jánosnak ez egyelőre viszonylag ritkán sikerül. Tagadhatatlan, hogy ragyogó érzékkel aknázza ki a többjelentésű szavakban rejlő helyzeti energiát, s kínrímeivel is meg tudja növelni az ironikus hatást. Bizonyos megoldásokat azonban szériaszerűen alkalmaz, s így az ötletszerűség, a fárasztó modorosság jegyei ütköznek ki rajtuk. A századik kínrím után a százegyedikre, még ha telibe talál is, már nemigen vagyunk kíváncsiak.

Mindez persze nem változtat a tényen, hogy költővel van dolgunk, mai költővel, aki a Symposion-nemzedék jelentős lírikusai után a legtöbbet nyújtotta a fiatalabbak közül. Bántó azonban, hogy versei kontamináltak, hogy megformáltságuk és végtelen indulatosságuk kollízióban van egymással. Úgy látszik, Sziveri János még mindig *innen van* önnön lehetőségein, még mindig újabb térségek meghódítása vár rá. Hogy merre fog haladni, nem tudhatjuk, valószínű azonban, hogy nem pesti barátunk „legjobb modern könyvének” megírására készülődik.

UTASI Csaba

IRÓK ÉS VADÁSZOK

Kalapis Zoltán: *Régi bácskai és bánáti utazók*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987

Kalapis Zoltánt különösképpen foglalkoztatja a vándor alakja, a helyváltoztató ember sokféle típusa. Már előző könyve, a *Vándorok és letelepülők* is tanúsítja vonzódását az effajta ember iránt, noha abban a „helyváltoztatásnak” egészen másfélék a motívumai, mint ahogyan más az ember egész szituációja, következőképpen az író szerepvállalása is: ott ő a sorsok krónikása, emitt a régi utazók maguk mondják el a velük megesett históriát; ott a tömeg, a sokaság, emitt az egyén; ott: migráció, emitt: kaland. S hogy továbbra is az alkalmi egybevetésnél maradjunk: ott a tanyától a faluig, a falutól a városig ingázik az ember, emitt Bácskaság és a nagyvilág között; ott a szociográfus riportter szól az olvasóhoz valóságfeltáró szándékkal, emitt: *Utazókban* ez a célzat már halványabb, s az irodalmiság erősödik: fordulatosan, érdekesen előadni a látottakat, a megélteteket.

Kalapis mintha csak arra törekedett volna, hogy életfelfogásuk, foglalkozásuk, de még a leírás vagy elmondás tárgya iránti viszonyok alapján is egymástól minél különbözőbb szerzőket sorakoztasson fel. Utazói között vannak olyanok, akiket foglalkozásuk visz a nagyvilág messzi útjaira, másokat a kedvtelés, aztán a kényszer, a feladat vagy

egyszerűen csak a kalandvágy. Ez az oka annak a szembeszökő stíláriis változatosságának is, ami a „beszámoló” tárgyilagosságától a szépiírói eszközök tudatos felhasználásáig terjedő skálán jellemzi előadásukat. Még érthetőbb lesz előttünk az előadásbeli modor e váltakozása, ha a szerzők kilétét is figyelembe vesszük. A kötet anyagának összeállítója és gondos jegyzetelője még a közölt tizenöt szerző foglalkozása szerinti kimutatását is elkészítette. Legtöbbsen földbirtokosok (négyen), azután két-két író és pedagógus, a többiek professziója: lelkész, tudományos kutató, ügyvéd, történész, műszaki ember, földrajztudós, tisztviselő. Zömmel tehát nem literátus ember. Ami érdeklődési körük, élményviláguk, egyéniségük és stílusbeli jellegzetességeik nagyfokú eltérése ellenére is közös bennük, az a megismerés mohó vágya, az ismeretlen csábítása s a közléskényszer ereje.

A köztük észlelhető azonosság és különbség lényegét azonban nem az írói mesterség fokában és külső manifesztációiban: a stil- és nyelvezelésben kell keresnünk, mert azok mindig csak másodlagosan határoznak meg egy írásművet. Az írói magatartás, szándék és megvalósulás mérlegelésekor sokkal fontosabbnak látszik azt szemügyre venni, hogy mit akarnak magukévá tenni a világból, aminek a megismerésére indultak. Anyagi javakat-e, vagy a szellem kincseit? Szepsi Csombor Márton nyugtalanul kereső lelke él-e bennük, vagy a konkvisztádorké? A céltalan kóborló vagy az egykori peregrinus tér-e haza személyükben, tapasztalattal és emberismerettel felmálházva, hogy tarisznyát bontva szétossza gyűjtött javait a rászorulóknak között?

Kalapis szép igyekezete csak részben valósul meg, hogy olyan könyvet adjon kezünkbe, amely újabb argumentumot szolgáltat Bácska és Bánát szellemi lomhaságának a cáfolatához. Nem ő tehet róla, hogy a könyv nem a „megismerés és birtokbavétel” felhőtlen örömet nyújtja, amit az előző remél tőle, hanem inkább az írásszintek, a humán tartalmak, az etikai üzenetek nagyfokú ingadozását. A legtöbb cikktől nem lehet megtagadni ugyan az olvasmányosságot, a téma érdekességét, legalábbis bizarrságát, a szövegek jó része mégis „közönséges útleírás” marad, ahogy azt a választékos ízlésű Milkó Izidor mondja a könyv egyik oldalán. Mert bármennyire dicséretes pl. a reformkori Haraszthy Ágoston jó szándékú figyelmeztetése, hogy mily előny származhatna egy-egy „gőzkapa” vagy más egykorú amerikai „erőmű”-csoda alkalmazásából a hazai talajon, de aligha tölthet el bárkit is valami tömény lelki gyönyörűséggel a gépely tüzetes műszaki ismertetése vagy célszerűségének a dicsérete.

Magyar László Dél-Afrikában viselt dolgait is csak a lábjegyzetei párhuzamos olvasásával lehet követni: a néprajzi „kelmeiség”, a keresett egzotikum teszi nehezkessé útirajzát. Az a tény azonban, hogy Livingstone-nal egyidőben végzi kutatásait a fekete földrészen, jogosan tölti el büszke öntudattal: „En e hét év alatt a nyugati partoktól a keleti partok közeléig Afrika ismeretlen, vad vidékeit bejártam, a be-

járt részeket földrajzilag, gazdaságilag, néprajzilag felkutattam, feltérképeztem. Tudom, hogy európai utazó Afrikában nagyobb térséget, mint én, be nem járt eddig. S gondold meg, kedves Atyám, hogy ebben engem semmilyen európai hatalom vagy tudományos intézmény nem segített.”

Magyar Lászlótól, mint ahogy egyébként a könyv szerzőinek a többségétől, sem kérhetjük számon a szépirodalmiság követelményeit, hisz írásaitak kultúrtörténeti dokumentumként értékeljük elsősorban. S addig rendjén is van, míg valóban a kultúrhistoria gazdagításához járulnak hozzá. A baj majd később kezdődik, főleg a vadászszenvedélyük kielégítése végett útra kelt szerzőkkel, akik — épp ellenkezőleg — a modern barbarizmus riasztó példáit szolgáltatják az értelmetlen öldöklés naturalisztikus részleteinek elmondásával.

Boleszny Antalban sem a szépíró dicséjűk, hanem meglepően érett történelmi gondolkodását, politikai tájékozódásának időszerűségét és józanságát, látásmódját és ítéleteit. Alig három évvel a kiegyezés után írja a *Kézikönyv az Al-Dunán, Szerb-, Oláh- és Bolgárországba utazók számára* című könyvében: „A görögök, bolgárok, hercegovinaiak, bosnyákok végzettszerű százados álmukból új életre ébrednek, és a véres küzdelmek olyan jelenségek, melyek bizonyítják, hogy a keleti népek életképesek, a félhold uralmától szabadulva függetlenségre törekcszenek, és a kitörendő mozgalom közepette Románia és Szerbországnak népei nem fognak tétlenek maradni, hogy végre mint szabad nemzetek az európai kultúrállamok sorába léphessenek.”

Szentkláray Jenőt, a Londont megjáró törökbecsei plébánost, már nem ékesítik e Bolesznyra jellemző erények, de tagadhatatlan, hogy ábrázoló-megjelenítő készsége s a jelenségeket azonnal rendszerben látó adottsága jóval fejlettebb. Különösen kitűnik analitikus szemléletmódja, s az a képessége, hogy a részletekből aztán ismét az egész látványát tárja elénk. London is eképpen bontakozik ki szemünkben. A városkép, a közlekedés, az ipar, a kereskedelem, a pénzügyek, a közintézmények, a kultúra, a történelem látható emlékei, az osztálytagozottság jelei: a klimatikus-éghajlati viszonyok, az egészségügy stb.: a Londontabló objektív építőelemei, a fegyelmezett látás megannyi bizonyítéka.

A kikindai származású jogászt, diplomatát, pedagógust, a francia szellem hazai népszerűsítőjét, Alvinczy Sándort inkább a zszurnaliszta könnyed modora jellemzi. A modern tárcaírás ismert fogásaival él, szóragoztatást, olvasmányt kínál anélkül, hogy anekdotákkal tűzdelt Szahara-leírásai feltárnák a látott világ belső természetrajzát, embereinek erkölcsét, szemléletmódját.

A bácsföldvári Kovács Pál a sorain át-átderengő lirizmusá ellenére is elsősorban szakító: az amerikai acélgyár leírásában a technológiai elemek: olvasztókemencék, fartengelyek, kazánok, hengerművek, hidraulikus prések, keverőgépek, elevátorok, kézi- és emelődaruk, indukció-

dobok kerülnek reflektorfénybe, az ember csak mint betévedt vendég vonul át a színen.

Latinovits Géza a bácskai nagybirtokos úri passziójának hódol, amikor hosszú utazásokat tesz a négy világtájon: bejárta a skandináv országokat, Afrikát, a „fehér cár birodalmát”. Nyugat-Európát éppúgy, mint a mesés Közel- és Távolság-Kelet országait. Mint afféle „passzionátus” utazónak, neki is a kuriózumok, a szűk hazai-bácskai normáktól eltérő életvitel és szokásvilág kapja meg a figyelmét: a hindu menyegzői szertartások, a maharadzsa kincse, a tigrisvadászat. S a vadászat mint olyan: Boszniában, Dalmáciában, Montenegróban, s mindenütt, ahol csak megfordult.

Scossa Dezső, noha a századvég szépirodalmának az olvasója, szép számban olvashatta elbeszéléseit, vígjátékait, regényeit, tárcáit, a világot mégis úgy látta és úgy próbálta megfesteni, ahogy Kalapis Zoltán jellemzi svájci útinaplójából vett részletének címevel: „Pedagógusszemmel...”

A vadászok közül Vojnich Oszkár már jóval nagyobb formátumú ember: a vadászszigalmakon túl szeme, érzéke van a teljesebb élet érzékelésére is: népek és kultúrák sorsának meglátására, sőt bölcséleti kérdéseknek, az élet végső princípiumainak a határait is érinti, a valósi hipokrizis eredetét fürkészi, vagy figyeli pl. azt a folyamatot, ahogy az angol „americánus”-sá lesz. Még vadászreflexei is rendhagyók, már majdnem emberiek. Kalapis egy elefántbika elejtésének traumás pillanatát idézi Vojnich „másféleségének” bizonyítására: „Bikám egyet tántorgott és eldőlt. Nagy pillanat volt ez, mégis, amint az űs állatot elöttem láttam a porban heverni, szánalom fogott el, mert olyan könnyű hozzáférközni és egy golyóval kiontani századokra teremtett életét (...). Hassan Biztatott, hogy kövessük a csordát, rövidesen meg fognak állni, és meglőhetjük a másik nagy bikát. Köszönöm, mondtam, egy napra elég ebből ennyi...”

Milleker Rezső zárja a nem szépírói vénájú útirajzszervezők sorát. Közölt szövege nem mentes friss impresszióktól, hangulati aláfestéstől, színes mozzanatoktól sem, anélkül azonban, hogy feladná hangsúlyozottan tudós álláspontját.

Valójában csak két szerző kapott helyet a könyvben, Jámbor Pál és Milkó Izidor, akik számára az utazás nem szakma, feladat, más szenvedély alá rendelt alkalom, hanem elsősorban írói téma. Még ha nem korszakteremtő, nagy alkotóról van is szó, rögtön szembetűnik a sajátos írói megközelítés: a szellem és a lélek felől. Őket nem a technikai csodák, nem a sejtelmes messzeségek egzotikuma, India és Afrika titkai foglalkoztatják, nem is a természettel folytatott vad csatározás, a rajta elkövetett erőszak, a kaliber, a lőfegyver, a modern ember primitív ösztönélete, hanem az *Europica varietas*, a Változatos Európa, Róma, Párizs, az ember több ezer esztendő kultúrája, civilizációja. S

ismét elégedetten állapíthatjuk meg, hogy az emberi bensőség, az erkölcs a gondolat, a szellem finom mívú rajza, a kimunkált ábrázolás: az *irodalom* üli itt triumfusát a nyers élettények formátlan ösztönök fölöött. Milkó valóban a „kéreg alá” hatol a szó nemcsak közvetlen, hanem átvitt értelmében is, Róma sírkertjei közt bolyongva: „De nemcsak emberek sírkertje Róma, hanem dicsőségé és koronáké is. Amikor még inten csinálódott a világ története, nem egy dicsőségnek, nem egy koronának itt ástak temetkező gödröt. Igaz, hogy mindegyiknek jutott egy jelzőoszlop, érc-vagy márványemlék, de ma már ezek az emlékek is ott porladnak, ahol a csontok: a föld alatt; odalent mállanak széjjel, hol a feledés csöndje borul mindenre, ami odakerül. (...) Oh, mert ez a szépséges, nagy múltú községe a világnak nemcsak szült és teremtett nagy eszméket és kiváló embereket —, el is temette azokat. Az eszméket az *index librorum prohibitorum* közzététele útján, a Girolamo Savanarola és Giordano Bruno fölmáglyázása, a Galileo Galilei agyonkínzása és más ily szeretetreméltó eszközök által; az embereket pedig katakombák útvesztőibe, templomok boltozatos kriptáiba és camposantók megszentelt földjébe, melyre árnyat bocsájt a ciprus szomorú koronája és derűt a márvány fehér fényessége. De az előbbieket föltámadnak — Giordano Bruno szobra ott emelkedik a Campo de Fiorin s a Galileo szelleme ott kísért modern tudományunk minden lapjain, míg az emberek... Nos, azok el vannak temetve. Ők nincsenek többé, csak még némi kistörténetük van. Az idő nem tudta teljesen agyonütni őket; tovább kell figurálniok abban az érdekes mesében, amit historiának neveznek, s azért jegyezték föl, hogy okuljanak belőle az utódok. (Ezek azonban nem okulnak belőle.)”

Tanulságos könyv, érdemes vállalkozás Kalapis Zoltáné. Műfaji dokumentum, és irodalmi ízlésünk, eszmélkedésünk, humanizálódásunk lehetséges útjainak jelzése.

SZELI István

DOLGOK LELTÁRA

Weöres Sándor: *Kútbanéző*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987

A kötet címe Weöres Sándor lírai énjének pozícióját jelzi: egy olyan alaphelyzet, melyről a mindenség is, az e világi lét is, s a mélység is belátható. „Mindmesszebből csodálkozni / távolodó önmagunkra” — áll a *Ráolvasás* című versben, s e két sor akár a *Kútbanéző* verseinek összegezéséeként is felfogható: Egy olyan pont ez, amelyről a lírai én „legvégső tekinteté”-vel befoghatja a kozmoszt, a létet — az e világit és a túlvilágit is. „Végítélet éjét” említi, „világvégi nagy bozót”-ot, félelmetes dimenziókat állít fel, hatalmas víziók bomlanak ki, s ful-

lasztják el hangját. A figyelem mégsem a végsőkéig kitágított határon és a „túl”-on állapodik meg, hanem azon a szubjektív kozmoszon, amelyet a sérülékeny, veszélyeztetett lírai én épített maga köré.

A Weöres-lírából már ismert bölcséleti hangnem a *Kútbanéző* verseit is bejárja. Összegezések, leltárok születnek e kötetben; a fentről alátékintő, szemlélődő lírai én a világról szól, még ha e meghatározás túlon túl közönségesnek, sematikusnak is tűnik. Ebből a pozícióból „A folyók egymásba hangzanak / És egymás körül látszanak” (*A folyók*). Egy olyan „egymásbahangzást” tár elénk ez a kötet, amely ugyan a költő eddigi opusából is összeállítható lenne, de ennyire tömören, következetesen, ennyire csak e kérdésre koncentrálna ezt még nem tapasztalhattuk Weöres lírájában. Ez az együtt-hallás, együtt-látás az idő dimenzióit is sajátosan látatja, egybesűríti. Ilyen egyszerűen: „Ablakban ül / jelenkorom. // Bútorok osztoznak / múltomon. // Jövendőm futkos / a folyosón. (Idő)

A weöresi lírát mindvégig foglalkoztatta az ősegész gondolata. A *Kútbanéző* költeményeinek kapcsán e megállapítás annyiban szorul módosításra, hogy itt az ősegész helyett/mellett a szubjektum, a lírai én egészsudata, teljességtudata foglalkoztatja: „életnél teljesebb / leszek a holtam után”. Szubjektívabbá vált tehát a weöresi vesrviég — vagy legalábbis leplezetlenebbül szubjektívabbá. A kötet *Másvilág* cím alá sorolt verseiben még gyakori a többes szám első személyű vagy egyes szám második személyű megnyilatkozás — bár ezekben is érezhetően az első személyű lírai én szólal meg. Az *Archaikus torzó* fejezetcím alá sorolt versekben viszont az első személyű lírai én kerekedik felül. Vívódások feszítik a kötet költeményeit, ellentétek tömbjei szabdalják a tekintet ívét: a lent—fönt, a tűz—víz, a tűz—jég, élükön e „kettős természet” legdrámaiban átélhető ellentétével: az élet—halál, a lét—nemlét antinómájával, hogy végül mindezek átélése, megszenvedése után az ellentétek egymásba olvadjanak, s felizzon a „januári nyár” vagy a „nappali éjszaka”. Élet és halál — kezdet és vég: „A versek kezdete és vége / Valahonnét összezeng.” S nemcsak e két statikus pillér létezéséről vallanak e költemények. A gondolat körbejár, s miközben ellentéteket ütköztet és egyesít, semmi ki nem röpítheti az örökös körkörösség sínjeiről: „a pisztrángok minduntalan / elsurrannak s visszatérnek” (*Hol a hegyi patak útja . . .*).

E leltár, e szembenézés egyik fő konklúziója a XX. századi lírában oly gyakran megmutatkozó determináltságtudat: a „köröskörül befalazva” tudomásulvétele, amikor „se kérdésnek, se feleletnek / érvénye nincs” (*Szarvak és pápok*). A *Kútbanéző* verseit azonban mégsem a világfájdalom uralja. Ebből a Weöres-verset nemcsak a költeményekbe oltott hűvös, józan életbölcsélet emeli ki, hanem a nála eddig is érvényre jutó groteszk játékoság (játékos groteszk?), amely a léttel való szembenézésünket pl. ily módon intonálja: „Lápon át, / habon át / kö-

vetjük a babonát, / nem a józan ész, / mert az elemeszt” (*Fekete csikóké*). Vagy ahogyan a kötetzáró versben a determináltságudatot énekli meg játékos rímekben-ritmussal: „Csicsgergő csipcsöp / csergő hajladozó / csupáncsak a csúf / végzettel veszekedő / viaskodó csipcsöp / hasztalan” (*Csipcsöp vitéz*).

Számvetésről, leltárról, összegezésről szóltunk. E lírai alapállásnak az a fajta „bölcshal” felel meg leginkább, amely e kötet nem egy versére vonatkoztatható (rendhagyó) műfaji megjelölésévé. De joggal megemlíthető e versek kapcsán is a weöresi lírában már eddig is tapasztalt „önmagába hullás”, „önmagába merültség” is, amelyből egyaránt születnek nagyobb lélegzetű versek is, és verstorzók is. Az egész kötetre vonatkoztathatnánk azt a megnevezést, amely alá Weöres a *Kútbanéző* verseinek második felét rendezi: *Archaikus torzó*. A dadogástól a metrumos, míves versig, a káosztól az atomjaira leegyszerűsödött versbezedéig rajzolható meg e versek íve, hogy költőjük végül olyan végtelemségig egyszerű költői megnyilatkozásokig jusson el, mint a *Bokrok harmat* című versben: „Az erdőn megáll a hó. / A gégen megáll a szó.”

A *Kútbanéző* a weöresi opust teljes műfaji és ritmikai gazdagságában vonultatja fel: olvashatunk impresszionista pillanatképet, dalt, epikus jellegű verset, de időmértékeset is, altatódalt, bökkverset, és folytathatjuk a sort olyan ide kívánczó verscímekekkel, mint pl.: *Archaikus jelenet*, *Ráolvasás*, *Berzsenyis*, *Barbár tánc*, *Rigmus*, *Szalagvers*, *Gyászkear*, *Motívum* stb. S olvashatunk „ugráló szavakat” egy Petőfi-strófára, játékoságának, rím- és ritmusélményeinek felvillantásaként — a lét és nemlét között vergődő „kútbanéző” groteszk fintoraként.

HARKAI VASS Éva

TUDOMÁNYTÖRTÉNETI KALANDOZÁSOK

Balázs János: *Hermész nyomában*. A magyar nyelvölcsélet alapkérdései. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987

A nyelvtudomány történetének kiváló ismerője tudományos munkásságának eredményeit foglalja össze, és ismerteti meg az olvasót a nyelvölcsélet kérdéseivel, feldolgozva, elemézve az ókori görögök nyelvvel kapcsolatos írásaitól kezdve mindazokat a külföldi és magyar munkákat, melyek jelentős állomásai a nyelvtudomány fejlődésének.

Hermész nyomába ered Balázs János, amikor a nyelvölcsélet alapkérdéseit kísérli megfogalmazni, mert „az isteni üzenetek ékes szavú »tolmácsolóját«, a jelrendszerek rejtett értelmét fölfejtő hermenautika névadóját” választotta útmutatóul. Hermész volt ugyanis az istenek hírnöke, szóvivője, a szó mestere, s aki annyira jártas a beszédben,

mint δ , nemcsak a szónokok, hanem a nyelvészek és a nyelvbölcselek mintaképe is.

A szerző öt nagy fejezetben taglalja a nyelvbölcseleti eszméket és magyarországi hatásukat, s ismerteti az ókor szellemi alapjait, a humanizmus és reformáció, a barokk és felvilágosodás nyelvbölcseleti eszméit és a múlt századi nyelvtudomány eszmevilágát. Részletesen bemutatja a nyelv mibenlétére, eredetére, rokonságára és rendszerszerű sajátosságaira vonatkozó elméleteket. Balázs János mindvégig szem előtt tartja, hogy nem mai nyelvfelfogásunk alapján kell ítéletet mondani, hanem mindig az adott kor uralkodó nyelvfelfogásának fényében kell vizsgálni a múlt értékes alkotásait.

A monográfia választ ad arra a kérdésre, hogyan elemezte a görög nyelvbölcselet a nyelvi kifejezés rejtélyes és bonyolult folyamatát. A görögök a nyelvi rendszer elemeit a retorika, dialektika és logika keretei között a nyelvhasználatot vizsgálva ismerték meg. Alapvető fontosságú felismerések sokszor az ókoriak nevéhez fűződnek. Protagoras például jól látta, hogy bár a tartalom alapján a nyelvi közlés sokféle lehet, de formáit figyelembe véve néhány alaptípusba sorolható. Austin és Searle nyomán újabb nyelvtudományunkban ezeket beszédaktusoknak nevezik. Arisztotelész Retorikájában olyan jellegű elemzések is találhatóak, amelyek a szónokok feltevéseire vonatkoznak. Tehát a divatos kommunikációbeli előfeltevések vizsgálata sem mai felfedezés. De nem csak az ókori filozófusok fogalmaztak meg olyan megállapodásokat, melyek közül nem egy mai nyelvtudományunk bizonyos kérdéseinek alapját képezi. Balázs János például Brassai Sámuelről, az erdélyi polihisztorról írva magyarázatainak új vonásait hangsúlyozza, az új pedig az, hogy Brassai rámutat a hallgatónak mint a társas nyelvi érintkezés egyik részvevőjének fontos szerepére. De megemlíthetjük azt is, hogy Brassai a mondatközpontúságtól eljutott a szöveggözpontúsáig. Tanulmányainak tehát messze előremutató szerepük van. A lélektani alany és állítmány gondolatát is előbb kifejtette, mint a német Gabelentz. Ez a példa is bizonyítja, hogy a magyarok olykor a nyugatiak előtt jártak. A külföldi eredményeket jól ismerték, sok mindent átvettek, de mint Balázs János elemzéseiből kitűnik, sokszor alkotó módon történő átvételről van szó.

A monográfiában szó esik mindazokról, akik valamilyen módon hozzájárultak a nyelv (és a magyar nyelv) jobb megismeréséhez. Szinte lehetetlen felsorolni mindazokat a neveket és műveket, melyek nagy fontosságúak a nyelvtudomány (és a magyar nyelvtudomány) történetében. Sokat vitatott kérdés, hogy a magyar nyelvtudomány valóban mindig egy lépéssel lemaradt-e az európai nyelvtudománytól. Balázs János erre is választ ad. A középkorban a magyar deákok teljesen kimaradtak az alapvető grammatikai, szemantikai és logikai kutatásokból, s később is csak kevesen érdeklődtek ilyen kérdések iránt, aminek

az lett a következménye, „hogy nyelvészeink általában nem helyeztek súlyt a nyelvelméleti és nyelvbölcseleti elemzésekre. Ehelyett rendszerint beérték a külföldről beszívárgott módszerek gyakran kritikátlan átvételével”. Ennek ellenére a magyar nyelvtudomány „számos területén nemzetközi mércével mérve is kimagasló eredményeket ért el”. A humanizmus és reformáció korának nyelvbölcseletéről Balázs János megállapítja, hogy nem tudott megbirkózni az új feladatokkal. A nyelvek sokféleségét észlelték ugyan, de a világ nyelveinek osztályozását nem kísérelték meg. A nyelv történetiségének eszméje azonban legelőször ebben a korban fogalmazódik meg, s valószínűleg kevesen tudják, hogy Dante nevéhez fontos megállapítások fűződnek a nyelv változásáról. A humanizmus és a reneszánsz korában megteremtődtek a modern európai nemzetek és a modern polgári társadalom alapjai, a tudós humanisták egymás után írják meg anyanyelvük grammatikáját, köztük a magyar nyelvtanirodalom úttörője Sylvester János is, kinek jelentőségével a szerző részletesen foglalkozik. A felvilágosodás nyelvbölcseleti eszméi termékeny talajra találnak a magyaroknál is. Az egyetemes írásnyelv foglalkoztatja Kalmár Györgyöt, Kempelen Farkas a nyelv eredetének kérdéseit boncolgatja Herdert követve, Sajnovics János és Gyarmathi Sámuel a nyelvrokonság kérdéseire terelik a figyelmet, Révai Miklós a nyelv történetiségét helyezi előtérbe. A múlt század végén és a századforduló táján már jelentős eredményeket érnek el a finnugor és magyar nyelvészet terén, új diszciplínák bontakoznak ki, a germanisztika, a turkulógia, a szlavisztika. Nem maradhat említés nélkül a nyelvújítási mozgalom sem, amely célirányultságának meghatározó voltát mutatja be a szerző, kitérve a mozgalom külföldi forrásaira is.

Az említettek mellett a monográfiában helyet kap a középkori gloszszak és szójegyzékek kérdése, s ezzel kapcsolatban a szavak fogalomköre csoportosításának jelentősége (a modern jelentéstani kutatásban fontos helyet foglal el annak felderítése, hogy a szavak milyen elvek szerint sorolhatók fogalomköri csoportokba), a szótárkészítés, a nyelvtanítás múltja, s még sok olyan problémakör, mellyel érdemes megismerkednünk.

A nyelvbölcselet múltjáról ma már sokat tudunk, köszönve annak, hogy a nyelvtudomány története mindig is érdekelte nyelvészeinket. Mégis vannak fehér foltok, melyekre Balázs János felhívja figyelmünket. Íme közülük néhány: a kutatás fontos feladata annak a latinul megfogalmazott eszmevilágnak az elemzése, melyet a középkortól kezdve latin—magyar szójegyzékeink és szótáraink közvetítettek; az is felderítésére vár, hogy milyen elveket és szabályokat kellett feltétlenül szem előtt tartani a megmásíthatatlan szövegek fordításakor; a modisták grammatikai alapelveivel is behatóbban kellene foglalkozni stb.

A monográfiát visszapillantás és kitekintés zárja, melyből kiderül,

hogy a nyelv mibenlétét kik állapították meg helyesen, s az, hogy a 20. század második felének nyelvtudománya hogyan látja a nyelv egyes kérdéseit, például a nyelv keletkezését, a nyelvcsaládok kialakulását, a nyelvek tipológiai osztályozását, az areális nyelvészet eredményeit.

Balázs János monográfiája alapmű, melyre nagy szüksége volt a magyar nyelvtudománynak. Hasznos útmutató mindazok számára, akiket a nyelv és a nyelvtudomány kérdései foglalkoztatnak.

LANCZ Irén

KÖDVÁGÓ MICI ÉS FEHÉR HAJÓ

Dudás Károly: *A gyalogtörök*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987

Nemcsak hangulata van, de íze meg szaga is a falusi (csantavéri) gyermek történetének, aki édesanyja halála után kerül apjával a városra. Domonkos Karcsit (a kezdőbetűk azonosossága véletlen-e?) az új iskola, az új környezet nem akarja magába fogadni — meg ő sem igyekszik megbarátkozni vele. Magára marad, apja nem bír segíteni neki (avagy nem tud), s reggelenként, az álom és az ébredés között félúton, a kapkodó ébredésekkor jár haza, vissza a faluba, amiből kitepték, a kedves és így a távolból még inkább megszépült emlékek közé. Hogy aztán a regény végén az olvasónak azt súgja valami, hogy azzal a ködbe vesző fehér hajóval ez az egész szép világ felszedi a horgonyt, és elutúnik — elég a nagyapa tanyájával együtt. Minden: a Temetőfelfedező Egylet, az eliszkoló gyalogtörök víziója, a barát Müllner Tóni és a remek ködvágó mici a távolból a valónál még szebbnek látszó világa. De hát így is van rendjén. De közben érezni azt is, hogy maga Domonkos Karcsi, ez a mélyvízbe hajított kölyök is gyalogtörök, irháját mentő, magányos, gyáva közlegény, aki megfutamodott a Csík-ér

partján dülő csatából, de egy eltévedt puszkagolyó leterítette. A többiek meg úgy büntették meg a gyávaságáért, hogy külön temették el, nem a közös sírba. Ilyen szánivaló gyalogtörökként futott volna el legszívesebben Karcsi is, csakhogy ő már tudta, vagy érezte, nincs menekvés: ha meglép is, a puszkagolyó úgyis megtalálja. Ködvágó micis kis gyalogtörök ő, aki társaival ráakadt a töröktemetőre, jutalmul megjárta a tengert, részese volt örök élményt adó focicsatáknak és Pesti Mancika nevű osztálytársnőjéről álmodozott. — Kellenek-e jobb, fontosabb dolgok egy 14—15 éves gyermekembernek?

A könyv egy magára eszmélő fiú napjainak szép és kevésbé szép töredékeit mutatja meg. Jól-e, rosszul-e, azt azoknak kellene eldönteni, akiknek íródott. Jóllehet — ahogy a könyv hátlapján levő levél utal rá — az író nemcsak nekik, hanem a felnőtteknek is szánta: visszaviszi őket az időben, múltjukba. És nem árt visszanézni. Főleg annak nem, akinek van otthon egy-két Domonkos Karcsija, kinek valahogyan jól esne egy kis odafigyelés.

VARGA Pirooska

SZÍNHÁZ

A MEGBOLDOGULT

A dramaturgia, annak ellenére, hogy nem ajánlja a többféle dráma-vagy előadás-befejezést, nem is tiltja, nem tekinti írói vagy rendezői bűnnek. Természetesen, ha a választás felkínálása indokolt. A többféle befejezés esetében ugyanis maga a választás ténye válik lényegessé. Kétségtelenül ideális lenne, ha a többvégű előadás nemcsak felkínálná közönségének a választás lehetőségét, hanem ha a közönség estéről estére „szavazna” is, ott, a helyszínen véleményt nyilvánítana, mondjuk, helyeslően tapsolna vagy tiltakozásul füttyölne, pfujozna — attól függően, melyik megoldást fogadja el, s melyiket nem. Minden előadás afféle erkölcspszociológiai tesztelése lenne a nézőtérén összegyűlteknél.

Megtudható lenne, hogy az emberek szerint a darabbeli korrupt társaság — tagjainak bűne nem az, hogy sakálként vetik magukat az elhunyt anyagi és szellemi vagyonára, kisajátítják házáat, eltulajdonítják tudományos munkáját, hanem hogy amikor kiderül, akit eltemettek, az él, s élni akar, akkor nem kegyelmeznek neki, könyörtelenül elpusztítják — és az efféle erkölcstelenségek ma létez(het)nek-e, az ilyen bűnszövevények tevékenyked(het)nek-e manapság, vagy sem.

Ha ez ilyen egyszerű lenne, akkor az előadás valóban felfedne, felrázna és véleménynyilvánításra bírna: igazi társadalmi tett lenne. A színház pedig a kor és közönségének erkölcsi barométere lehetne.

Ez az eszményi képlet azonban — ahogy minden, ami eszményi — megvalósíthatatlan. Esetünkben elsősorban azért, mert mire a felkínált alternatívákig jutunk, enyhén szólva, unjuk az egészet.

Bár érdeklődést válthat ki, ha valaki megundorodik környezetétől, s elhatározza, hogy bizonyos időre elutazik, ahogy Pavle Marić, *A megboldogult* c. Nušić-mű főszereplője is teszi. Ezt fokozhatja, hogy éppen távolléte idején fullad bele valaki a folyóba, aki történetesen az ő ruháját viseli. Továbbá hogy a „megboldogult” felesége újra férjhez megy, s épp volt férje legjobb barátjához, akivel mellesleg már előzőleg is csalta, s hogy új férjét is csalni fogja. Hasonlóképpen vonzó az is, hogy az „elhunyt” vagyonát, ha kell, hamis bíróági eskü útján is igyekezzen rokonai megszerezni, hogy munkatársa eltulajdonítja korszakalkotó felfedezését, aminek köszönve szép tudományos karriert fut be. Izgalmas fordulatot ígér, hogy az eltűnt néhány év után visszatér, és — ki ezért,

Újvidéki Színház: Branislav Nušić: *A megboldogult*. Fordította: Herceg János, Csuka Zoltán és Stojan D. Vujičić. Rendező: Radoslav Dorić. Díszlet: Aleksandar Zlatović. Jelmez: Branka Petrović. Zene: Lengyel Gábor. Színesek: Soltis Lajos, Venczel Valentin, Fejes György, Faragó Árpád, Banka János, Pataki László, Páthly Máttyás, Balázs Piri Zoltán, Faragó Edit, F. Várady Hajnalka stb.

ki azért — nem akarják visszafogadni. Azt azonban semmiképpen sem lehet eltíkolni a néző elől: kicsoda és milyen ember valójában Pavle Marić? Ezt tudnunk kell! Nem azért, mert csak így ítélnünk a feleség, a rokonok, a barátok, a munkatársak felől, róluk gyorsan kialakul végérvényes véleményünk, hanem hogy a drámában legyen teljes értékű ellenpont, hogy a dramaturgiai libikóka működhessen. Mivel Marić szerepe ilyenformán nincs megírva, csupán egy funkcióra redukálódik: eltűnik (rossz, hangsúlytalan „abganggal”) és visszajön — valójában dráma sincs. Lehetne viszont — szatirikusan ábrázolt — társadalmi körkép, de ehhez meg Nušić nem nyújt elegendő új elemet, kivált hogy két órán át érdekes legyen az előadás. Fél óra sem kell, mindenkiről mindent tudunk, s ezután már semmilyen új információt nem kapunk, a szereplők és a helyzetek ismétlődnek, mígnem végül érdektelenné válnak.

Hiábavaló már a háromszori befejezés is, annak felkínálása, hogy a néző kedvére válasszon, szerinte hogyan kellene lezárni egy ilyen erkölcsi történetet. A rendező három ajánlott lehetősége: először a „mafia” lelövi Marićot, másodsor ő győz, a felbérelt ágensek letartóztatják a maffia tagjait, harmadszor viszont Marić elfogadja a felkínált hamis útlevelet, más néven külföldre távozik, s örökre eltűnik. Am hogy még ekkor se legyen vége az előadásnak, a „megboldogult” még egyszer visszajön, s kijelenti, hogy ő él, és élni akar. Túl sok ahhoz, hogy bármelyik változat is mondjon valamit. Hogy választani lenne kedvünk. Mintha Radoslav Dorić rendező nem tudná befejezni azt a történetet, ami tulajdonképpen már a játékidő egynegyede után véget ér. Vagy ő is érezte, hogy Nušić utolsó műve az író bíráló és szatirikus szándéka ellenére sem teljes értékű dráma, és ezért próbálta az előadás végére szerkesztett „kívánság-hangversennyel” pótolni, amit az író elmulasztott. Feltehetőleg ilyen póteszköznek kell értelmezni a nehézkesen és főleg feleslegesen ide-oda görgetett két vaskontsrúciót is, amelyek jól mutatnak, de nincs igazi funkciójuk. Talán jobb lett volna a bútorok állandó ide-oda rakosgatása helyett a szöveghez, a helyzethez és a szereplőkhöz illő színpadi cselekvést, játékot kitalálni. Akkor a színészek sem kényszerültek volna arra, hogy jól körvonalazott szerepértelmezéseiket sablonos ismétlődésekben vagy harsány túlzásokban véljék „kijeljesíteni”.

G. L.

A CSAPDA

Az előadás főszereplői a szekrények.

Nem olvastam újra Kafka műveit, a regényeket, a novellákat, a leveleket és a naplórészleteket, nem tudom, nem is emlékszem, hogy Kafka prózájában is ennyire fontos, központi szerep jut-e a szekrényeknek, arra sem, hogy egyáltalán előfordulnak-e, de nem is lényeges, kétsége-

len azonban, hogy egyértelműen és teljes mértékben kafkaiak. Ezért tervezői, rendezői telitalálat a Kafkáról írt Rózewicz-dráma, *A csapda* színpadára néhány szekrényt állítani. Az is lehet, hogy a több színhelyt magában foglaló színpadképben szekrényből kevesebb van, mint ágyból, de a szekrények dramaturgiai, tartalmi szerepe szembetűnőbb. Az ágyak oázisok, melyre a magányt kívánó, az önmagát a világtól izolálni akaró író-főszereplő menekül, a férfi, aki irtózik minden állandó kapcsolattól, de ugyanakkor végtelenül szenved a kapcsolat hiányától és kínozza, belülről süti, égeti a szerelem tüze, a vágy, aminek tárgyiasult formája, valósága, mondhatnánk jelképe az ágy. Az ágyak kettős, ambivalens jellegükkel hasonlóképpen kafkaiak, mint a szekrények, de az utóbbiak fekete külsőjükkel, szögletes formájukkal, zárhatóságukkal félelmetesebbek és titokzatosabbak. Inkább illenek a szorongásos Kafkához, s ahhoz a róla mintázott közérzetdrámához, melyben talán az első elhangzó szó — a „félek”. Az apjától menekülő gyerek Kafka mondja, de egész életét végigkíséri, meghatározza a félelem, amely legyőzhetetlen szorongássá nő benne. Ily módon egyáltalán nem csoda, ha mindenütt, mindenki és mindenben csapdát lát, csapdát érez. Számára csapda a család, élén a szigorú és nyers apával, a határozott akarat, amely nem tűr ellentmondást, a tér és az idő, amely létét meghatározza, a lányok, majd felnőttkorában a nők, a tárgyak, amelyek körül veszik, saját külféle szerepei s nem utolsó sorban önnön teste, amely minden vágyának forrása és akadályja is. A szekrény éppen olyan, mint az emberi test: zárt és kiismerhetetlenül mély, misztikus, kíváncsivá tesz, vonz, jó benne elbújni, de kiismerhetetlen sötétségével félelmet kelt.

Csak az irodalom csapda jellege elviselhető, mert aki ír, az megszabadulhat mindenféle korláttól, az — az írásban — szabad. Ezzel magyarázható Kafka hatalmas levelezése is, amely számára elsősorban az írás lehetősége és ténye miatt volt érdekes, vonzó, mert segít felszabadítani, segít kilépni abból a világból, amelynek megannyi csapdája félelemmel tölti el.

Erről a félelemről, amely közérzetet teremt, írta Rózewicz Kafka-drámáját, ezt a filmszerűen pergetett, naturalista jeleneteket és álmokképeket egyaránt tartalmazó életrajzsört, amely felismerhetően, eseményekben, szereplőkben valóban *A per*, *A kastély* írójának élettényeit tartalmazza, sőt lelki vívódásának is hiteles tükre, de amely semmiképpen sem a felismerhetőség miatt lehet érdekes. Nemcsak azért, mert a nézők nagy része nem ismeri Franz Kafka életrajzát, hanem mert igazi színházi hatása nem a modelltől függ, hanem az írótól, aki a modell és a közönség közé állva úgy használja fel egy életrajz tényeit, morzsáit, hogy

Tadeusz Rózewicz: *A csapda*. — Szerb Nemzeti Színház. Ford.: Peter Vujičić. Rendező: Nevena Janac. Díszlet és jelmez: Zofia de Ines Lewczuk. Zene: Ivana Stefanović. Színeszek: Predrag Ejduš, Stevan Gardinovački, Ksenija Martinov Pavlović, Gordana Đurđević, Aleksandra Pleskonjić Ilić, Zoran Bogdanov, Vladislav Kačanski és mások.

ezek önmagukon túlmutatva legyenek érdekesek, legyenek beszédesek mindenki számára. Hogy Tadeusz Rózewicz és Franz Kafka között sok az érintkezési pont, azt napjaink lengyel költőjének-drámaírójának egyéb művei is jelzik. *Félbeszakított játék* című „nem-színpadi komédia”-jában írta több mint húsz évvel ezelőtt Rózewicz, hogy ő a „látható világról és egy nem látható (reális) világról” ír. Vagyis: nála is helyet cserél a látható és a láthatatlan, a valós és az elképzelt, a külső és a belső. Akárcsak Kafkánál, aki mindent és mindenkit kettős alakban látott, beleértve precíz hivatalnok önmagát, aki mindenkifölött szabadon szárnyaló alkotó kívánt lenni. Költő. Nem véletlen, hogy a költői színház elkötelezettje, Rózewicz, aki nyilván hasonló belső küzdelmet vív, mint egykor *A per* írója, Kafkát választja drámája hőséül, amikor közérzettörténetet állít elénk.

Csakhogy a közérzet nem éppen drámai téma, jóllehet az egyes epizódok nagyon is valós élettényeken, mindennapi eseményeken (családi ebéd, bútorvásárlás, borotválkozás egy borbélyműhelyben stb.) épülnek fel, ezek nem tényszerűségükben érdekesek, jellemzőek, hanem éppen a miatt a küzdelem miatt, amit a tárgyi valósággal folytat a főszereplő. S ezt sokkal nehezebb megjeleníteni, eljátszani, mint a pusztán fizikai cselekvéseket. Kivált úgy, hogy az egész előadás több legyen egy életrajzi drámánál. Ezt példázza az újvidéki Szerb Nemzeti Színház vállalkozása is, amely szép, epizódonként már-már tökéletesnek mondható, színészei kivétel nélkül kiválóak, remek a világlátása, színpadképe tökéletes átgondoltságot mutat (Zofia de Ines Lewczuk tervezte), fontos dramaturgiai-jelképes funkciót kap benne a fekete szín — a szekrények kívül-belül feketék —, és a tárgyak világában lehetetlen nem észrevenni a játékeret körülzáró részint homályos tükröket, amelyek megmutatnak és elrejtenek is egyszerre, kíváncsiak és titokzatosak, nemcsak bejártsszák a hatalmas játékeret, hanem a tér felhasználásának ritmusa van, mintha nem is pályakezdő, hanem hétpróbás rendező lenne Nevena Janać, akinek talán csak a fasizmusra történő nagyon direkt utalás róható fel, mert túl szájbarágós, és nem kimondottan illik a történetbe, az előadás ugyanis másról szól. Az előadás engem mégis hidegen hagyott, csak szép volt, de nem tudtam vele azonosulni is. Persze, az ilyen típusú színház esetében az azonosulás vagy a szemlélődő kívülmaradás fölöttébb viszonylagos, nagyon pillanatnyi lelkiállapotunktól függ, lehet, hogy ami az egyik néző számára idegen, azért a másik rajong, ami a valakinek szép, az másvalakit magával ragadva felkavar. Külön értéke Nevena Janać rendezésének, hogy színészei egytől egyig kiválóak, Predrag Ejdustól kezdve, akinek talán a legnehezebb feladat jutott a „képzelt és valóságos beteg” főszereplőt kell elfogadtatnia, egészen a gyerekszereplőkig. Mindenkit felülmúlt azonban Gordana Đurđević (Felicé szerepében), aki pontosan olyan ellenpont a szorongásos főszereplő mellett, mint az igazi Felicé lehetett Kafka mellett, „törhetetlen”, ahogy egyik levelében az író jellemezte egykori menyasszonyát. Felicé kemény-

sége érződik a színész nő minden mozdulatában, minden kimondott szavában, járásában, fejének tartásában.

Számára a szekrény nem titkok mélységes, sötét kútja, hanem mindennapi használati tárgy.

GEROLD László

IZÉKE HOMOKOZÓJA, AVAGY A MAMUTTEMETŐ

Tolnai Ottó monodrámája műfajmegjelölésű szövege nem dráma. Az *Izéke homokozója* minden ízében költői mű; attól, hogy a főszereplő, a harminc körüli „ázottverébszerű” nő nem csupán önmagában beszél, hanem egy bábunak, nem válik drámaivá.

A monodrámához — ha létezik egyáltalán ez a műfaj — olyan kiélezett szituáció szükséges, amely indokolttá és elfogadhatóvá teszi azt a nem normális helyzetet, hogy valaki magában monologizál. Olyan élethelyzetre van szükség, amelyben a szereplő önmagához, környezetéhez, a világhoz való lényegi viszonyaiban valamilyen változás, elmozdulás következik be. Ritka az az eset, amikor az alapszituáció, illetve a hős konfliktusa olyan erős, hogy tiszta monodrámába születik, általában különböző írói-dramaturgiai eszközök segítségével álmonodrámák jönnek csak létre. Ilyen eszköz a fiktív vagy néma szereplő felléptetése — amilyen Tolnai művének bábuja is, ami persze egyáltalán nem egyedülálló megoldás, hogy csak a közismert *Lottéra* utaljak —, vagy egy kép, egy tárgy „szereplővé” előléptetése, vagy a telefonbeszélgetés stb.

Tolnai Ottó nem törekedett arra, hogy kiélezett alaphelyzetet hozzon létre, sőt a bábu szerepeltetésével nyilvánvalóan álmonodrámát írt. A főszereplő életében, élete folyásában semmilyen jelentősége nincs annak, hogy felidézi — bábujának elmondja, vele eljártassa — életének egy epizódját. Nem változik meg a sorsa, nincsenek olyan felismerései, amelyek életének megváltoztatására ösztönöznék. (Az persze más kérdés, lehetséges-e egy ilyen változtatás?!) A nő darabbeli állapota statikus. Még akkor is, ha a mű három jól elhatárolható részből tevődik össze, tehát a szöveg struktúrája mozgalmas: a nő megérkezésének cselekvés-sorából, a mamutagyardt a múzeumtól ellopni szándékozó férfinak való kalandjának felidézéséből, valamint a mamuttemető — már-már víziószerű — felidézéséből.

A mű szövegéből kiderül, hogy a nő egy szerencsétlen, ágrólszakadt teremtmény, anyja sikertelen, de örök életre megbélyegző öngyilkosságot követett el, apját likvidálták, ő társtalantul teng-leng a világban, alkalmi barátok és férfitartnerek között hanyódik, a szűkebb és tágabb környezetéről, a világról alig tud valamit. Egyetlen „barátja” volt, de az is elködorgott, a macskája, Izéke, s az udvarban ugráló hülye kislánnyal érez némi rokonságot. Az életkörülményei is lehetetlenek (a lepusztult BÉKE, a valaha volt szálló padlása, a rozoga, életveszélyes lépcsők

a nedves ágynemű stb.). Ezt a nőt — úgy tűnik — semmi sem rázza meg és föl, mindent úgy fogad el, ahogy van. De a végén azért megpróbálja megfogalmazni az alig megfogalmazhatót, élete és életünk kudarcát: a mamuttemető emlékének, a mamuttemető kifosztásának, a leletek múzeumba zárásának felidézésével a gyermekkori biztonság elvesztését, a gyermekkori remények és a beteljesülést nem hozó jelen kontrasztját.

A budapesti Jurta Színház, amely fellengzősen a magyar drámák színházának hirdeti magát, Jancsó Miklós rendezésében mutatta be a Tolnai-darabot. Az egyszemélyes játékot (az előadásnak ez lett a műfajmegjelölése) Borbáth Ottilia adta elő.

A rendező nem sokat bíbelődött a mű elemzésével, erre utal a szöveg teljesen következetlen meghúzása, a szituáció és a szerep értelmezésének elnagyoltsága. Banovich Tamás a színház színpadán kialakított, egymással szemben levő nézőtérfelek között húzódó, kis játéktérre egy ágyat, egy kis „négyzet alakú fátapsit mint homokozót, valamint egy hullámpapírdobozt tervezett — díszletként. A sivár közeg sem a színésznőnek, sem a nézőknek nem segített. A rendező egyetlen ötlete az volt, hogy a színésznő lépcsők helyett a nézőtér széksorain át bukdácsolva jut fel a színpadra — s ezt egy nyúlós táncdal (amely különös logika szerint később is többször megszólal) festi alá.

A színésznő őszintén, a figurával való mély azonosulással adta elő a szöveget, s igyekezett apró helyzeteket teremteni magának — ebben a rendező nemigen volt segítségére. A szöveg utalásai és a játék minduntalan ellentmondásba keveredett, a bábuval — amely a szerzői instrukciókkal ellentétben jellegtelen, arcnélküli és zörgő volt — való kapcsolata esetlegessé vált, a következetlen kellékhasználat (amikről a nő beszél, azok egy része van, más része nincs) zavaró stb.

Kár, hogy Tolnai Ottó és Borbáth Ottilia ilyen kedvezőtlen körülmények között „találkozott”, mert egy szerencsésebb konstellációban kiderülhetett volna: ha nem is vérbeli dráma az *Izéke homokozója*, de színpadi megjelenítésre kitűnően alkalmas szöveg. A fiaskó nem a színésznőn múlt.

NÁRAY István

TELEVÍZIO

BARÁTH

A Baráth Ferenc plakátművészetét bemutató félórás műsor szövegkönyvírója és vezetője, mintegy sommázva az adásban látottakat, végül kimondja: „Baráth plakátjai: jók. Tőle tanultuk meg, mi a jó plakát. Olykor úgy tűnik, minden erőfeszítése éppen erre irányul: nem véteni

a jó plakát kritériumai ellen, egyszerű, tiszta szerkezetű, szolid munkát készíteni. És hogy aztán minden második plakátja eseménnyé lesz, a műfaj maximumát érinti, az számára mintha nem is lenne lényeges.” És ezzel a néhány kölcsönzött mondattal akár a Baráthról szóló újvidéki portréfilmet is jellemezhetnénk. Mert mint ahogy Tolnai Ottó Baráth színházi plakátjaiban észrevette a tiszta szerkezetre, a precíz munkára való törekvést, úgy mi, tévénézők is elsősorban azt láttuk a Tolnai—Vicsek—Apró szerzőhármassal alkotásában, hogy műsoruk olyan volt, mint egy letisztult Baráth-plakát.

Már a kezdő képsor is jelezte, itt most valami rendhagyónak kell történnie. És valóban, egy születő plakátnak voltunk a szemtanúi. Előbb csak a Duna enyhén fodrozódó, nagy felületét láttuk, aztán fokozatosan, szinte egyensúlyozva, de nagy felhajtóerővel tört felszínre egy gúla. Amikor a vízen végül megállapodott, és lebegni kezdett, megjelent a Baráth plakátjain is sűrűn látható vörös csík (ezúttal mintha a lebukó nap sugara lett volna), s a gúlára fölkerült a műsor címe: BARÁTH. Igen, így készült a portréhoz a filmes plakát, amelyen a háromszögű gúla és a blikkfangként ott ékeskedő vörös csík azonnal szimbólummá emelkedett: e két jelben benne van mindaz, ami Baráth művészetét jellemzi. A nagy, komor felület, a csönd, a tiszta s a kettészeltség. S jelzi egyben a tervező képalkotási módszerét, s azon keresztül művészi szemléletmódjának körvonalait is. Belemagyarázás volna? Aligha. Mi, akik ismerjük Baráth Ferencnek zömmel az Újvidéki Színház előadásaihoz készült plakátjait, láttuk decemberi nagy, újvidéki kiállítását, s egyáltalán figyelemmel kísérjük az utóbbi másfél-két évtizedben keletkezett munkáit, ebben a rendezőileg jól elképzelt és leleményes operatőri munkával megalkotott káderben valóban éreztük mindazt, ami Baráth Ferenc plakátművészetében benne foglaltatik. A tárgyhoz való nem semleges, hanem aktív viszonyt, a kommentálás igényét, az állásfoglalást, a továbbgondolásra késztetést. S a műsorvezető segített töprengeni azon, hogyan is tud a plakáttervező a bemutató előtti zűrzavarban ilyen határozottan tájékozódni, látja azt, ami az előadásban történni fog, hogyan tudja a még csak formálódó részletekből kihámozni a lényegét? Mert Baráth valójában ezt teszi mesterien, pedig a tervező csak abból az anyagból merítheti ötleteit, amit a próbákon lát, ezekből a még csak alakuló gesztusokból és mozdulatokból hámozhatja csak ki, amit később a plakát funkcionális lehetőségébe épít majd be.

Nagyon hatásos volt, hogy a műsorban helyet kapott néhány színházi előadás részlete is (Cseresznyés kert, Bayer aspirin pl.), mert így a plakáttervezéshez szükséges közeget is megismerhettük, s talán még azt is érzékeltették ezek a képsorok, hogy Baráth nemcsak a pillanatnyi látvány szintjén ábrázol, hanem hogy a térben és időben egymástól távol eső mozzanatokból lesi el mindazt, ami a plakáton majd montázszerű elrendezést kap. A műsor bizonyította, miszerint a tervező a

részekben ismeri föl az egészet, s a színházban a dolgok nemcsak önmagukért vannak, hanem éppen ezért, hogy túlmutassanak önmagukon.

Végre egy olyan portréfilmel láthattunk, ami arról szól, amiről szólnia kellett, a mellébeszélés, a túlmagyarázás és az elkalandozás útvesztőinek elkerülésével. Az egész adás hangnemét valójában Tolnai Ottó egyszerre lírai, de tárgyát illetően elemző esszéje adta meg, amelyben éppúgy megtalálták helyüket az olyan betétek is, mint Jancsó Miklós hangszalagra vett szavai, mint pl. az a képsor, amely szemünk látára rekonstruálja a Végeladás plakátja születésének folyamatát.

Csak azt sajnáltam, hogy a tervezővel folytatott beszélgetés nem alakult spontánabbul, hogy az interjú nem emelkedett a vallomás szintjére. Dehát végtére is Baráthtól nem is azt várjuk, hogy vallomást tegyen, hanem hogy jó plakátokat csináljon. (Újvidéki Televízió. Művészportrék. Baráth. A forgatókönyvet írta és a műsort vezette: Tolnai Ottó. Rendező: Vicsek Károly. Operatőr: Apró Zoltán. 1988. március 13.).

B. Gy.

K É P Z Ó M Ű V É S Z E T

A KILENCVENÉVES KONJOVIĆ

„S te két szempontból nézed majd a végtelent: szögbe töröd.”

Füst Milán: *Szózat az aggastyánhoz*

Amilyen mohón haladt, tört, törtetett előre az új tapasztalatok, új képek, alkotói korszakok felé, ugyanolyan szenvedélyesen tárta fel ifjúkori (tehát 1919 és az akadémia előtti) festészetének ismeretlen tartományait, ugyanolyan szenvedéllyel nyomozott gyerekkori képei, nyugodtan mondhatjuk, gyerekkori festészete után.

Szinte minden évre tartogatott valami meglepetést tizenéves korában készült munkáiból. Végül kisült, még tárlata is volt 14-ben, a gimnáziumban, önálló tárlata, jóllehet még nem választotta hivatásul a festészetet ez a szenvedélyesen zongorázó (Hubay-tanítvány nagynénje, aki később majd zeneakadémiát alapít Buenos Airesben, oktatta, Petar Konjović, a zeneszerző pedig vele szándékozott előadatni egyik szerzeményét) és sportoló, kardozó ifjú.

1913-ban festett erdőképe rendkívüli temperamentumot jelző, fontos alkotás — mekkora utat kell aztán megtennie, hogy ismét visszataláljon e kép szabadságához! Ha jól tudom, eddig — 15 éves koráig — nyúlt vissza ebben a szenvedélyes nyomozásban, autoarcheológiában.

Most, hogy mindenki kilencven évét emlegeti (a festők sokáig élnek

— gondoljunk csak Michelangelóra, Hokusaira, vagy Račkira, Aralí-cára, Czóbelra —, sokáig, mint a mamutok, a bálnák és az elefántok: az én szerény véleményem szerint azért, mert a festészet nemcsak szellemi, hanem fizikai tevékenység is), most minden bizonnyal egy kilencéves korában festett erdőképpel fog meglepni bennünket, hiszen mint mondtam, ennek az autoarcheológiának természetes ritmusa van, szerves része az új teremtésének... Igen, Milan Konjović úgy hatolt, tört, törtetett életének 90. évébe, hogy megállás nélkül hátrált a gyermekkor sötétén rezgő erdejében. Nála az erdő nem az élet felén felbukkanó dantei erdő, hanem a kezdet, a születés misztériumának erdeje. Paál László csodálatos erdei ihlették. Sok festőről hallottam errefelé, hogy a Művészeti Könyvtár könyvei sorsdöntően hatottak rájuk: Konjovićra a Paál-, Hangyára meg a Millet-kötet.

Paál erdeinek is van mélysége, nagy szeretettel festi, ahogy egyik képének a címe is mondja, az *Erdő belsejét*, mégis zárt dimenziók. Konjović balkáni Pánként („Hogy mégis balkáni vagyok — nyilatkozta egy alkalommal —, azt Párizsban éreztem meg... Mi szenvedélyes, antiracionális, dionüszoszi nép vagyunk.”) feltépi a paáli erdők bársonyos függönyét, behatol, külön-külön megbirkózik minden egyes fával, valahogy úgy, mint ahogy Van Gogh birkózik a görcsös olajfákkal. Különös, később sosem fest erdőt. Fantasztikus fasorokat, zölden égő, lobogó spirálsorokat igen, de erdőt többé nem. Az erdő csak ott, az indulásnál van, maga a kezdet. Minél mélyebbre, minél sötétebb zónáiba hatol — látószöge annál tágabba nyílik, kint a nap annál izzóbb, súlyosabb, az égbolt annál világosabb, ragyogóbb, vakítóbb lesz.

Ha az egyik végpont az erdő, az a 13-as erdőkép, mi a másik, melyik képet helyezem vele szembe, ellenpontjául? Úgy is kérdezhetném, mi, melyik kép van odakünn? Nem tudom pontosan, miért, de most az a két-három kép jelenik meg előttem a 80-as évek terméséből, amelyeken egy képre gyűjti jellegzetes figuráit, modelljeit — legtöbbször egy hatalmas, meztelen nő körül. Például a 82-es *Az aggok és a szépségre* gondolok, meg aztán egy-két képre a legutolsóak közül, ahol már minden átszellemült — kéken lebeg, mint az az égbe emelkedő, magát az égbe éneklő, kék kórus. Igaz, már az erősen színes *Az aggok és a szépségen* is isteni világoskék kontúr futkos a nő piszkosokker idomain. Maga a kékség gyúrja, formálja, markolássza. Mert az aggastyánok nem nyúlnak hozzá, nem is gesztikulálnak, csak bögölyszemekkel bámulnak. Élveteg konzílium. A szépség utolsó vacsorája. De nem is utolsó, éppen erről van szó, hogy nem utolsó. Sokkal ravaszabb stratégiájuk van ezeknek az aggastyánoknak. Akárha ők is úgy gondolkodnának, mint Tanidzaki Dzsunicziró kitűnő regényében, az *Egy hibbant vénember naplójában*, az a tokiói öregúr, aki az imádott ifjú nő (menye) lába nyomát készítteti el Buddha lába nyoma helyett sírjára egy szobrasszal — hogy még holtában is érezze talpa „finom pórusú, bársonyos simaságát”: „Ha csak rágondol is Buddhának az ő lábáról mintázott lába nyomára, meg-

üti a fülét a kő alól a csontjaim jajongása. Majd hüppögve zokogom: — Fáj! Fáj! ... — És hiába, hogy fáj, boldog vagyok ... még soha nem voltam olyan boldog, sokkal, de sokkal boldogabb vagyok, mint amikor éltem! ... Taposs keményebben! Még keményebben!”

Tehát mélyen benn bolyongunk a kilencéves gyermek erdejében — mert jeleztem, most, 90. születésnapján, harlekinfejű anyagmozgatójával minden bizonnyal előcipeltet majd egy kilencéves korában festett erdőképet —, bolyongunk megilletődve, ám mégis mind kíváncsibban, mind mohóbban lesve kifelé, kémlelve a kinti égboltot, amelyet Gamulin olyan meggyőzően azonosított Konjović vásznain Laza Kostić Santa Maria della Salutéjának kék kupolájával, kémlelve s mind nagyobbra táguló gyermekszemekkel látva, valahogy úgy, mint Fellini kis hőse az Amarcordban, hogy az az égbolt pontosan úgy fest, úgy dagad fölénk, mint a kilencvenéves Mester aktján az a hatalmas, kék női mell ... Alig tudok kikecmeregni ebből a végtelen mondatból, elvesztettem tájékozódási képességemet — a Mester, akár Füst Milán aggastyánja, szögbe törte a végtelent, két szempontból nézi —, és már végképpen nem tudom, ki közülünk a kilenc-, és ki a kilencvenéves ...

TOLNAI Ottó

NEMES FEKETE EDIT KERÁMIAIRÓL

Meg vagyok róla győződve, hogy Dévics Imrében már 1956-ban megfogant egy leendő — Jugoszláviában az első — kerámiai művésztelep gondolata. Ekkor ásta föl képzeletben a kishegyesi földet, s gyújtott lángot az ottani általános iskola égetőkemencéjében. S amikor Mojak Petar és Aranka, Kosta Đorđević és Kalmár Ferenc 1959 nyarán találkát adott egymásnak e kemence mellett, a művésztelepi mozgalom legendás zászlóvivője nem is gyaníthatta, hogy az itt létrehozott kolónia majdan az ő nevét fogja viselni.

Nyilvánvaló, hogy a föld kihívást jelent az emberi kreativitás e csodálatos rejtélye számára, amelyről az alkotóknak sejtelmük van, s amelyet energiává alakítanak át. Kondor Béla, a kiváló festő és költő is talán ezért irányította e felé angyalát: „... Visszatért a semmiségbe, ahol minden megvan.” Dévics Imre Mića Petrović festővel együtt tudta, hogy csupán „fel kell ásni” e vidéket, felébreszteni benne az „alkotói semmit” — megalapítani a művésztelepeket —, s „valami mindig kicsirázik”.

A környékbeli művésztelepek — a zentai (1952-ben jött létre), a topolyai (1953), a becsei (1954) — mintájára alakult meg tehát 1959-ben a kishegyesi kerámiai művésztelep, amelynek munkájába csakhamar bekapcsolódott Nemes Fekete Edit is. Első művésztelepi évében, 1962-ben találkozott az alapítókkal: Kalmár Ferenc szobrásszal és Radmila Radojević festővel, valamint az egyetlen akkori „igazi keramikussal”, To-

gyerás Józseffel. Hozzá hasonlóan 1963-ban először vesz részt a művésztelepen két szobrásznő, a belgrádi Ana Bešlić és Mira Sandić. Nemes Fekete Editet indulásakor nem nyomasztották a nagy példaképek; már jól ismerte a kerámiát, s az újvidéki iparművészeti iskola kerámia szakának tanulójaként némi tapasztalattal is rendelkezett. Magának a művésztelepnek nem volt meghatározott programja; az építészettel való „kis szintézisre” s a grandiózus „útjelzőkre” vonatkozó elsődleges elképzelések lassan átengedték a helyüket az egyéni megformálású kerámiaplasztikának.

Akárcsak a többiek, Nemes Fekete Edit is lelkesedik a természetért: „napraforgókat”, „mákfejeket”, valamint „madarakat és kislányokat” készít mázas kerámiából. Az indulás idejéből fennmaradt az 1962-ben alkotott *Bagoly*, e mostani kiállítás legrégebb darabja. A most Ilokon majd Szabadkán bemutatott 100 művel Nemes Fekete Edit kettős évfordulót ünnepel: 25 éve van jelen a kerámiában, s 20 évvel ezelőtt, 1968-ban rendezte meg első önálló tárlatát Topolyán.

Az elmúlt negyed században létrejött műveit különbözőképpen lehetne csoportosítani: témakörök szerint, vagy mázas kerámiaira és patinás terrakottára, esetleg kerek formákra és fali plasztikára, és így tovább.

Az 1978-ban véget ért időszakból csupán két alkotást vizsgálunk meg közelebbről, az *Öregasszony libával* és a *Két barátnő* című patinás terrakottát, amelyek 1977-ben keletkeztek. Az *Öregasszony libával* ihletődje a kishegyesi utcákon gyakran látott, mindennapos motívum; azokból a gyermekkori emlékekből ered, amelyek a művésznő a tanyák világában eltöltött feledhetetlen éveivel kötődnek — ez a forma azonban nem felel meg Nemes Fekete Edit elhivatottságának. Felidézi ugyan a falusi környezet élményeit, érezteti a bő termés belső feszültségét, de ezek a kerámiák nem nőnek szervesen bele az opusba.

A *Két barátnő* ihletődje Nemes Fekete Edit vallomása szerint az a két vénkisasszony, akiknél városi iskolás korában lakott. Rendkívüli tisztelettel emlékezik szerénységükre és gyengédségükre, a magányos nők meddő életére, a polgári lakásra, a ruhákra a drapériákra és a rejtett szomorúság művirágaira. Ez az alkotás mintegy előhírnöke a későbbi törekeny, nyúlánk figurák „fájóan szép” sorozatának. A művésznő szemmel láthatóan alkotó módon élte át gyengéd természetüket, nem békélve meg azokkal a korlátokkal, amelyek közé az élet a belenyugvókat zárja. A kihűlt emlékezés „újjógiikus” függőlegesének méltóságába öltöztette őket, míg ő maga homlokegyenest ellenkező módon szembe-sült az élettel.

Kiállításának tanúbizonyosága szerint Nemes Fekete Edit kölcsönös függőségbe állította az anyagot, amely az élet összességét jelenti — „Föld, minden itt kezdődik és itt végződik”, 1983 —, azzal az anyaggal, amely neki magának teszi lehetővé az akciót, az egyed alkotó módon átgondolt életét. Keserű élettapasztalata a földet számára „az életet je-

lentő mágikus görönggyé” teszi, a természetnek s a benne levő embernek, mindennek a gyűjtőhelyévé és kiindulópontjává.

A föld életet ad, amely a bizonytalan befejezésbe nyúlik; az egyén egyetlen lehetősége a méltóságteljes állhatatosság (akció) a természet törvényeivel összhangban, mert ebből a körből kitörni lehetetlen. Az akció méltósága szemben áll a szeszélyes természetben vergődő bábokkal; a természet viharainak kiszolgáltatva áll a nő, s mégis, mindennek ellenére „minden nő továbbra is szül gyermeket”, ezért Nemes Fekete Edit ősi aktivizmusának motívuma: nő = föld.

Az „alkotói semmit” agyagfoltokba borítva, mint amikor gyermekkori személyiségét vetítette a semmibe, az alkotói elvonatkoztatás foltockáiba burkolta. Nemes Fekete Edit ma az anyákat, gyermekeket és emlékvilága más kedves alakjait formálja meg. Egyforma agyagruhájukban egyéniségükkel válnak ki a hasonlók közül. A földanya, s a föld-asszony alkotásaiban az anyag és az érzélem szimbiózisa, egyidejűleg művészet és szükségyszerűség! A tapasztalt kéz spontaneitása, s az elvékonyított agyagfolt engedékenysége szolgálja a művész alkotói kifejezését; a formák az érzelmi feszültség hatására hajlanak és hullámzanak. A patina alatt a terrakotta kezdet és vég nélküli, időtlen életet él. Csupán autentikus lexikája által lehet felismerni, amely elsősorban magának az anyagnak a természetét tartja tiszteletben, természetes kifejezőképességének méltóságát, amely a művész társául szegődik vitális akciójában.

Az agyagdrapériák természetesen hullanak alá a titokzatos vertikálisokról, vagy eltakarják a görcsbe rándult magányosságot, esetleg szét-hasadva lemeztelenítik az emberi valót, lebegésükkel az eltávolodást sejtetik, redőkkel és terjedelmükkel hovatarozásukról tanúskodnak. Az anyagdrapériák zsebkendők a siratóasszonyok gyászruháin, a magány bugyrai — védenek a széltől, a hovatarozás jelei, zászlókként életet hirdetnek, máskor pedig az emlékezés nyugtalan vagy elnehezült rétegei. Ezek alatt a rongyok és burkok alatt konkrét, néven nevezhető lények fiziognómia nélküli szelleme remeg. E formák létrejöttét is legtöbb esetben kedves lények távozása ihlette, akiknek a neve immár csupán emlék. Az emlékeknek nem kellene az arcok, ezek az emlékek annak a hangsúlyozott érzelemnek a cizellált kifejezései, amely mind a szerzőhöz, mind a nézőhöz közel álló megsejtés formáit építi.

KARTAG Nándor fordítása

Bela DURANCI

FERDINAND KULMER VILÁGAI

Modern Művészetek Múzeuma, Belgrád, 1988. január—március

Azt a festőt, aki túl van a hatvanon, és aki immár több mint három évtizede képzőművészeti életünk hivatalos élvonalába tartozik, nagyon

kockázatos lenne fiatal művésznek nevezni. Ferdinand Kulmer nagy belgrádi retrospektíváját látva mégis az az érzésünk, hogy egy ízig-vérig fiatalos alkotótpussal van dolgunk, aki kopaszodó fejjel és őszülő szakállal is ugyanolyan lázasan keresi a festészet újabbnál újabb lehetőségeit, mint egy huszoneves. S itt nemcsak arra a közhelyre gondolok, hogy életművét áttekintve egy sokféle mutató, összetett világ bontakozik ki, hanem arra, ami az utóbbi időben épp a huszoneves festőknél tapasztalható, és amiben a teoretikusok általában a posztmodern életérzés alapvető tünetét látják: nem egy világa van, hanem több, sőt e különböző világok mögött még közös nevezőt sem lehet találni. Az egyes képek láttán az az érzésünk, mintha nem is ugyanaz az ember festette volna őket.

A kiállítás szervezői szemlátomást ennek tudatában csoportosították műveit, aminek az lett az eredménye, hogy az egész úgy hat, mint a háború utáni festészet kissé elnagyolt, szubjektív stílustörténete. Miről is van szó? Az ötvenes évek végétől napjainkig Kulmer öt–tíz éves késséssel összesen öt festészeti irányzatra, vagy ha úgy tetszik, divathullámra reagált: az informelre, az akciófestészetre, a kalligrafizmusra, a neoexpresszionizmusra és végül a festészeti anakronizmusra.

Korai, figuratív munkái, melyek talán leginkább a Matisse-nál tapasztalható mediterráni nyugalmat idézik, az ötvenes és a hatvanas évek fordulójára teljesen elveszítették ábrázoló funkciójukat és — akárcsak az európai informelben — a festék megoldozatlan, formátlan, anyagai alapota lett a képek főszereplője. A magmatikusan kavargó masszából hegyláncolatokként vagy kis szigetekként emelkednek ki a festékbe kevert törmelékanyagok, miközben csak itt-ott villan fel egy-egy óvatosan adagolt, derősen világító színfolt. Az informelperiódusból még logikus út vezetett ahhoz a felszabadultabb, spontánabb festői jelíráshoz, amit a szakértők gesztusfestészetnek szoktak nevezni, majd rövid idővel később az ugyancsak intuitív, de már a keleties keccsességet idéző kalligráfiához. E képek láttán tagadhatatlan, hogy Kulmer már az ötvenes-hatvanas években egy rendkívül képzett, abszolút vizuális „hallással” megáldott alkotó volt. Egyszerűen nem tudott hibázni. Még a legnehezebb technikákkal is olyan virtuóz módon bánt, hogy az kész csoda. Csurgatott kalligráfiái például úgy hatnak, mintha maga a jó isten intézte volna el, hogy a festéknek pontosan hova kell csöppennie, mennyire szabad szétfröccsennie, és hogyan kell megmerevednie. Ez a kifinomult virtuozitás azonban egy idő után kezd kiürlülni, ami különösen akkor derül ki, ha munkáit képzeletben a megfelelő előképek mellé tesszük, ilyeneket ugyanis, sajnos vagy szerencsére, de úgyszólván minden esetben találhatunk. Kulmer képei első pillantásra jobb benyomást fognak kelteni: általában pontosabbak, letisztultabbak, perfektebbek. De ha gondosan megvizsgáljuk őket, kiderül, hogy hiányzik belőlük valami nagyon lényeges, amit szavakkal legfeljebb sarkítottan lehetne érzékelteni. Arra a titokzatos, rendszerint apró hibákkal is körülbástyázott

erőre gondolok, ami egy-egy Wols-, De Kooning- vagy például Soulage-műből sugárzik: a célját még nem tudó, az ismeretlennel szembenálló akarat ambivalens ereje, aminek köszönhetően a kép nem *van*, hanem *történik*. Kulmer első három korszakában a képek túlnyomó többsége ebben az értelemben *már* van, ami másként fogalmazva azt is jelenti, hogy vészesen a designszellem közelébe került.

Az első nagy látványos fordulatra a hetvenes évek második felében került sor: Kulmer váratlanul úgy döntött, hogy elszegődik amerikai újexpresszionistának. Ennek köztudottan az a fő feltétele, hogy nem szabad tudni festeni. Kulmer számára, aki korábban már-már túlzott vizuális műveltségről tett tanúbizonyságot, ez egy önként vállalt, de feltehetőleg nagyon gyötrelmes beavatási szertartásnak számíthatott. De végül is ő győzött: sikerült neki hasonlóan zavaros képi világot teremteni, mint amivel a New York-i gyermekek árasztották el a világ képzőművészeti kirakatait: teli vidám Micky egerekkel, lófejű bácsikkal és egyéb jópofa dolgokkal. Azután egyszer csak megint gondolt egyet, és úgy döntött, hogy átpártol a fiatal olasz anakronistákhoz, akik pár éve azt javasolják, hogy teljesen időszerűtlen dolgokat kell fölleveníteni — lehetőleg klasszicista, manierista vagy barokkos stílusban —, s ráadásul úgy kell tenni, mintha az ember komolyan csinálná, amit csinál, közben azonban ki kell derülnie, hogy mégsem csinálja komolyan. Kulmer ezt is komolyan vette, és megint csak győzött. Ismételten bizonyította, hogy még mindig fiatal ő, és persze változatlanul divatos. E sorok igen fiatal írója mindezt csak őszinte irigységgel tudja nézni: reméli, hogy öregségére ő is megfiatalodik majd, és végre a kritikusokkal együtt tudja ünnepelni ezt a nagy konfúziót, aminek neve új festészet, és aminek Kulmer kései fiatalságát köszönheti.

SEBŐK Zoltán

KRÓNIKA

JUGOSZLÁV RÖVIDFILMFESTIVÁL — Március 27-e és április 1-je között tartották meg Belgrádban a 35. Jugoszláv Rövidfilmfesztivált, amelynek versenypogramjában 30 dokumentum-, 5 kisjáték-, 21 animációs és 3 kísérleti filmet mutattak be a tavalyi filmtermésből, ezenkívül mintegy kilencven rövidfilmmel ismerkedhettek meg a nézők a tájékoztató jellegű filmvetítéseken.

A Radoslav Zelenović, elnök, Nikola Stojanović és Veselin Ljumović összetételű bírálóbizottság az idén a dokumentumfilmek színvonalával lehetett csak elégedett. A szemle a dokumentumfilmek megújulásának kezdetét jelentette be, ugyanis megnövekedett az alkotók valóság iránti fogékonysága, egyre merészebben közelítenek az égető vagy igen kényesnek számító társadalmi problémákhoz, a filmek témája az egyre nehezebbé váló élet. A tartalom igényes megválasztását azonban nem követte a dokumentumfilmek megformálásának művészi igénye, a mondanivaló megjelenítésének módja továbbra is több kívánnivalót hagy maga után. Az animációs filmek esetében fordított a helyzet: a meglehetősen igényes technikai kivitelezéshez a legritkább esetben táltak a filmkészítők adekvát tartalmat. A kisjátékfilmek többnyire kiforratlanok voltak. Kísérleti filmmel kevesen próbálkoznak, s ez minőségükre is kiható.

A fesztivál nagydíjat Krsto Škanata *Köszönjük a szabadságot* című dokumentumfilmjének ítélte oda a zsűri. A Beograd Nagy Aranyérmét Mića Milošević *Keserű élet* c. dokumentumfilmje, Mina Stanojević *Mária, mint te* c. kisjátékfilmje, Joško Marušić *Otthon a legjobb* c. animációs filmje, Marko Karadžić *Éjszaka* c. kísérleti filmje, Zdravko Barišić *Ha-*

talom c. minirajzfilmje, valamint Petar Lalović *Az elbűnő világ* c. munkája kapta. A fesztiválon díjazták még Slobodan Janjić rendezőt (*Élő szállítmány*), Slobodan Stojanović forgatókönyvíró (*Vuk és Oroszország*), Dragan Rešer operatőrt (*A Ramić testvérek képtének kerete*), Igo Predićek vágót (*Play Off*), Darko Predanić animátort (*Mesét mesélek*), Zivan Cvitković zeneszerzőt (*Halálvár*), Mladen Prebil hangtechnikust (*Pillangók, Duett, Halálvár*), valamint Bozsoni Istvánt és Ljubomir Bečejskit, a *Nem létező ember* c. debütáns dokumentumfilm rendezőit.

DIJAK, ELISMERÉSEK — A kilencvenedik életévébe lépő Desanka Maksimović az idei sztrugai nemzetközi költészeti fesztivál díjának nyertese. Trajan Petrovicski, a rendezvény tanácsának elnöke megindoklásában kiemelte, hogy a költőnő e rangos elismerést „költészete esztétikai értékeinek magas szintjével, valamint a szerb és az egész jugoszláv irodalomban kivívott helyével érdemelte ki”. Desanka Maksimović egyéniéért már a húszas évek derekától, tehát több mint hatvan éve jelen van irodalmunkban, s ma már a jugoszláv líra élő klasszikusának számít. Kritikusainak egyöntetű megállapítása szerint ő az emberi szeretet és humanum költője. A díjat a hagyományoknak megfelelően a Sztrugai Költészeti Napok keretében, augusztus végén adják majd át a költőnőnek.

Gion Nándor jugoszláviai magyar író József Attila-díjat kapott. Ezt a rangos állami elismerést Magyarország felszabadulása napjának alkalmából ítéltek oda. Ugyanebben a díjban részesült Stojan Vujičić műfordító is.

Sava Halugin szabadkai szobrászművész a Szerbiai Képzőművészet Egyesületének 79. Tavaszai Tárlatán elnyerte a három egyenrangú díj egyikét, az Aranyvét. Sava Halugin ezt a díjat *Keletkezés* című bronzszobrával érdemelte ki, amelyet 1987-ben készített. Egy olyan amorf struktúrájú geometrikus „tárgyat” hozott létre a szobrász, amely konvencióktól mentes művészetfelfogását eredeti módon tükrözi. A díjat március 10-én, Kragujevacon adták át.

B. D.

A MAGYAR KULTÚRA MA — Március 14-e és 20-a között tartották meg a belgrádi Ifjúsági Orthonban *A magyar kultúra ma* elnevezésű rendezvénysorozatot, amelynek keretében három kiállítást rendeztek. Új festészet címmel a kortárs magyar képzőművészet fiatalabb nemzedékének hat tagja, Kelemen Károly, Koncz András, Mazzag István, Mulasits László, Soós Tamás és Szabados Árpád mutatkozott be.

Mazzag Istvánt nem véletlenül sorolják a legtehetségesebb fiatalok közé, szuggesztív alkotásaiban a hangulatokra koncentrál, s ezzel szoros kapcsolatban áll ábrázolásmódjának laza éppenisége. E két tényező együttesen adja festményeinek varázsát. A kiállítás emlékezetes darabja Szabados Árpád alkotása. Finom és gazdag rajzolatú alakzatai azt bizonyítják, hogy a konkrét, kézzelfogható valóságtól való fokozatos elfordulás miként válhat élet- és művészettartalomká. Soós Tamás barokkra utaló, ám expresszív átírású motívumai hatalmas dekoratív felületeket töltenek be, a teljes konkrétság és a teljes elvontság határvonalán egyensúlyoznak. Koncz András a metafizikai üresség állapotát érzékelteti, azt, ahol minden megtörténhet. Kelemen Károly kinagyított fotókat fest át széles gesztusokkal, lendületesen, elődegenitve így a képeinek alapjául szolgáló fényképeket. Különös formavilágát a többiekénél hűvösebb, meditatívabb magatartású Mulasits László az új festészet kelléktárát egyéni módon felhasználva alakította ki.

A magyar plakátművészetet bemutató kiállításon a DOPP csoport tagjai, Ducki Krzysztof, Orosz István, Pinczehelyi Sándor és Pócs Péter mutatkoztak be. Karakteres, kiforrott művészet az övéké, a szerzők nem elégednek meg plakátjaik egyszerűségével, az adott témával vagy feladattal, hanem a híradás funkcióján túl a legmagasabb esztétikai mércéket célozzák meg.

Lábass Endre fotóművész alkotásain régi, megroggyant kapuk, öreg, málladozó tűzfalak, évtizedekkel ezelőtti ottfelajtott cégtáblák, magányos, idős emberek láthatók. A múltat rögzíti, dokumentál, miközben képeit finom, fátyolos líraiság hatja át.

A kiállításon kívül filmvetítések is tartottak. A közönség Mészáros Márta *Napló szerelmeimnek*, Szomjas György *Falfűró*, András Ferenc *A nagy generáció*, Tímár Péter *Egészséges erotika*, Tolmár Tamás *Esés és* -és Jeles András *A kis Valentino* című filmjét láthatta. Maroschán György a magyarországi gazdasági reformokról, Radnóti Sándor pedig Közép-Európa fogalmáról tartott előadást. A kulturális hét vendége volt Esterházy Péter író is.

pné

SLAVCO ALMÁJAN A VAJDA-SÁGI ÍROEGYESÜLET ÚJ ELNÖKE — Március hatodikán tisztúító értekezletet tartott a Vajdasági Íróegyesület. Az íróegyesület elnökségének új tagjai Slavco Almájan, Vouslav Despotov, Miroslav Dudok, Ioan Flora, Slavko Gordić, Milorad Grujić, Jung Károly, Slavko Matković, Milica Mičić-Dimovszka, Ivan Negrišorac, Tolnai Ottó, Julijan Tamas, Fenyvesi Ottó, David Kecman, Dušan Belča és Zoran Stojanović lettek. Az elnökség az elkövetkező egy évre Slavco Almájant választotta meg a Vajdasági Íróegyesület elnökének.

HELYREIGAZÍTÁS — Februári számunkban sajnálatos elírás folytán tévesen jelent meg Tompa Gábor könyvének címe. A pontos cím: *A hűtlen színház*. A szerző és az olvasók elnézését kérjük.

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Utasi Csaba*: Üzenet a Pannon fateknőből (Sziveri János: *Dia-dalok*) 532
Szeli István: Írók és vadászok (Kalapis Zoltán: *Régi bácskai és bánáti utazók*) 535
Harkai Vass Éva: Dolgok leltára (Weöres Sándor: *Kútbanéző*) 539
Láncz Irén: Tudománytörténeti kalandozások (Balázs János: *Hermész nyomában*) 541
Varga Piroska: Ködvágó mici és fehér hajó (Dudás Károly: *A gyalogtörök*) 544

S z í n h á z

- Gerold László*: A megboldogult; A csapda 545
Nánay István (Budapest): Izéke homokozója, avagy a mamuttemető 549

T e l e v í z i ó

- Bordás Győző*: Baráth (Újvidéki Televízió, Művészportrék) 550

K é p z ő m ű v é s z e t

- Tolnai Ottó*: A kilencvenéves Konjović 552
Bela Duranci: Nemes Fekete Edit kerámiáiról 554
Sebők Zoltán: Ferdinand Kulmer világi 556

KRÓNKA

Jugoszláv rövidfilmfesztivál; Díjak, elismerések; A magyar kultúra ma; Slavco Almăjan a Vajdasági Íróegyesület új elnöke 559

Számunkat Nemes Fekete Edit kerámiáinak reprodukcióival illusztráltuk

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

- Brasnyó István: Macula (regény)*
Kopeczky László: Párizsi kaland — A beszélő óra (kisregények)
Podolszki József: Át (hátrabagyott versek)
Ali Podrimja: Nyugtalan kő (versek)
Marko Ristić: Turpitude (poéma)
B. Szabó György: Élmény, szerep, hivatás (tanulmányok)
B. Szabó György: Tér és idő (tanulmányok)
Hornyyik Miklós: Titokfejtők (tanulmányok)
Losoncz Alpár: Hiánývonatokozások (tanulmányok)
Sebők Zoltán: Mítosz és művészet között (esszék)
Boris Kidrič: A fordulat évei (tanulmányok)
Szám Attila: A kettős burok terhe (tanulmányok)
Vukovics Géza: Varázsszem (tárcák)
Székely Tibor: Patagóniától Alaszkáig (útirajzok)
Nemes Fekete Edit képzőművészeti katalógus

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1988. április. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 5000, fél évre 2500 dinár. Egyes szám ára 600, kettős szám ára 1200 dinár; külföldre egy évre 10 000, fél évre 5000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. — Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken. YU ISSN 0350-9079